

UNIVERZITET U BANJOJ LUCI
FILOZOFSKI FAKULTET

Uredio: Đorđe Čekrlija

Ličnost i društvo V

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

Sarajevo, 2019.

Dorđe Čekrija
Ličnost i društvo V

Sarajevo, 2019. godine

Naziv publikacije: Ličnost i društvo V

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung, Filozofski fakultet, Univerziteta u Banjoj Luci

Autor: Đorđe Čekrlija

Za izdavača: Peter Hurrelbrink

DTP: Aleksandar Aničić

Štampa: Amosgraf Sarajevo

Tiraž: 300 primjeraka

Ova publikacija je štampana na papiru koji omogućava održivost šumske privrede.

Stavovi iznešeni u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stavove Friedrich-Ebert-Stiftung (ili organizacije za koju autor radi).

Korišćenje izdanja i medija Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) nije dopušteno bez pismene saglasnosti od strane FES-a.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.6(497.6):159.92(082)

ЛИЧНОСТ и друштво

Ličnost i društvo. 5 / [uredio] Đorđe Čekrlija. -
Banja Luka : Filozofski fakultet : Friedrich Ebert
Stiftung, 2019 (Sarajevo : Amosgraf). - 100 str. :
граф. прикази, табеле ; 24 cm

"Zbornik istraživačkih radova Ličnost i društvo V
rezultat je nastavka saradnje Filozofskog fakulteta sa
Fondacijom Friedrich Ebert u Bosni i Hercegovini" -
-> насл. стр. - Тираж 300. - Стр. 5: Predgovor /
urednik. - Напомене и библиографске референце
уз све радове. - Библиографија уз сваки рад. -
Abstracts.

ISBN 978-99976-38-31-1 (Filozofski fakultet)

COBISS.RS-ID 8526872

Đorđe Čekrlija

Ličnost i društvo V

Zbornik Ličnost i društvo V predstavlja skup rezultata i istraživačkih radova proisteklih iz naučno-istraživačkog projekta Lični i društveni faktori političkih izbora, koji je u potpunosti ostvaren kroz saradnju sa Fondacijom Friedrich Ebert Stiftung BiH i koji bez njihove podrške ne bi bilo moguće realizovati.

Sarajevo, 2019. godine

Sadržaj

Predgovor	5
<i>Srđan Dušanić, Lana Vujaković, Đorđe Čekrlija</i> Uloga etnocentrizma, religioznosti i socio-demografskih karakteristika u zadovoljstvu životom mladih	9
<i>Đorđe Čekrlija, Lana Vujaković, Dijana Đurić i Milana Damjenić</i> Relacije između stilova humora i psihološke rezilijentnosti mladih	25
<i>Milana Damjenić, Lana Vujaković i Đorđe Čekrlija</i> Odnos stilova humora sa dimenzijama emocionalne inteligencije, osobinama mračne trijade, etničkom vezanosti/otvorenosti i religioznosti	43
<i>Dragan Dragomirović, Marko Ačić, Đorđe Čekrlija</i> Status karikature u Bosni i Hercegovini	67
<i>Бошко М. Бранковић</i> Неколико примјера “корупције” и “присвајања туђе имовине” у историји Босне и Херцеговине	77
<i>Saša Čekrlija</i> Politička trka u nadrealnom diskursu – humor kao proizvod političkog djelovanja i javnog objašnjenja	85
Zaključni osvrt	89
Umjesto plakete zahvalnosti: Malo i Ozbiljno o Humoru sa Zenitom Đozićem	97

PREDGOVOR

Zbornik istraživačkih radova *Ličnost i društvo V* rezultat je nastavka saradnje Filozofskog fakulteta sa Fondacijom Friedrich Ebert u Bosni i Hercegovini. U 2019. godini Fondacija FES BiH je u potpunosti podržala istraživački projekat „Afirmativni faktori društvenih izbora“. Projekat je obuhvatio više istraživačkih studija, analiza i osvrtu i uključio veći broj istraživača iz različitih naučnih domena. Ideja za projekat je zasnovana na nalazima i uvidima stečenim u ranijim zajedničkim istraživačkim studijama koje su predstavljene u prethodnim izdanjima zbornika *Ličnost i društvo* (1-4). U ranijim studijama su kao relevantni naučni problemi za Bosnu i Hercegovinu ispitivani etnički, državni i evropski identitet, religioznost, autoritarnost, socijalne traume, vrijednosti i vrijednosne orijentacije te odnos prema političkim liderima. Rezultati koji su pri tome dobijeni omogućili su potpunije razumijevanje kako društvenih ponašanja građana u Bosni i Hercegovini tako i jasniji uvid u prirodu brojnih psiholoških konstrukata koji su bili predmet ispitivanja. Međutim, bez obzira na vrijednosti dobijenih nalaza kao generalni zaključak autoreferencijalnog i autokritičkog karaktera nameće se i utisak da su sve sprovedene studije pažnju usmjerile na negativne elemente. Svi naučni konstrukti koji su ispitivani, socijalni ili personalni faktori, kao i kontekst interpretacije spadaju u domen koncepata koji nisu poželjni ili pozitivni. Svi analizirani faktori su postavljeni kao izvori otuđenja, separacije, traume ili ugrožavanja egzistencije, dok je socijalni kontekst gotovo po pravilu opisivao kao neafirmativan. Pri tome su u potpunosti zanemareni faktori koji imaju pozitivan uticaj na društvene izbore ili razvoj socijalne otvorenosti kod pojedinca. Rijetke su studije poput istraživanja Dušanića, Lakića i Turjačanina (2017) koja je u razmatranje uzela optimizam mladih kao psihološku varijablu kojom se vrijedi baviti i koja je ukazala na važnost bavljenja pozitivnim aspektima ličnosti i društva u naučnim studijama. Inspirisani rezultatima prethodnih studija i pristupom Dušanića i saradnika odlučili smo se pristupiti ispitivanju pozitivnih ličnih i socijalnih faktora koji mogu uticati na orijentaciju pojedinca i njegove lične i društvene izbore. Na takvim polaznim osnovama je formulisan i započet aktuelni naučno-istraživački projekat.

Za centralni konstrukt istraživanja postavljen je humor. Pored toga što je višestruko ustanovljeno blagotvorno dejstvo smijeha i sklonosti humoru i šalama, humor zauzima i značajan prostor u domenu socijalne interakcije. Putem humora se razvijaju međusobni odnosi i iskazuju stavovi. Konačno, humor predstavlja jedan od zdravih i socijalno poželjnih način interpretacije stvarnosti i kao takav predstavlja afirmativni faktor (potencijalno zdravu sposobnost pojedinca u prevazilaženju različitih životnih situacija). U sprovedenom istraživanju humor je analiziran iz više uglova. U prvom redu je posmatran kroz odnos sa opštom otpornosti mladih na različite životne stresore. Time se željelo ispitati da li su sklonosti različitim vrstama humora povezane sa stepenom otpornosti mladih. Identifikacija i sistematski razvoj zdravih obrazaca prevazilaženja stresa kod mladih (i „zdraviji odnos prema socijalnim dešavanjima“) svakako bi imala ogromnu praktičnu i društvenu vrijednost.

Humor je dalje analiziran u kontekstu društvenih izbora, orijentacija i identiteta. Direktno je posmatran odnos sklonosti različitim vrstama humora sa etničkim identitetom, otvorenosti i religioznosti koje su prema ranijim rezultatima osnovne determinante grupnog identiteta u Bosni i Hercegovini. Da bi ostvario potpuniji uvid u odnos humora sa etničkim identitetom i religioznosti u analizu su kao dodatne „pozitivne“ konativne karakteristike bile uključene dimenzije emocionalne inteligencije, a kao „negativne“, osobine mračne trijade ličnosti.

Religioznost je u prethodnim studijama posmatrana kao dimenzija kleronacionalizma i aspekt autoritarnosti. Međutim u aktuelnom istraživanju su u razmatranje uzeti pozitivni aspekti religioznosti i vjere kao faktori koji mogu imati potencijalno pozitivan efekat na izbor socijalnih vrijednosnih orijentacija. Naime, koliko god dovodili u vezu religioznost sa negativnim društvenim trendovima, neosporno je da neki aspekti religioznosti mogu imati blagotvoran uticaj na pojedinca i njegovo prosocijalno djelovanje. Stoga je kao jedan od problema istraživanja izabran odnos religioznosti i zadovoljstva životom mladih koji je analiziran u svjetlu njihovih relacija sa etnocentrizmom i sociodemografskim odrednicama.

Jedan od zadataka istraživanja bio je i razmotriti humor kao instrument iznošenja socijalnih ili političkih stavova. Iako je humor prvenstveno afirmativan mehanizam odbrane koji omogućava adekvatniji susret sa

stresorima i redukciju opšte tenzije, u isto vrijeme je vrlo primjenjiv (i korišten) u javnom životu sa ciljem ukazivanja na određene društvene pojave. Kao metod kritičke analize društva i način izražavanja društvenih stavova humor je analiziran na primjeru pokreta *New primitives*. Ovaj specifičan pristup analizi društva i sistema vrijednosti je u potpunosti zasnovan na humoru i ideji da niti jedan autoritet nije nedostupan kritičkoj analizi. Poseban osvrt u ovom dijelu studije je usmjeren ka uticaju koji ovakav tip kritičke analize društva ima na mlade. S obzirom da su društvene vrijednosti promovisane u okviru pokreta *New primitives* u potpunosti suprotstavljene autoritarnim društvenim vrijednostima razmatrano je pitanje njihovog uticaja na društvene orijentacije pojedinca.

Kroz prizmu humora ovaploćenog u okviru pokreta *New primitives* analiziran je i savremeni politički diskurs u Bosni i Hercegovini. Primjeri političkog djelovanja koji se promovišu kao pozitivna postignuća političkih stranaka i lidera su prokomentarisani u odnosu na njihov stvarni društveni značaj. Takođe je raspravljano o pitanju granice do koje se humor može koristiti u javnom prostoru i kakav je stvarni dugoročni značaj humora kao načina kritičke analize. Jedan dio studije je posvećen istorijskoj analizi negativnih društvenih pojava poput korupcije ili otuđivanja u koje su uključeni politički lideri Bosne i Hercegovine u doba vladavine Turske i Austro-Ugarske. Ukazivanjem na zabilježene primjere nekorektnog društvenog djelovanja u ranijim periodima nastojala se ispitati razlika u odnosu na današnju situaciju. Posebna je pažnja usmjerena na utvrđivanje prirode društvenih reakcija, odnosno stepena socijalne osude i korištenja humora u javnoj kritici takvih socijalno nepoželjnih ponašanja.

Konačno, instrumentalna uloga humora je razmatrana i kroz analizu karikatura kojima se u Bosni i Hercegovini iznose politička mišljenja i stavovi. S obzirom da se karikatura pokazala kao jedan od najupečatljivijih načina prenošenja političkih poruka ili izražavanja društvenih stavova, postavljeno je pitanje zastupljenosti i sadržaja karikatura u prostoru štampanih i online dnevnih novina u BiH. Koliko su uopšte karikature prisutne kao oblici izražavanja javnih stavova i kakav uticaj imaju na formiranje javnog mišljenja, osnovna su pitanja koja su analizirana.

Pored navedenih istraživanja koja su ušla u ovaj zbornik jedan dio podataka je iskorišten za pisanje istraživačkih radova koji su pripremljeni za prezentaciju u okviru različitih regionalnih naučnih skupova. Na taj način će se dobijeni rezultati istraživačkog projekta moći predstaviti širem krugu istraživača koji se bave srodnim temama. Smatramo da će dobijeni rezultati omogućiti bolje i potpunije razumijevanje pozitivnih kapaciteta pojedinca i faktora koji mogu imati stabilan afirmativan uticaj na kritičko promišljanje i formiranje društvenih izbora kod građana u Bosni i Hercegovini. Autori studije bi želji da ispred Filozofskog fakulteta Univerziteta u Banjoj Luci izraze veliku zahvalnost Fondaciji Friedrich Ebert BiH koja je u potpunosti podržala sprovedeni istraživački projekat i bez čije ga pomoći ne bi bilo moguće realizovati.

Urednik

Uloga etnocentrizma, religioznosti i socio-demografskih karakteristika u zadovoljstvu životom mladih

Srđan Dušanić Lana Vujaković, Đorđe Čekrlija*

* *Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci*

APSTRAKT

U ovom istraživanju ispitujemo u kakvom su odnosu zadovoljstvo životom sa etnocentrizmom, religioznošću i određenim sociodemografskim obilježjima. Pretpostavlja se da je zadovoljstvo životom povezano sa ortodoksnijim aspektima religioznosti, etnocentrizmom, te od socio-demografskih varijabli zadovoljstvom životom.

Ukupan uzorak je iznosio 325 ispitanika (188 žena) starosti između 18 i 25 godina ($M=21.18$, $SD= 1.12$) iz Republike Srpske. Pored ispitivanja socio-demografskih karakteristika upitnik je obuhvatao nekoliko skala. Zadovoljstvo životom je mjereno skalom Dienera i saradnika, korištena je generalna skala etnocentrizma (GENE) od Neuliepa. Skala religioznosti je kreirana od strane Hutsebaua, a na bazi Wulfovog PCB pristupa koji podrazumjeva četiri podskale: kompleksna religioznost, ortodoksnost, relativizam, površni skepticizam.

Dobijeni rezultati ukazuju da pojedine dimenzije religioznosti, te bolji finansijski status, mogu biti značajni prediktori zadovoljstva životom. Pri tome, finansijski status je ubjedljivo najjači prediktor, a značajne su i dimenzije ortodoksnosti i relativizma. Rezultati su prodiskutovani u kontekstu uloge kognitivnih aspekata religioznosti u determinisanju zadovoljstva životom.

Ključne riječi: zadovoljstvo životom, etnocentrizam, PCB, religioznost, finansijski status.

UVOD

U kontekstu istraživanja iz oblasti pozitivne psihologije (Seligman, Csikszentmihalyi, 2014) pojavio se i važan novi smjer za psihologiju. Kao reakcija na tradicionalni fokus psihologa na negativna stanja poput depresije i anksioznosti, sve veći broj istraživača počeo je usmjeravati svoje napore na pozitivan aspekt emocionalnog spektra (Myers, 1992). U ovom rastućem trendu bitne su studije usredotočene na iskustvo sreće ili subjektivnog blagostanja. Tri su komponente subjektivnog blagostanja. Dok se druge dvije komponente odnose na emocionalne aspekte, zadovoljstvo životom se odnosi na kognitivne aspekte blagostanja. Iako su različite komponente blagostanja u velikoj mjeri međusobno povezane, svaka komponenta mora biti proučena sama po sebi.

Zadovoljstvo životom se najčešće definiše kao globalna procjena kvalitete života osobe na osnovu odabranih kriterija te osobe (Shin i Johnson, 1978). U određivanju zadovoljstva životom, procjene se temelje na usporedbi sa standardom koji svaki pojedinac postavlja za sebe. Kognitivni procesi na kojima se temelji zadovoljstvo životom su u početku bili nejasni. Schwarz i Strack (1999), su na primjer iznijeli argumente da se zadovoljstvo životom temelji na privremeno dostupnim informacijama, a ne na pažljivoj procjeni nečijeg života u cjelini. Za ove kontekstualne uticaje, poput malih fluktuacija u raspoloženju ispitanika (Schwarz & Clore, 1983), utvrđeno je da ponekad utiču na odgovore. Važnost trenutnog raspoloženja u procjeni životnog zadovoljstva su isticali i neki drugi autori (Eid & Diener, 2004). Dalje, dimenzije temperamenta, poput ekstraverzije i neurotizma, takođe su povezivane sa životnim zadovoljstvom (Costa, McCrae, 1980).

Studija Stubbe i saradnika (Stubbe et al., 2005) ukazuje na drugi važan aspekt procjene životnog zadovoljstva, preko zadovoljstva sa određenim životnim domenima. Zadovoljstvo domenima odražava procjenu određenog aspekta nečijeg života kao što je npr. zadovoljstvo poslom, bračno zadovoljstvo, zadovoljstvo stanovanjem itd. Pokazalo se da uglavnom zadovoljstvo domene i zadovoljstvo životom znatno korespondiraju.

Razne su odrednice i korelati zadovoljstva životom. U ovom radu smo se fokusirali na relacije sa religioznošću, etnocentrizmom i socio-demografskim varijablama.

Religioznost i zadovoljstvo životom

U ranijim istraživanjima utvrđene su brojne veze religioznosti sa različitim korelatima zadovoljstva životom. Witter et al. (1965) su radili meta analizu 56 studija na temu religioznosti i sreće. Utvrdili su vezu religioznih aktivnosti sa različitim aspektima sreće kao što su zadovoljstvo životom, kvalitet života, bračne veze, zdravlje, zadovoljstvo poslom itd. U nekim drugim istraživanjima je utvrđena izražena veza između zadovoljstva životom i fundamentalističkih vjerovanja (Meadow, Kahoe, 1984). Inglehart (1990) pronalazi visoku korelaciju između sreće i odlaska u crkvu. U istraživanju na uzorku od 160000 ljudi u 14 evropskih zemalja, 85% ljudi koji idu u crkvu jednom nedjeljno se osjeća sretnije od 77% onih koji ne idu. Elison (1991) čak ističe da je veza religije i sreće, upravo osnovna funkcija religije. Pollner ističe da je veza sa Bogom značajan korelat samopoštovanja (Pollner 1989). Analizirajući 36 studija, u 24 je pronađena korelacija između religioznosti i manje straha od smrti (Spilka, Hood et al, 2003). Međutim treba navesti da rezultati na ovu temu nisu bili jedinstveni. Frojd je isticao da je religija ne samo povezana sa mentalnim bolestima, već i sama predstavlja mentalnu bolest. On ju je nazivao „univerzalnom opsesivnom neurozom čovječanstva“. Batson et al. (1993) su analizirajući istraživanja o mentalnom zdravlju i religioznosti, utvrdili negativnu korelaciju u 47 studija, dok je u 37 studija pronađena pozitivna korelacija. Ističe da je religioznost uglavnom u negativnoj korelaciji sa četiri kriterija mentalnog zdravlja: kompetencija i kontrola, samoprihvatanje, odsustvo brige i krivice, otvorenost uma. Pozitivne korelacije su najčešće sa socijalno poželjnim ponašanjima i odsustvom simptoma mentalnih bolesti.

Ovako raznovrsni rezultati su bili povod da se i na prostorima Bosne i Hercegovine provjeri odnos i korelata zadovoljstva životom. Istraživanja su pokazala da je religioznost u djelomičnoj vezi sa pojedinim korelatima (optimizam, nada, manja usamljenost) zadovoljstva životom, ali i da sa nekim drugim pojavama (npr. smisao života) nema značajne veze ili je čak u vezama sa varijablama koje ukazuje na niži nivo blagostanja (bespomoćnost, otuđenost) (Dušanić, 2013; Dušanić, 2007; Dušanić, Turjačanin, Milosavljević, 2006). Ovo upućuje na kompleksan odnos ove dvije pojave, što nas je i podstaklo da u ovom istraživanju poredimo odnos zadovoljstva životom sa multidimenzionalnim konstruktom religioznosti. U nadi da ćemo dobiti specifičnije podatke isprobali smo Wulfov konstrukt

postkritičkih vjerovanja. Model Wullfa (1991) poznatiji i kao PCB model je zasnovan na postojanju dvije ortogonalne bipolarne dimenzije: prisustvo / odsustvo transcendentnih (religioznih) uvjerenja i literarna / simbolička interpretacija. Kao što vidimo, iskorak u ovom modelu je da simbolička interpretacija religijskih sadržaja naspram literarne može da doprinese boljem razdvajanju religijskih dimenzija. Kombinacijom ove dvije dimenzije mogu da se dobiju četiri profila koje smo nazvali u skladu sa njihovim značenjem (engleski nazivi nekih od njih su prilično nezgrapni i ne mogu se svi bukvalno prevesti): kompleksna religioznost (prisustvo transcendentnih uvjerenja i simbolička interpretacija istih), ortodoksnost (prisustvo transcendentnih uvjerenja i literarna interpretacija), relativizam (odsustvo transcendentnih uvjerenja i simbolička interpretacija) i površni skepticizam (odsustvo transcendentnih uvjerenja i površna interpretacija). Na bazi ovog pristupa Hutsebaut (1996) je kreirao i istoimeni instrument o kojem ćemo detaljnije u metodu.

Etnocentrizam i zadovoljstvo životom

Kada se govori o etnocentrizmu, najčešće se misli na etničke stavove i pripadnost jednom narodu, međutim etnocentrizam je mnogo širi pojam i može se odnositi na veličanje bilo koje grupe kojoj pojedinac pripada. Ukoliko se govori o etničkim stavovima, onda se etnocentrizam u velikoj mjeri identifikuje sa etničkim nacionalizmom, šovinizmom, isključivom nacionalnom vezanošću (Popadić, 2004). Mnoga istraživanja se bave ovim fenomenom zbog njegovog pozitivnog uticaja na unutargrupne odnose, ali isto tako i zbog mogućih predrasuda, hostilnosti prema drugima, konflikata, te čak i mnogo ozbiljnijih sukoba (Bizumić i Duckitt, 2012).

Postoji veliki broj teorija koje objašnjavaju etnocentrizam. Sociobiološke podrazumijevaju etnocentrizam kao prirodan i čovjeku svojstven fenomen obzirom da se evolucija čovjeka odvijala u okviru grupa, te da ljudi imaju težnju ka tome da se reprodukuju unutar svoje grupe, odnosno vrste. Etnocentrizam je toliko širok konstrukt, da evolucionističke teorije zastupaju mišljenje da je prirodan za čovjeka i da ima evolucionističku podlogu (Bizumić i Duckitt, 2012).

Teorije koje su bazirane na ideji socijalnog identiteta ističu da su ljudi motivisani za članstvo u nekoj grupi zbog doprinosa tog članstva u izgradnji samopoštovanja, samounapređenja, pozitivne različitosti, te doprinosa u smanjenju nesigurnosti. Tajfel i Turner (Tajfel i Turner, 1986) govore o izgradnji pozitivnog socijalnog identiteta poređenjem sa drugim grupama pri čemu se naglašava sličnost sa sopstvenom grupom, a potenciraju što veće razlike između sopstvene i drugih grupa što vodi do predrasuda, a često i do diskriminacije.

Prema Šerifovom teorijskom pristupu realističnog konflikta međugrupni stavovi i ponašanje proizilaze iz odnosa dviju grupa. Etnocentrični stavovi se aktiviraju upravo zbog realno mogućeg sukoba između različitih etničkih grupa koje se takmiče za određenu dobit i položaj u društvu. Postoji realna mogućnost da dođe do konflikta zbog borbe za određeni cilj koji samo jedna grupa može postići, što ukazuje da se ova teorija bavi načinom na koji međugrupno takmičenje za društvenu i ekonomsku dobit dovodi do međusobnog sukoba (Turjačanin, 2015). Adorno i saradnici (1950) objašnjavaju etnocentrizam kao sindrom stavova koji su u vezi sa političkim i ekonomskim konzervatizmom i antisemitizmom. U knjizi *Autoritarna ličnost*, ovi autori govore o međusobnoj povezanosti etnocentrizma, konzervatizma i antisemitizma koji čine antidemokratsku orijentaciju u čijoj je osnovi autoritarna ličnost.

Ne nalazimo mnogo istraživanja u kojima su povezivani zadovoljstvo životom i etnocentrizam. Postoje podaci da negativna iskustva (npr. ekonomska depriviranost) mogu usloviti rasizam (Brown, 1995). Međutim, manje znamo o efektima pozitivnih iskustava koja su povezana s zadovoljstvom životom (Pettigrew, 2002). Zanimljivo je da nedavna istraživanja iz socijalne psihologije sugerišu da su pozitivna životna iskustva povezana s povišenim nivoom rasizma. Tako npr. u više istraživanja je utvrđeno da su različite forme blagostanja snažna odrednica različitih oblika neprijateljskih međugrupnih stavova (npr. Dambrun, Guimond i Taylor, 2006; Postmes & Smith, 2009).

Dambrun i saradnici (Dambrun, Taylor, McDonald, Crush, & Méot, 2006), objašnjavaju da se preko bar dva psihološka procesa mogu objasniti razlozi zbog kojih bi veće zadovoljstvo životom moglo dovesti do viših nivoa rasizma, etnocentrizma itd. Prvo, ljudi koji su zadovoljni životom prirodno će osjetiti ponos i privlačnost prema državi u kojoj žive i koja

podržava njihove takve životne uslove. Drugo, ljudi koji su zadovoljni svojim statusom u društvu teže i da podržavaju ideologije koje favorizuju održavanje njihovog načina života. Tako i Crocker, Major i Steele (1998) tvrde da ljudi višeg statusa mogu stigmatizovati one nižeg statusa da bi opravdali svoje prednosti“. Te ideologije su najčešće manifestovane kroz desničarski politički konzervativizam koji pruža moralnu i intelektualnu podršku *statusu quo* odupiranjem promjenama i racionalizacijom postojećih nejednakosti (Jost, Glaser, Kruglanski, & Sulloway, 2003). Dakle, spomenuta istraživanja impliciraju bilineralan odnos između kontinuuuma nezadovoljstvo-zadovoljstvo životom sa rasizmom i etnocentrizmom, tako da su i pozitivni i negativni ekstremi povezani s većim rasizmom.

Problem istraživanja

Složen odnos ovih varijabli je ukazao na potrebu da se ispita u kakvom su odnosu zadovoljstvo životom sa etnocentrizmom, religioznošću i određenim sociodemografskim obilježjima. Pretpostavlja se da je zadovoljstvo životom povezano sa ortodoksnijim aspektima religioznosti, etnocentrizmom, te socio-demografskim varijablama.

METOD

Uzorak ispitanika

Ukupan uzorak je iznosio 325 ispitanika (188 žena) starosti između 18 i 25 godina ($M=21.18$, $SD= 1.12$). Svi ispitanici su učenici završnih razreda srednjih škola (54%) ili studenti sa teritorije Republike Srpske. Od ukupnog broja 2% ispitanika pored obrazovanja i radi. Pri procjeni vlastiteg materijalnog statusa i finansijske situacije u kojoj se nalaze 3% ispitanih se svrstava u kategorije veoma loše ili loše, a 39% u kategoriju osrednjeg. Vlastiti materijalni status i finansijsku situaciju 48% ispitanih procjenjuje kao dobru, a nešto više od 4% kao odličnu. Od ukupnog broja ispitanika njih 12 (4%) se ne smatra religioznim.

Instrumenti

Zadovoljstvo životom je mjereno petostepenovom skalom Likertovog tipa koju su razvili Diener, Emmons, Larsen i Riffin (1985). Neke od tvrdnji u skali su bile: „Zadovoljan/a sam svojim životom“ i „Da bih mogao živjeti životom, ne bih ništa mijenjao“. Kategorije odgovora su varirale od „izrazito se ne slažem“ do „potpuno se slažem“. Interna usklađenost ove skale, mjerena koeficijentom Cronbach Alpha, je bila .80.

Skala *etnocentrizma „Gene“* je kreirana 1997. godine, a naknadna modifikacija koju smo i koristili u radu je uslijedila 2002.godine (Neuliep, 2002). Skala je dizajnirana za procjenu generalnog etnocentrizma kod ljudi bez obzira na kulturno i etničko porijeklo. Sastoji se od 22 tvrdnje koje se procjenjuju putem Likertove skale sa pet nivoa odgovora. Neke od tvrdnji na ovoj skali su: „Moj narod može biti uzor drugim narodima“, „Ostali narodi trebaju pokušati biti kao što je moj narod“, „Većina drugih naroda zaostaje za mojim narodom“ itd. Pouzdanost skale, mjerena koeficijentom Cronbach Alpha, je iznosila .83.

Skala religioznosti je kreirana na bazi Wulfovog PCB pristupa, koji smo opisali u uvodu. Istoimenu PCB skalu je kreirao Hutsebaut (1996). Radi boljeg razumjevanja navodimo podskale sa primjerima tvrdnji za svaku podskalu:

- Kompleksna religioznost: *„U Bibliji se nalaze velike istine ali se do njih može doći samo velikim razmišljanjem“*
- Ortodoksnost: *„Možeš voditi smislen život samo ako vjeruješ“*
- Relativizam: *„Svaka izjava o Bogu je odraz tadašnjeg vremena.“*
- Površni skepticizam: *„Vjeruju oni koji imaju slabu ličnost.“*

Statistička obrada podataka

U nastojanju da se ispituju odnosi zadovoljstva životom sa etnocentrizmom, religioznošću i sociodemografskim karakteristikama mladih korištena je multupla regresiona analiza. Prvo su kao prediktori zadovoljstva životom analizirane varijable etnocentrizma i dimenzije religioznosti, a zatim sociodemografske karakteristike ispitanika..

REZULTATI

Tabela 1: Mjere deskriptivne statistike zadovoljstva životom, etnocentrizma i religioznosti

Varijable	M	SD	S	K	Min	Max
Zadovoljstvo životom	3.44	.84	-.47	-.20	1	5
Etnocentrizam	2.20	.61	.36	-.17	1	4
Ortodoksnost	2.98	.76	-.26	-.13	1	5
Površni skepticizam	2.68	.63	.09	-.12	1	4
Kompleksna religioznost	3.53	.77	-1.05	1.36	1	5
Relativizam	3.15	.50	-.37	.64	2	4

U tabeli 1 vidimo deskriptivne mjere glavnih varijabli. Prosječna vrijednost zadovoljstva životom je iznad središnje teorijske vrijednosti (3), što ukazuje da većina uzorka uglavnom pozitivno vrednuje sopstveni život. Etnocentrizam je ispod središnje vrijednosti, tj. djelimično je zastupljen. Među dimenzijama religioznosti najzastupljenije su kompleksna religioznost i relativizam, a nešto niže ortodoksnost i površni skepticizam.

Tabela 2: Predikcija zadovoljstva životom preko etnocentrizma i dimenzija religioznosti

Prediktori	B	t	p
Etnocentrizam	-.040	-.634	.527
Ortodoksnost	.190	2.514	.013
Površni skepticizam	-.069	-.880	.379
Kompleksna religioznost	-.027	-.383	.702
Relativizam	.149	2.075	.039
R=.227; R ² =.051; F(5,272)=2.946; p=.013			

U ovoj tabeli vidimo rezultate regresione analize, odnosno u kojoj mjeri prediktorske varijable etnocentrizma i dimenzije religioznosti mogu biti prediktori zadovoljstva životom. Vidimo da je koeficijent multiple korelacije .227, te da je statistički značajan na nivou $p < .05$. Objasnjeno je oko 5% varijanse. To znači da korištene varijable mogu u određenoj, ali manjoj mjeri da budu značajni prediktori zadovoljstva životom. Regresioni koeficijenti za ortodoksnost i relativizam su statistički značajni na nivou $p < .05$, što ukazuje na to da ove dvije varijable u najvećoj mjeri doprinose dobijenoj predikciji. Što su one veće, veće je i zadovoljstvo životom.

Tabela 3: Predikcija zadovoljstva životom preko socio-demografskih varijabli

Prediktori	B	t	p
Pol ispitanika	-.005	-.095	.924
Broj godina	.026	.340	.734
Tip prebivališta	.064	.860	.391
Zanimanje	.017	.195	.845
Finansijski status	.350	6.577	.000
Vjeroispovijest	-.048	-.896	.371
R=.358; R ² =.129; F(6,316)=7.766; p=.001			

U tabeli 3 je predstavljena analiza predikcije zadovoljstva životom preko socio-demografskih varijabli. Vidimo da je koeficijent multiple korelacije .358, te da je statistički značajan na nivou $p < .05$. Objasnjeno je oko 13% varijanse, dakle više nego preko varijabli etnocentrizma i dimenzija religioznosti. To znači da korištene varijable mogu u određenoj, ali manjoj mjeri da budu značajni prediktori zadovoljstva životom. Dalja analiza pokazuje da je jedini statistički značajan prediktor (na nivou $p < .001$), koji i objašnjava većinu varijanse – finansijska situacija u porodici. Što je finansijska situacija bolja, zadovoljstvo životom je veće. Interesantno je da varijable pol, uzrast, tip prebivališta, zanimanje i vjeroispovijest nisu bili značajni prediktori.

Tabela 4: Ukupna predikcija zadovoljstva životom

Prediktori	B	t	p
Etnocentrizam	-,075	-,930	,353
Ortodoksnost	,179	2,264	,024
Površni skepticizam	-,123	-1,273	,204
Kompleksna religioznost	-,047	-,674	,501
Relativizam	,281	2,421	,016
Finansijski status	,388	6,200	,000
R=.411; R ² =.169; F(6,272)=9.199; p=.001			

Kada smo stavili sve glavne varijable i finansijski status u zajedničku grupu prediktora, objašnjeno je 17% varijanse. Prediktori iz prethodnih analiza (ortodoksnost, relativizam, finansijski status) su ponovo bili značajni ($p < .001$). Najjači prediktor je očekivano bio finansijski status. Treba napomenuti da etnocentrizam ni u jednoj konstelaciji nije bio statistički značajan prediktor.

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati ukazuju na to da pojedine dimenzije religioznosti, te bolji finansijski status, mogu biti značajni prediktori. Pri tome, finansijski status je ubjedljivo najjači prediktor. Kako to objasniti? Finansijski status, ili bolje reći zadovoljstvo sopstvenim finansijama, je usko isprepleteno sa samim zadovoljstvom životom i često se posmatra kao jedan od bitnih domena generalnog zadovoljstva životom. Otuda je ovakva veza i očekivana. Ono pogotovo može da ima važnost u društvenom kontekstu poput našeg, u kojem značajan procenat ljudi živi na ivici siromaštva. Dalje, sposobnost upravljanja sopstvenim finansijskim statusom može da ukazuje i na kompetentnost upravljanja drugim sferama života, što proizvodi veće zadovoljstvo životom. Rezultati o važnosti finansija su u

skladu sa brojnim drugim istraživanjima. Diener i Biswas-Diener (2002) su takođe sugerisali da finansijska primanja imaju direktan ili makar indirektan uticaj na subjektivno blagostanje. Arthaud-Day i Near (2005) su došli do sličnih zaključaka u svojim analizama odnosa povezanosti finansijskih primanja i sreće kod različitih naroda. Korištenje podataka prikupljenih iz pet zemalja ukazalo je na učinke bogatstva na doživljaj većeg zadovoljstva životom (Headey et al., 2008).

Finansijski status može biti povezan sa zadovoljstvom životom i posredno, tako što je u stvari posljedica zadovoljstva višim akademskim statusom koji obično rezultira i nešto boljim zaposlenjem i platom. Niži finansijski status može usloviti i odustajanje od školovanja i drugih važnih životnih zadovoljstava, što rezultira razočaranošću itd.

Pored finansija, značajni prediktori su bili i dimenzije religioznosti: ortodoksnost i relativizam; kompleksna religioznost i skepticizam nisu bili značajni. Podsjetimo, ortodoksnost karakteriše viša religiozna posvećenost i literarnija interpretacija, dok relativizam karakteriše niža religioznost i veća sklonost simboličkim intepretacija. Ove rezultate nije jednostavno interpretirati. Čini se da kognitivno jednostavniji i uprošteniji pristupi religioznosti u većoj mjeri koreliraju sa zadovoljstvom nego neki koji su kompleksniji. Religioznost u kombinaciji sa kognitivnom kompleksnošću je svakako bogatstvo i donosi novi kvalitet, ali ima i cijenu. Ljudi koji su skloni traženju smisla, razmišljanju, preispitivanju, upoređivanju, analizama, sintezama, procjenama i drugim kognitivnim i intelektualnim operacijama, plaćaju i određeni danak u smislu veće mentalne opterećenosti i uznemirenosti. Sa druge strane, ukoliko se radi o manje religioznim osobama, sklonost simboličkim intepretacijama ne rezultira manjim zadovoljstvom. Dakle, moguće da je uzrok potencijalnog „nespojoja“ upravo u ukrštanju simboličkih operacija sa ideologijom koja je prvenstveno zasnovana na vjeri. Da bi se ovo dvoje integrisalo potrebna je određena duhovna zrelost, rad i staž, a to mnogi vjernici nemaju, pogotovo oni mlađeg uzrasta. Treba napomenuti da u nekim ranijim istaživanjima na našim prostorima je potvrđena veza ortodoksnosti i manje potrebe za kognicijom, što ukazuje da ovaj tip vjernika nije toliko sklon preispitivanju religijskih principa i normi, već bezuslovnijem prihvatanju.

Vežu dimenzija religioznosti sa zadovoljstvom životom možemo objasniti na nekoliko načina. Jedno od objašnjenja je značaj *socijalne podrške*, koja može biti obezbjeđena od strane vjerske institucije ili pojedinaca. Socijalna podrška vjerske grupe i pojedinaca svakako može da determiniše manju usamljenost, a veće zadovoljstvo životom. Zahvaljujući doživljaju *veze s Bogom*, religioznost može da utiče na veći doživljaj zadovoljstva i sreće. Takođe, religija daje čovjeku veći osjećaj socijalne kontrole. Vjerujući u svemoćnog Boga, vjernici i sami indirektno vjeruju da mogu da utiču na životni tok. Religija utiče na unutrašnje blagostanje kroz davanje *smisla* čovjekovom životu. Ona objašnjava i daje odgovore na neka ključna pitanja, na taj način zadovoljavajući ljudsku potrebu za značenjem, smislom, suštinom. Religiozni su skloni da kroz specifične *reintepretacije događaja*, okreću stvari u prilog njihovom zdravlju i boljem mentalnom stanju (npr. "Sve što je negativno ima smisao da me ojača " itd).

Interesantno je da ostale socio-demografske varijable (pol, prebivalište, uzrast itd.), te pogotovo etnocentrizam, nisu bili značajni prediktori. Očekivanje da vezanost i preferencija sopstvene etničke grupe za posljedicu ima veći stepen, spokoja i sigurnosti, te samim tim i zadovoljstva životom nije se ostvarila. Moguće objašnjenje je da etnocentrizam ne nosi sa sobom taj „efekat sigurnog gnijezda“, koji sa sobom nosi umjerena etnička vezanost i pripadnost etničkoj grupi. Etnocentrizam vjerovatno prate neki drugi fenomeni, više povezani sa emocionalnom nestabilnošću, anksioznošću itd. Ovo navodimo imajući u vidu ranije istraživanje u kojem je do izražaja došla upravo važnost anksioznosti. Naime, ispitanici sa anksiozno-preokupiranim, ali i uplašeno-izbjegavajućim afektivnim stilom, pokazali su nešto više socijalne identifikacije od onih sa sigurnim afektivnim stilom (Dušanić et al., 2018).

Možemo zaključiti da je ovo istraživanje još jednom pokazalo važnu ulogu materijalnog statusa u determinisanju zadovoljstva životom, pogotovo u kontekstu socio-demografskih varijabli. Pored toga, važnu ulogu mogu da imaju uvjerenja i stavovi poput religioznosti, pri čemu njihov efekat zavisi i od kognitivnih aspekata religioznosti. Rezultati ukazuju da religioznost kombinovana sa simboličkim interpretacijama i preispitivanjima, može da usloži čovjekov odnos prema životu i zadovoljstvo istim, pogotovo u nekim mladalačkim fazama duhovnog traganja. Ovaj nalaz bi imalo smisla dodatno provjeriti primjenjujući i neke druge instrumente koji mjere

religioznu kompleksnost. Takođe, imalo bi smisla u budućim istraživanjima koristiti i multidimenzionalne upitnike zadovoljstva životom na osnovu čega bi se stekla još detaljnija slika o odrednicama ove varijable.

LITERATURA

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., & Stanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper.
- Arthaud-Day, M. L., Rode, J. C., Mooney, C. H., & Near, J. P. (2005). The subjective well-being construct: A test of its convergent, discriminant, and factorial validity. *Social Indicators Research*, 74(3), 445-476.
- Batson, C. D., Schoenrade, P., Wentis, W. L. (1993). *Religion and individual*. New York: Oxford university press.
- Brown, R. J. (1995). *Prejudice: Its social psychology*. Oxford, UK: Blackwell.
- Beit-Hallahmi, B., Argyle, M. (1997). *The psychology of religious behaviour, belief, experience*. New York: Routledge.
- Bizumic, B., & Duckitt, J. (2012). What is and is not ethnocentrism? A conceptual analysis and political implications. *Political Psychology*, 33(6), 887-909.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1980). Influence of extraversion and neuroticism on subjective well-being: happy and unhappy people. *Journal of personality and social psychology*, 38(4), 668.
- Crocker, J., Major, B., & Steele, C. (1998). Social stigma. In D. Gilbert, S. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (4th ed., pp. 504-553). Boston, MA: McGraw-Hill.
- Dambrun, M., Guimond, S., & Taylor, D. M. (2006). The counter-intuitive effects of Relative Gratification on intergroup attitudes: Ecological validity, moderators and mediators. In S. Guimond (Ed.), *Social comparison and social psychology: Understanding cognition*,

intergroup relations and culture (pp. 206-227). New York, NY: Cambridge University Press.

- Dambrun, M., Taylor, D. M., McDonald, D., Crush, J., & Méot, A. (2006). The Relative Deprivation-Gratification Continuum and Attitudes of South Africans towards Immigrants: A Test of the V-Curve Hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 1032-1044.
- Diener, E., & Biswas-Diener, R. (2002). Will money increase subjective well-being?. *Social indicators research*, 57(2), 119-169.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of personality assessment*, 49(1), 71-75.
- Dušanić, S. (2013). Religioznost i određeni korelati mentalnog zdravlja mladih. *Godišnjak za psihologiju*, Vol. 9, No11, str 57-67. Niš: Filozofski fakultet
- Dušanić, S. (2007). *Psihološka istraživanja religioznosti*. Banjaluka: Filozofski fakultet
- Turjačanin, V., Dušanić, S., Milosavljević, B (2006). Nacionalna vezanost mladih u RS. U: Kuzmanović, B., Krnjajić, Z. (Ur.), *Empirijska istraživanja u psihologiji 2006, zbornik radova*, str157-165. Beograd: Institut za psihologiju
- Dušanić S., Lakić S., Turjačanin V. (2018). Socijalne identifikacije mladih u relaciji sa porodičnom afektivnom vezanošću i roditeljskim ponašanjima. U Anđelković, D. (Ur.) *Psihološka istraživanja*, 21(1), 91-110. Beograd: Institut za psihlogiju.
- Eid, M., & Diener, E. (2004). Global judgments of subjective well-being: Situational variability and long-term stability. *Social indicators research*, 65(3), 245-277.
- Ellison, C. G. (1991). Religious involvement and subjective well-being. *Journal of health and social behavior*, 80-99.
- Headey, B., Muffels, R., & Wooden, M. (2008). Money does not buy happiness: Or does it? A reassessment based on the combined

- effects of wealth, income and consumption. *Social Indicators Research*, 87(1), 65-82.
- Hutsebaut, D. (1996). Post-Critical Belief a New Approach To the Religious Attitude Problem1. *Journal of empirical theology*, 9(2), 48-66.
- Inglehart, J. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton, NJ: Princeton University press.
- Jost, J. T., Glaser, J., Kruglanski, A. W., & Sulloway, F. J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129, 339-375.
- Kahoe, R. E., & Meadow, M. J. (1984). Psychology of religion: Religion in individual lives.
- Myers, D. (1992). *The pursuit of happiness: who is happy and why*. New York: William Morrow and Company, Inc.
- Neuliep, J. W. (2002). Assessing the Reliability and Validity of the Generalized Ethnocentrism Scale, *Journal of Intercultural Communication Research*, 31, 201-215.
- Pettigrew, T. F. (2002). Development and integration summing up: Relative deprivation as a key social psychological concept. In Walker, I., Smith, H. J. (Eds), *Relative deprivation: Specification* (pp. 351-373). New York, NY: Cambridge University Press.
- Pollner, M. (1989). Divine relations, social relations, and well-being. *Journal of health and social behavior*, 92-104.
- Popadić, D. (2004). Koreni etnocentrizma. U: Nikolić, M. i sar. (Ed.) *Mladi zagubljeni u tranziciji* (pp. 95 – 118). Beograd: Centar za proučavanje alternativa.
- Postmes, T., & Smith, L. G. (2009). Why do the privileged resort to oppression? A look at some intragroup factors. *Journal of Social Issues*, 65, 769-790
- Pralica, M., & Dušanić, S. (2019). Cognitive and Emotional Predictors of Religious Orientations. *Empirical studies in psychology*, 2, 125-128. Belgrade: Institute of Psychology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade.

- Schwarz, N., & Strack, F. (1999). Reports of subjective well-being: Judgmental processes and their methodological implications. *Well-being: The foundations of hedonic psychology*, 7, 61-84.
- Schwarz, N., & Clore, G. L. (2003). Mood as information: 20 years later. *Psychological inquiry*, 14(3-4), 296-303.
- Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2014). Positive psychology: An introduction. In *Flow and the foundations of positive psychology* (pp. 279-298). Springer, Dordrecht.
- Shin, D. C., & Johnson, D. M. (1978). Avowed happiness as an overall assessment of the quality of life. *Social indicators research*, 5(1-4), 475-492.
- Spilka, B., Hood, R.W., Hunsberger, B., Gorsuch, R. (2003). *The psychology of religion, an empirical approach*. New York: The Guilford Press.
- Stubbe, J. H., De Moor, M. H. M., Boomsma, D. I., & de Geus, E. J. C. (2007). The association between exercise participation and well-being: a co-twin study. *Preventive medicine*, 44(2), 148-152.
- Turner, J. C., & Tajfel, H. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. *Psychology of intergroup relations*, 5, 7-24.
- Turjačanin, V. (2015). Socijalna psihologija etničkog identiteta. *Banja Luka: Filozofski fakultet*.
- Witter, R.A., Stock, W.A., Okun, M.A., Haring, M.J. (1985). Religion and subjective well-being in adulthood: a quantitative synthesis. *Review of Religious Research*, 26, str. 332-342
- Wulff, D. M. (1991). *Psychology of religion: classic and contemporary views*. New York: Wiley.

Relacije između stilova humora i psihološke rezilijentnosti mladih

Dorđe Čekrlija *, Lana Vujaković*, Dijana Đurić** i Milana Damjenić *

* *Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci*, ** *ZFMR Dr Miroslav Zotović, Banja Luka*

APSTRAKT

Studija se bavi analizom odnosa stilova humora sa opštom rezilijentnosti mladih. Cilj je bio ipitati da li osobe sa dominantnim adaptivnim stilovima humora pokazuju viši stepen psihološke rezilijentnosti. U istraživanju je ispitano 324 ispitanika (51% žena). U procjeni humora je korišten Upitnik Stilova Humora HSQ a u procjeni psihološke rezilijentnosti Connor-Davidson skala rezilijentnosti (CD-RISC-25). U obradi podataka su primijenjene korelaciona i multipla regresiona analiza. Dobijeni rezultati nedvosmisleno pokazuju značajnu povezanost psihološke rezilijentnosti sa afilijativnim stilovima humora. Izražena sklonost afilijativnom i samopomažućem stilu humora je značajan prediktor psihološke rezilijentnosti.

Ukupni rezultati istraživanja su saglasni sa rezultatima prethodnih relevantnih studija na osnovu kojih je istraživanje i zasnovano.

Ključne riječi: stilovi humora, rezilijentnost, relacije.

UVOD

Rezilijentnost

Opšti društveni uslovi i trendovi u Bosni i Hercegovini mogu se, barem kroz poređenje sa drugim evropskim državama, generalno označiti kao nepovoljni. Prema najvećem broju sprovedenih studija (Turčilo, Osmić, Kapidžić, Šadić, Žiga, i Dudić (2019)), pa čak i zvaničnih izvještaja nezadovoljstvo kvalitetom, stepen pesimizma i tendencija napuštanja BiH zbog nepovoljnih društvenih uslova su značajno povišeni. Stoga je opšta otpornost na neprijatne životne stimuluse i situacije života jedna od vrlo važnih psiholoških karakteristika pojedinca. Ona se direktno tiče stepena u kome je individua sposobna da se adekvatno i funkcionalno susretne sa neprijatnom situacijom i prevaziđe je sa što manje trauma koje bi narušile i smanjile buduću opštu funkcionalnost osobe. U psihologiji se sreće pod pojmom rezilijentnost. Kao kompleksan fenomen može se razlikovati u zavisnosti od konteksta u kojem se koristi i ishoda koji se očekuje (Hunter, 2012). Prema Volin i Volin (1996) rezilijentnost je sposobnost oporavljanja od patnji doživljenih u ranim godinama života. Masten (2001) rezilijentnost opisuje kroz dobre rezultate uprkos ozbiljnim prijetnjama u adaptaciji ili razvoju, a Bonano (2004) kao sposobnost da se neposredno nakon traumatskog događaja održi relativno stabilan i zdrav nivo psihološkog i fizičkog funkcionisanja. Neki drugi autori na rezilijentnost gledaju kao na sposobnost uspješnog suočavanja sa internim i eksternim stresorima (Werner & Smith, 1989; Hunter, 2012). Kada se pogledaju i određenja drugih autora (Agaibi, 2005; Masten, Hubbard, Gest, Tellegen, Garmezy i Ramirez, 1999; Schoon, 2006) može se zaključiti da je svima zajedničko naglašavanje dva aspekta: sposobnosti da se prevladaju nepovoljne životne okolnosti, i sposobnost daljeg funkcionalnog ponašanja.

U sprovedenoj studiji je rezilijentnost posmatrana kao opšta psihološka karakteristika ispitanika. Primarni cilj je bio ispitati odnos između dominantnih stilova humora mladih i njihove rezilijentnosti imajući u vidu socijalne faktore koji determinišu život u Bosni i Hercegovini.

Humor

Pored ostalih, humor je identifikovan kao jedan od važnih faktora afirmativne i kvalitetne porodične interakcije. Humor pokazuje važnu ulogu u regulisanju stresa i otpornosti (Besser, 2012; Martin, 2001, 2007), a pored toga ima i protektivno ulogu pri izazovima socijalne sredine i u rizičnim situacijama (Cameron, Fox, Anderson & Cameron, 2010). Posmatran iz ugla psihologije, smisao za humor se uglavnom dovodi u vezu sa sretnom, dobro raspoloženom, mentalno zdravom i samoaktualizovanom osobom, mada je kroz istoriju imao negativnu konotaciju. Platon, Aristotel i Hobs su, nasuprot tome, smijeh posmatrali kao neprivačnu i agresivnu osobinu (Brajković, 2010). Jedan od prvih sistematskih pokušaja da se opiše humor jeste Bergsonova teorija komike i smijeha. On smatra da je potpuno razumijevanje smijeha kao posljedice komičnog događaja nemoguće bez poznavanja njegove socijalne i šire društvene funkcije i svrstava se u takozvane teorije superiornosti. Osnovni elementi koje koriste teorije superiornosti pri objašnjenju nastanka humora su: superiornost, trijumf i agresija. Jedna strana uključena u šalu po pravilu ostvaruje dominaciju u odnosu na aktere druge strane. Teorije superiornosti mogu biti vrlo korisne u objašnjenju etničkih i seksističkih šala.

Prve značajnije psihološke studije humora i njegovog značaja za psihošku stranu pojedinca su vezane za psihoanalizu (Freud, 1969). Prema psihoanalitičkom stanovištu, humor je, uz altruizam i sublimaciju, tretiran kao najzreliji mehanizam odbrane čija je funkcija ekonomično i efikasno izražavanje potisnutih impulsa, seksualnih ili agresivnih (Fulgosi, 1994). Ukupno gledano, najznačajniji doprinos psihoanalize proučavanju humora kao konstrukta se ogleda u činjenici da je psihoanaliza dala solidnu bazu za potonje modele i teorije humora. Naime, autori različitih orijentacija se u tumačenju humora vrlo često pozivaju na psihoanalitička objašnjenja. U posljednjih dvadesetak godina istraživanja humora su napredovala, te u kognitivnom pristupu inkongruentnost, nepodudarnosti i suprotnost postaju osnovni definišući elementi humora. Kognitivni procesi u interakciji sa motivacijskim faktorima nam objašnjavaju načine na koje elaboriramo šale, ali i poteškoće koje imamo u razumijevanju šale. Kada su u pitanju

razvojne teorije humora, smatra se da humor treba vrlo rano razvijati kod djece, ali da on treba biti prilagođen djetetovim kognitivnim sposobnostima. Takođe, uočene su razlike u korištenju humora i sadržaju šala kod muškaraca i žena, za koje se smatra da su nastale usljed socijalnih činilaca i polnih uloga (Crawford & Gressley, 1991; Henkin & Fish, 1986).

Procjene humora i smisla za humor se vrše na osnovu nekoliko različitih izvora podataka. Pored mjera samoiskaza koje se najčešće koriste, koriste se i iskazi posmatrača, kao i podaci dobijenih psiholoških testova. U istraživanjima smisla za humor se često primjenjuju ocjenjivačke skale. One uključuju različite slikovne ili pisane šale i koriste se kada želimo utvrditi vrednovanje ili preferenciju šala različitog tipa. Ocjenjivačke skale više obuhvataju emocionalnu nego kognitivnu i bihevioralnu komponentu humora. Sa druge strane, testovima crtanih i pisanih šala, pored preferencije tipova šala se procjenjuje i njihovo razumijevanje. Ruch (1996) humor opisuje kao višedimenzionalni konstrukt koji sadrži kognitivne, temperamentalne i bihevioralne komponente. Kao najbitniji kriteriji kojima se autori u operacionalizaciji ovog konstrukta rukovode mogu se izdvojiti: spremnost na smijeh (Martin i Lefcourt, 1983), i sklonost da se razumiju šale i da se smijehom reaguje na njih (Krizmanić i Kolesarić, 1992). Nasuprot tome, Eysenck (1972) drži da smisao za humor ima konformističko, kvantitativno i produktivno značenje. Uz teorijska određenja nužno je poznavati i razliku između smijeha od humora, smisla za humor i humorističnih sadržaja. Smijeh predstavlja ekspresiju humora i ogleda se u ekspresiji lica, položaju tijela i brojnim biohemijskim promjenama u organizmu. Sa druge strane, smisao za humor je i kreativna sposobnost, i kao karakteristika ličnosti se formira u okviru opšteg intelektualnog razvoja. Konačno, humoristični sadržaji su oni sadržaji koji mogu direktno inicirati smijeh ili opažanje smiješnog (Brajković, 2010).

Model koji je danas u najvećoj mjeri prihvaćen i najveći broj puta validiran se zasniva upravo na bazi ideje o humoru kao mehanizmu odbrane ličnosti (Kolenović-Đapo, 2012). Model koji pripada ovom korpusu i koji je korišten u ovoj studiji je operacionalizovan upitnikom *Humor Style Questionnaire* (HSQ; Martin, Puhlik-Doris, Larsen, Graz &

Weir, 2003). Na bazi rezultata sprovedenih istraživanja ovi autori su identifikovali četiri dominantna stila humora: Aflijativni, Samopomažući, Agresivni i Samoporažavajući. Na bazi nalaza koji dozvoljavaju da se humor posmatra kao univerzalan obrazac ljudskog funkcionisanja prisutan u svim kulturama i svojstven svim pripadnicima ljudske vrste (Lefcourt, 2001) sprovedena su brojna istraživanja koja govore u prilog egzistencije četiri dominantna stila humora (Chen & Martin, 2007; Kalliny, Cruthirds, & Minor, 2006; Martin i saradnici, 2003; Saraglou & Scariot, 2002). Istraživanja istovreneno ukazuju i na razliku između adaptivnih i maladaptivnih formi humora. Kuiper (2010) ističe povezanost adaptivnih stilova sa izraženijim samopoštovanjem i nižom depresivnosti, kao i povezanost maladaptivnih stilova humora sa niskim samopoštovanjem i višom depresivnosti.

Ukupno gledano, dosadašnja razmatranja humora bila u najvećoj mjeri su u fukciji detaljnije analize mentalnog zdravlja i blagostanja pojedinca (Lefcourt, 2001). Ono što je interesantno je da rezultati dosadašnjih studija ne potvrđuju da humor ima u samo adaptivnu funkciju (Martin i sar., 2003). Analizirajući prirodu relacija između stilova humora i opšteg blagostanja pojedinca Kazarian i Martin (2004) su ustanovili povezanost afilijativnog i samopomažućeg stila humora sa različitim konceptualizacijama psihološkog blagostanja. Pozitivne veze između afilijativnog i samopomažućeg stila humora sa pozitivnim raspoloženjem, samopoštovanjem i socijalnom podrškom su saopštili i Saraglou i Scariot (2002).

Istraživanja odnosa rezilijentnosti i humora

Pozitivan odnos humora sa rezilijentnosti pojedinca su istakli i Hehl i Ruch (1985), dok je Ziv (1984) isticao da humor olakšava prevazilaženje različitih životnih poteškoća. Lefcourt (2001) objašnjava da je funkcija humora očuvanja selfa i da omogućava zdrav način distanciranja selfa od problema. Distanciranjem od stresnih događaja i sagledavanjem iz druge perspektive omogućava se razvijanja sopstvene rezilijentnosti, koja predstavlja dispoziciju pojedinca koja se može unaprijediti (Luthar, Cicchette & Becker, 2000).

Na našem jezičkom području humorom kao psihološkim konstruktom se mogu izdvojiti istraživanja Kolenović-Đapo i saradnika (Kolenović-Đapo, 2010; Kolenović-Đapo, 2012; Kolenović-Đapo, J. & Hadžiahmetović 2015). U jednoj od studija je razvijen Test ocjenjivanja pisanih šala (TOPŠ; Kolenović-Đapo, 2012). Skup od 24 šale, odabrane iz satiričnih časopisa *Potepuh*, *Vicevi* i *Vicoteka* je podijeljen u dvije kategorije: šale "crnog humora" i inkongruentne šale. Ispitanici su imali zadatak da na petostepenoj Likertovoj skali procijene koliko je šala smiješna. Primjena ove skale u ispitivanju odnosa sa relevantnim psihološkim varijablama do sada je pokazala primjenjivost testa TOPŠ u razmatranjima istraživanjima humora.

Iz ugla aktuelne studije zanimljivo je istraživanje tipova humora u Makedoniji, Bugarskoj, Srbiji i Albaniji (Takovski, 2018). Ovaj autor etnički humor definiše kao kompleksan fenomen koji ima za cilj ismijavanje druge etničke grupe na osnovu njihovih socijalnih, političkih, kulturalnih i ekonomskih odlika. Ovaj autor na osnovu dobijenih nalaza zaključuje da se dovođenjem jedne etičke grupe u vezu sa određenim nepoželjnim ili negativnim karakteristikama ostvaruje osnovni cilj etničkog humora, postavljanje granica između vlastite i "drugih" etničkih grupa. Pored toga, njegovi nalazi daju čvrstu podršku tezi da istorijski preduslovi značajno oblikuju određuju etnički humor koji se tiče konkretne „druge“ nacije.

Posmatrajući humor u malo širem kontekstu veliki je broj istraživanja koja mogu biti uključena u analizu odnosa humora i rezilijentnosti. Nalaza koji sugerišu da je nesigurni obrazac afektivne vezanosti u negativnoj korelaciji sa sklonosti afilijativnom stilu humora, i u pozitivnoj korelaciji sa sklonosti agresivnom humoru (Cann, Norman, Welbourne, & Calhoun, 2008; Kazarian & Martin, 2004; Saraglou & Scariot, 2002) svakako da ukazuju na mogućnost da pojedinci sa različitim dominantnim obrascima afektivne vezanosti različite stilove humora koriste kao sredstvo ka istom opštem cilju (redukciji tenzije). Brojne studije u prvi plan interesovanja postavljaju ulogu stilova humora i odnosom sa rezilijentnosti (Cann, Norman, Welbourne & Calhoun, 2008; Besser i sar, 2012) i pokazuju protektivnu ulogu humora u izazovima socijalne sredine koji uključuju rizične okolnosti (Cameron i sar, 2010). Protektivnu funkciju humora je zastupao i Rollo

May (1953) smatrajući da humor predstavlja zdrav način distinkcije slike pojedinca o sebi i problema sa kojima se nosi.

U sprovedenom istraživanju nije postavljena striktna hipoteza kojom se direktno provjerava pretpostavljeni odnos među varijablama. Opšta pretpostavka je da bi psihološka rezilijentnost trebala pokazati određene veze sa stilovima humora, a koje bi bile interpretabilne na bazi tumačenja humora kao mehanizma odbrane ličnosti. Primarni istraživački cilj je utvrditi prevalenciju različitih stilova humora kod ispitanika, procijeniti stepen opšte rezilijentnosti i ispitati njihov međusobni odnos.

METOD

Uzorak

Ukupan uzorak ispitanika je iznosio 324 ispitanika (164 žene). Uzrast ispitanika je u rasponu od 19 do 30 godine ($M=21.98$; $SD=2.71$). Svi ispitanici su ispitani grupno u prostorijama fakulteta nakon redovne nastave. Nakon dobijenih instrukcija ispitanici su popunjavali upitnik 20 minuta. Svi ispitanici si dobrovoljno učestvovali u istraživanju, a samo učešće je bilo u potpunosti anonimno.

Instrumenti

U procjeni stilova humora je korišten *Upitnik stilova humora (HSQ; Martin i Puhlik-Doris, 1999)*, odnosno jezička adaptacija Vukobratove (2013). Upitnikom se procjenjuju četiri stila humora na osnovu kojih je moguće utvrditi individualne razlike među pojedincima u načinima korištenja humora. Upitnik se sastoji od četiri skale koje odgovaraju stilovima humora: afilijativni, samopomažući, agresivni i samoporažavajući stil. Upitnik sadrži 32 stavke. Ispitanik na sedmostepenoj skali procjenjuje stepen saglasnosti sa sadržajem stavki (1 - u potpunosti se ne slažem, do 7 - u potpunosti se slažem).

Svaka skala sadrži osam stavki. Rezultat na skalama je jednak sumi odgovora na pojedinačne stavke.

a) Skala Afilijativnog stil humora uključuje stavke koje se odnose na upotrebu šala i dosjetki u cilju ostvarenja odnosa sa drugim ljudima i smanjenje tenzije. Predstavlja nehostilni stil humora čija je primarna funkcija jačanja kohezije grupe i povećanja interpersonalne privlačnosti.

b) Skala samopomažućeg stila uključuje dvije grupe stavki; pokazatelje vedrog pogleda na život i sklonost da se životni apsurdni doživje kao zabavni. U okviru ove skale humor je opisan kao strategiju prevladavanja.

c) Agresivni stil je zastupljen skalom čije se stavke tiču upotrebe humora bez obzira na potencijalni negativni uticaj koji on može imati na druge ljude. Stavke ove skale predstavljaju indikatore impulsivne ekspresije humora i uključuju markere zadirivanja, sarkazma, omalovažavanja.

d) Stavke skale samoporažavajućeg stila humora pokazuju sklonost osobe šalama na vlastiti račun i ukazuju na sklonost poricanju kao mehanizmu odbrane.

U procjeni rezilijentnosti je primijenjena *Connor-Davidson skala rezilijentnosti* (CD-RISC-25; Connor & Davidson, 2003). Skala omogućava procjenu rezilijentnosti ispitanika u toku posljednjih mjesec dana. Uz ukupno 25 stavki je data skala saglasnosti sa tvrdnjama (od 0 - nikad tačna do 5 - uvijek tačna). Za svaku tvrdnju ispitanici navode kako su razmišljali i kako su se osjećali tokom proteklog mjeseca. Ukoliko nisu doživjeli neku situaciju iz upitnika, tada odgovaraju kako misle da bi se osjećali. Skala je sumacionog tipa i viši skor na skali sugerše viši stepen rezilijentnosti ispitanika.

Statistička analiza

Mjere deskriptivne statistike su prvo analizirane za skorove dobijene na skalama humora i rezilijentnosti. Ispitivanje polnih razlika u sklonosti pojedinim stilovima humora i rezilijentnosti je razmatrano na osnovu vrijednosti Cohenovog D koeficijenta. Odnosi između stilova humora i

rezilijentnosti su razmotreni pomoću Pearsonovog koeficijenta linearne korelacije. U cilju ispitivanja predikcije rezilijentnosti ispitanika na stilova humora i rezilijentnosti je korištena i multipla regresiona analiza.

REZULTATI

Mjere deskriptivne statistike rezultata na skalama rezilijentnosti i stilova humora su predstavljene u tabeli 1. Tu su pored aritmetičke sredine i standardne devijacije navedene vrijednosti skjunisa i kurtozisa, kao mjera dostupanja od normalne raspodjele, i vrijednosti minimalnog i maksimalnog skora na skali. Pouzdanost skale je predstavljena Cronbachovim α koeficijentom.

Tabela 1. Deskriptivne mjere za skale rezilijentnosti i stilova humora

	M	SD	S	K	Min	Max	α
Afilijativni stil	45.96	6.96	-1.15	1.83	16	56	.75
Samopomažući stil	37.11	7.90	-.13	-.08	14	56	.73
Agresivni stil	25.85	7.82	.03	-.47	8	48	.67
Samoporažavajući stil	29.76	8.32	-.06	-.30	9	52	.67
Adaptivni stil	83.07	12.35	-.34	-.02	42	110	.71
Maladaptivni stil	55.61	12.90	-.18	-.25	20	89	.70
Rezilijentnost	99.52	13.54	-.26	-.40	57	125	.91

Na skali afilijativnog stila (M=45.96, SD=6.96) ispitanici postižu najviše prosječne skorove. Jedino na ovoj skali stilova humora, raspodjela skorova značajno odstupa od normalne (Cohen, 1967). Vrijednost skjunisa (S= -1.15) pokazuje grupisanje ispitanika na dijelu skale sa višim skorovima. Vrijednost kurtozisa (K=1.83) pokazuje da takvo grupisanje

dovodi do značajnog vertikalnog odstupanja od normalne raspodjele. Distribucija skorova na skali rezilijentnosti ne odstupa značajno od normalne raspodjele. Vrijednosti koeficijenta pouzdanosti se na skalama stilova humora kreću od u rasponu od .67 do .75, i za njihovu vrijednost se može reći da je prihvatljiva. Vrijednost Koeficijent Cronbachovog α koeficijenta je vrlo visoka (.91).

Tabela 2. T-test; Polne u stilovima humora i rezilijentnosti

	Pol	N	M	SD	SE M	D
Afilijativni stil humora	Muški	160	45.59	7.07	.55	.10
	Ženski	164	46.32	6.86	.53	
Samopomažući stil	Muški	160	36.61	7.50	.59	.12
	Ženski	164	37.60	8.25	.64	
Agresivni stil humora	Muški	160	27.68	7.65	.60	.47**
	Ženski	164	24.07	7.58	.59	
Samoporažavajući stil	Muški	160	30.81	8.06	.63	.25*
	Ženski	164	28.74	8.47	.66	
Rezilijentnost	Muški	160	99.31	13.61	1.07	.03
	Ženski	164	99.72	13.49	1.05	
Adaptivni stil	Muški	160	82.20	12.00	.94	.14
	Ženski	164	83.91	12.66	.98	
Maladaptivni stil	Muški	160	58.49	12.18	.96	.45**
	Ženski	164	52.80	13.00	1.02	

Rezultati ispitivanja razlika u skorovima na skalama rezilijentnosti i stilovima humora su predstavljeni u Tabeli 2. Rezultati Cohenovog D-testa pokazuju da muški ispitanici ostvaruju značajno više skorove na skali agresivnog stila humora. Značajno viši skor muški ispitanici ostvaruju i na skali samoporažavajućeg humora, međutim u ovom slučaju dobijena

razlika nije toliko izražena. U poređenju muškaraca i žena prema ukupnom skorom sklonosti maladaptivnom stilu humora potvrđeni su značajno viši skorovi muških ispitanika.

Tabela 3. Pearsonov koeficijent korelacije između stilova humora

	Adaptivni stil	Maladaptivni stil	Afilijativni stil	Samopomažući stil	Agresivni stil
Maladaptivni stil	.20**	1.00			
Afilijativni stil	.81**	.09	1.00		
Samopomažući stil	.85**	.24**	.38**	1.00	
Agresivni stil	.03	.78**	-.03	.08	1.00
Samoporažavajući stil	.28**	.81**	.18**	.29**	.28**

Dobijeni koeficijenti korelacije predstavljeni u Tabeli 3. jasno sugerišu da visoke procjene adaptivnog humora nisu nužno povezane sa niskim skorovima na maladaptivnom humoru i obrnuto. Drugim riječima, sklonost adaptivnom stilu humora ili jednom od njenih aspekata, ne znači nužno odsustvo sklonosti ka maladaptivnom humoru, odnosno agresivnom i samoporažavajućem stilu humora. Iako korelacija adaptivnog i maladaptivnog stila humora nije visoka, (.20) ona je značajna i treba je imati u vidu prilikom interpretacije ukupnih rezultata. Od komponenti adaptivnog i maladaptivnog humora, utvrđena je veza između samoporažavajućeg stila humora sa samopomažućim (.29) i afilijativnim stilom humora (.18). Dodajmo pri tome da u okviru adaptivnog stila potvrđena veza afilijativnog i samopomažućeg stila humora (.38), a u okviru maladaptivnog stila povezanost agresivnog i samoporažavajućeg stila humora (.28).

Tabela 4. Pearsonov koeficijent korelacije: Korelacije rezilijentnosti sa stilovima humora

	Rezilijentnost
Adaptivni stil	.42**
Maladaptivni stil	-.06
Afilijativni stil	.29**
Samopomažući stil	.41**
Agresivni stil	-.11
Samoporažavajući stil	.01

Ukupni rezultati analize direktnog međuodnosa rezilijentnosti sa stilovima humora pokazuju da ispitanici sa izraženijom sklonosti ka adaptivnim stilovima humora pokazuju veću rezilijentnost. Prema dobijenim rezultatima izražena sklonost samopomažućem stilu humora u većoj mjeri dijeli varijansu sa rezilijentnosti nego sa afilijativnim stilom humora. Nasuprot tome, maladaptivni stilovi humora ne pokazuju nikakvu povezanost sa rezilijentnosti.

U cilju provjere registrovanih poveza rezilijentnosti sa afilijativnim stilovima humora i radi ostvarenja preciznijeg uvida u prirodu njihovih odnosa u analizi podataka je korištena multipla regresiona analiza. Četiri stila humora su postavljeni kao prediktorske varijable dok je procjena rezilijentnosti bila zavisna varijabla.

Tabela 5.

	β	p	η^2
Afilijativni stil	.164	.00	.09
Samopomažući stil	.383	.00	.02
Agresivni stil	-.105	.04	.03
Samoporažavajući stil	-.105	.05	.05

Generalno gledano, uz 21% objašnjene varijanse ($R=.46$; $F(4,139)=21.779$; $p<.000$) potvrđena je povezanost afilijativnog stila humora i rezilijentnosti. Vrijednosti beta koeficijenata za afilijativni (.16) i samopomažući stil humora (.38) su statistički značajne na nivou $p<.01$. Vrijednosti eta koeficijenta kao mjere veličine efekta (Tabela 5) potvrđuju da je samopomažući stil humora značajan prediktor rezilijentnosti. Drugim riječima, na osnovu izraženije sklonosti samopomažućem stilu humora može se pretpostaviti i veća rezilijentnost.

Interesantan je nalaz da su oba maladaptivna stila humora svojom vrijednosti regresionih koeficijenata prema kriteriju $p<.05$ u okviru statistički značajnih prediktora rezilijentnosti. Oba maladaptivna stila pokazuju vezu negativnog smjera i stidljivu mogućnost predikcije rezilijentnosti. Ipak pokazatelji snage efekta sugerišu da vrijednost prediktivne moći maladaptivnih stilova humora prilično niska.

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati u prvom redu pokazuju da ispitanici ostvaruju više skorove na adaptivnom nego na maladaptivnom stilu humora. Ispitanicima je najbliži afilijativni stil humora dok je agresivni stil humora najmanje izražen. Važan je takođe i nalaz da su muškarci u mlađoj dobi skloniji maladaptivnim oblicima humora nego žene. Sprovedeno istraživanje omogućava da se stekne prilično jasan uvid u odnose stilova humora i opšte rezilijentnosti. Pored toga dobijeni rezultati su u saglasnosti, kako sa studijama u kojima se ispituju odnosi stilova humora i rezilijentnosti, tako i sa studijama koje izvještavaju o kompleksnim međuodnosima različitih stilova humora. Konačno, dobijeni rezultati su i sa psihoanalitičkog stanovišta interpretabilni i dozvoljavaju posmatranje stilova odbrane kao mehanizama odbrane ličnosti.

Pozitivne veze adaptivnih stilova humora sa rezilijentnosti potvrda su nalaza ranijih studija (Besser, 2012; Cameron i sar, 2010; Cann, Norman, Welbourne & Calhoun, 2008; Martin, 2001, 2007). To se, u prvom redu, odnosi na povezanost rezilijentnosti sa samopomažućim stilom humora.

Kao sklonost da se životni apsurdni doživje kao zabavni uz zadržavanje vedrog pogleda na život, ovaj stil predstavlja zdravu strategiju prevladavanja neprijatnih situacija. Korištenje humora kao mehanizam odbrane ličnosti indikator je sklonosti pojedinca da se zbliži sa izvorom neprijatnosti i kroz humor smanji negativni uticaj stresora i omogući uspješno ne-neprijatno suočavanje sa njim. Ista funkcija se nalazi i kroz identifikovanu povezanost rezilijentnosti sa afilijativnim humorom. Razlika se u odnosu na samopomažući humor ogleda u preventivnom djelovanju afilijativnog humora. Naime, dok samopomažući humor služi redukciji postojeće tenzije, afilijativni humor djeluje prije samog javljanja neprijatnosti. Unapređenjem odnosa sa drugim pojedincima u okviru grupe kao i povećanje interpersonalne privlačnosti ima za cilj stvaranje sistema čije će karaktersitike same po sebi djelovati ublažujuće na izvore budućih neprijatnosti. Ovim se pored vrijednosti adaptivnih stilova humora u razvoju opšte otpornosti individue, potvrđuje i zaključak o ostvarenju istih ciljeva putem različitih metoda ili mehanizama odbrane ličnosti.

Iako korelaciona analiza nije pokazala postojanje povezanosti između rezilijentnosti i maladaptivnih stilova humora, multipla regresiona analiza je sugerisala oprez pri apriornom odbacivanju mogućnosti njihove povezanosti. Iako se radi o koeficijentima niskih vrijednosti, ne može se u potpunosti isključiti ideja da maladaptivni stil humora ipak u određenoj mjeri utiče na opšti stepen rezilijentnosti osobe. Naime, agresivni humor kroz zadirkivanje, sarkazam ili omalovažavanja jeste ispoljavanje humora na tuđi račun. Ekspresija ovakve vrste humora je impulsivna i činjenica da se na ovaj način drugima priređuje osjećanje nelagode ne umanjuje njenu nekontrolabilnost. Osnovna razlika u odnosu na adaptivne stilove humora se ogleda u činjenici da maladaptivni stilovi nisu usmjereni suočavanju sa izvorom neprijatnosti. Maladaptivni stilovi na drugačiji način obezbjeđuju zaštitu ega. Agresivni stil humora funkcionije tako što snižava vrijednost drugih čime posredno daje mogućnost pojedincu da omogućava privid vlastite kompetentnosti, dominacije ili otpornosti na stres. Sa druge strane, samoporažavajući stil humora funkcionije tako da umanjujemo vlastite opažene mane i propuste i, konvertujući ih u nešto smiješno, kroz poricanje zamaskiramo stvarni značaj problema. Tako se stvarno značenje tih neprijatnosti i stresora ili njihov negativni uticaj kroz humor predstavljaju manje značajnim. Iako se ovakve interpretacije čine smislenim i prihvatljivim, treba imati u vidu da dobijeni rezultati ipak ne omogućavaju

robustnu osnovu za njihovo konstruisanje. Opisani odnos rezilijentnosti i maladaptivnih stilova humora može da posluži samo kao dodatno objašnjenje ukoliko se u budućim studijama dobiju validne potvrde o postojanju njihovog postojanog odnosa.

Na kompleksnosti prirode humora kao konstrukta ukazuje i činjenica da različiti tipovi adaptivnog i maladaptivnog stila humora takođe ostvaruju međusobnu povezanost. Samoporažavajući stil humora je u pozitivnim vezama sa afilijativnim i samopomažućim stilovima, čime se sugerije da različiti stilovi humora mogu kombinovano učestvovati u redukciji tenzije i da nisu međusobno isključivi. Pretpostavka za naredne studije koja bi mogla biti generisana na osnovu dobijenih rezultata je da osobe sklone adaptivnim stilovima humora mogu koristiti i samoporažavajući stil humora da bi se snizila napetost, ukoliko adaptivni stilovi humora u datom trenutku nisu dovoljni. Takva razmatranja bi svakako omogućila precizniji uvid u odnos maladaptivnih stilova odbrane i opšte rezilijentnosti individue.

ZAKLJUČAK

Ukupni nalazi sugeriju direktnu povezanost adaptivnih stilova humora, koji se tretiraju zdravim strategijama prevazilaženja stresa sa rezilijentnosti. Obzirom da afilijativni i samopomažujući stil humora doprinosi jačanju grupne kohezije i snižavanju tenzije on povećava ukupnu sposobnost organizma da adaptivno reaguje i da konflikt prevazilazi suočavajući se sa izvorom neprijatnosti. Ukupna psihološka otpornost osobe time nije narušena stalnom strepnjom zbog neprijatnih impulsa niti konstantnim korištenjem primitivnijih mehanizama odbrane koji djeluju u sastavu maladaptivnih stilova humora.

Kako je već rečeno dobijeni rezultati su kompatibilni sa relevantnim studijama odnosa stilova humora i rezilijentnosti (Besser, 2012; Cameron, Fox, Anderson & Cameron, 2010; Martin, 2001, 2007). Kao takvi omogućavaju generisanje preciznijih istraživačkih hipoteza za naredne studije. Za naredna istraživanja bi je preporučila analiza na različitim starosnim uzorcima, što bi omogućilo sagledavanje odnosa humora i rezilijentnosti iz razvojne perspektive. Pored toga, varijable poput stepena obrazovanja, profesije ispitanika i socio-ekonomskog statusa bi trebale biti uvedene u razmatranje.

LITERATURA

- Agabi, C. E. & Wilson J. P. (2005). Trauma, PTSD, and Resilience: A Review of the Literature. *Trauma, Violence & Abuse*, 6, 195–216.
- Besser, A., Luyten, P., Mayes, L. C. (2012). Adult Attachment and Distress: The Mediating Role of Humor Styles. *Individual Differences Research*, 10(3), 153-164.
- Bonanno, G. A. (2004). Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events? *American Psychologist*, 59, 20–28.
- Brajković, L. (2010). *Pokazatelji zadovoljstva životom u trećoj životnoj dobi*. Disertacija. Medicinski fakultet sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
- Cameron, E. L, Fox, J. D, Anderson, M. S, Cameron, C. A. (2010). Resilient Youths Use Humor to Enhance Socioemotional Functioning During a Day in the Life. *Journal of Adolescent Research*, 25(5), 716-742.
- Cann, A., Norman, M. A., Welbourne, J. L, & Calhoun, L. G. (2008). Attachment styles, conflict styles, and humour styles: Inter-relationships and associations with relationship satisfaction. *European Journal of Personality*, 22, 131-146.
- Chen, G. H. & Martin, R. A., (2007). A comparison of humor styles, coping humor, and mental health between Chinese and Canadian university students. *Humor: International Journal of Humor Research*, 20(3), 215–234.
- Cohen, J. (1969). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. New York: Academic Press
- Connor K. M. & Davidson J.R. (2003). Development of a New Resilience Scale: The Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18, 76–82.
- Crawford, M. & Gressley, D. (1991). Creativity, caring and context: Women's and men's accounts of humor preferences and practices. *Psychology of Women Quarterly*, 15(2), 217-231.
- Eysenck, H. J. (1972). Foreword. In J. H. Goldstein & P. E. McGhee (Eds.), *The psychology of humor* (pp.13-17). New York: Academic Press.
- Freud, S. (1969). *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Fulgosi, A.(1994). *Psihologija licnosti - teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.

- Hehl, F. J., & Ruch, W. (1985). The location of sense of humor within comprehensive personality spaces: An exploratory study. *Personality and Individual Differences*, 6(6), 703 –715. DOI: 10.1016/0191 - 8869(85)90081 – 9
- Henkin, B. & Fish, J. M. (1986). Gender and personality differences in the appreciation of cartoon humor. *The Journal of Psychology*, 120(2), 157–175.
- Hunter, C. (2012). *Is resilience still a useful concept when working with children and young people?* Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
- Kalliny, M., Cruthirds, K. W., & Minor, M. S. (2006). Difference between American, Egyptian and Lebanese humor styles: Implications for international management. *International Journal of Cross Cultural Management*, 6(1), 121-134.
- Kazarian, S. S, Martin, R. A. (2004). Humor styler, personality and well-being among Lebanese university students. *European Journal of Personality*, 18 (3), 209-219.
- Kolenović-Đapo, J. (2012). *Psihologija humora: teorije, metode i istraživanja*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kolenović-Đapo , J. (2010). Stilovi humora, pet velikih i samopoštovanje. *Zbornik radova sa prvog kongresa psihologa Bosne i Hercegovine sa međunarodnim učešćem, 89–98*. Arka Pres: Sarajevo.
- Kolenović-Đapo, J. & Hadžiahmetović, N. (2015). Konstrukcija deskriptorske liste za procjenu stilova humora. Sarajevo: Filozofski fakultet (*neobjavljen rad*).
- Krizmanić, M., i Kolesarić, V. (1992). *Priručnik za primjenu Testa za ispitivanje smisla za humor: HOPA*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Kuiper, A. N. (2010). Reactions to Humorous Comments and Implicit Theories of Humor Styles. *Europe's Journal of Psychology*, 3, 236-266.
- Lefcourt, H. M. (2001). *Humor: The psychology of living buoyantly*. New York: Kluwer Academic Publishers.
- Luthar, S.S., Cicchette, D. & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71, 543-562.
- Martin, R, Puhlik-Doris, P, Larsen, G, Graz, J, & Weir, K, (2003). Individual differences in uses of humor their relation to psychological well-being:

- Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 37, 48-75.
- Martin, R.A. (2007). *The psychology of humor: An integrative approach*. Burlington, MA: Elsevier Academic Press.
- Martin, Rod A, and Herbert M. Lefcourt (1983). Sense of humor as a moderator of the relation between stressors and moods. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 1313-1324.
- Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, 56, 227-238.
- Masten, A. S, Hubbard, J. J, Gest, S. D., Tellegen, A, Garmezy, N. & Ramirez, M. (1999). Competence in the context of adversity: Pathways to resilience and maladaptation from childhood to late adolescence. *Development and Psychopathology*, 11, 143-169
- Ruch, W. (1996). Measurement approaches to the sense of humor: Introduction and overview. *Humor. International Journal of Humor research*, 9, 239-250.
- Saraglou, V., & Scariot, C. (2002). Humor Style Questionnaire: Personality and educational correlates in Belgian high school and college students. *European Journal of Personality*, 16(1), 43-54.
- Schoon, I. (2006). *Risk and Resilience: Adaptations in Changing Times*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Takovski, A. (2018). Extending ethnic humour theory: Genuine vs. functional ethnic joke scripts. *European Journal of Humour Research*, 6. 10.7592/EJHR2018.6.2.takovski
- Turčilo, L., Osmić, A, Kapidžić, D, Šadić, S., Žiga, J, i Dudić, A. (2019). Studija o zaposlenima; Bosna i Hercegovina 2019-2020. Sarajevo Friedrich Ebert tiftung BiH.
- Volin, S. DŽ, Volin, S. (1996). *Rezilijentna ličnost-kako preživeli iz problematičnih porodica prevazilaze teškoće*. Beograd. IP "Prosveta".
- Werner, E. E, & Smith, R. S. (1989). *Vulnerable but invincible: A longitudinal study of resilient children and youth*. New York: Adams, Bannister, Cox (original work published by McGraw Hill, 1982).
- Ziv, A. (1984). *Personality and sense of humor*. New York: Springer.

Odnos stilova humora sa dimenzijama emocionalne inteligencije, osobinama mračne trijade, etničkom vezanosti/otvorenosti i religioznosti

Milana Damjenić*, Lana Vujaković* i Đorđe Čekrlija*

* *Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci*

APSTRAKT

Predmet ispitivanja u ovoj studiji su veze koje sa stilovima humora ostvaruju komponente emocionalne inteligencije, osobine mračne trijade ličnosti i dimenzije kleronacionalizma. U istraživanju je ispitan 151 subjekat (51% žena). Korišteni su pitnici za HSQ, UEK-45, SD3 i EV-EO-R, a u obradi podataka su korištene korelaciona i faktorska analiza. Dobijeni nanalzi pokazuju da afilijativni i samopomažuću humor, kao oblici adaptivnog stila humora najveću korelaciju ostvaruju sa dimenzijama emocionalne inteligencije, dok agresivni stil humora korelira sa makijavelizmom i narcizmom. Najznačajniji korelat humora iz skupa mračnih osobina ličnosti je narcizam koj korelira sa samopomažućim, agresivnim i samoporažavajućim stilom humora. Samopomažući stil humora ostvaruje i veze sa etničkom vezanosti i otvorenosti.

U istraživanju su potvrđene veze stilova humora i emocionalne inteligencije, ali ne u potpunosti i veze stilova humora sa osobinama mračne trijade ličnosti. Rezultati analize odnosa stilova humora sa etničkom vezanosti, otvorenosti i religioznosti ne daju mogućnost za precizniji zaključak već upućuju na potrebu za drugačijim istraživačkim pristupom.

Ključne riječi: stilovi humora, emocionalna inteligencija, mračna trijada, etnička vezanost-otvorenost, religioznost

UVOD

Humor

Početak empirijskog izučavanja humora se u psihologiji veže za Freuda (1969) koji ga povezuje sa zrelim mehanizmima odbrane koji za cilj imaju redukciju tenzija. Bez obzira na teorijsku platformu sa koje su potonji autori tumačili humor ili kojim sredstvima su se pri tom služili psihoanalitičko objašnjenje je činilo osnovno polazište. Razlike koje su se vremenom razvile između različitih autora su posljedica različitih komponenti humora koje se u studijama stavljaju u prvi plan i primjene različitih istraživačkih metoda i tehnika. Stoga ne čudi da danas ne postoji opšteprihvaćena definicija humora. Prema Ruchu (1996) humor je višedimenzionalni konstrukt koji uključuje kognitivne, bihevioralne, kao i komponente temperamenta. Martin i Lefcourt (1983) kao elemente humora :navode spremnost na smijeh, sklonost da se šale shvate i da se reaguje smijehom. Za Eysencka (1972) humor ima višestruko značenje: kvantitativno, produktivno i konformističko značenje. Trenutno najatraktivniji model humora se bazira na ideji o egzistenciji o četiri stila humora: afilijativni, samopomažući, agresivni i samoporažavajući. Dok su afilijativni i samopomažući označeni kao adaptivni stilovi humora, agresivni i samoporažavajući se svrstavaju u maladaptivne stilove. I ovaj model je također zasnovan na ideji da humor predstavlja mehanizam odbrane ličnosti i brojne studije se mogu tumačiti kao njegove empirijske potvrde. (Chen & Martin, 2007; Kalliny, Cruthirds & Minor, 2006; Martin i sar., 2003; Saraglou & Scariot, 2002). Pored toga rezultati istraživanja ukazuju da postoje stabilne relacije između različitih stilova humora i doživljaja opšteg blagostanja (Kazarian & Martin, 2004; Lefcourt, 2001). U okviru sprovedenog istraživanja korišten je model sa dominantna četiri tipa humora koji je opisan upitnikom HSQ (HSQ; Martin i sar., 2003).

U sprovedenoj studiji humor se tumači na osnovu povezanosti sa različitim aspektima ličnosti i ponašanjem koje se zasniva na etničkom identitetu. Polazna istraživačko je pitanje da li određeni stilovi humora grade stabilne veze sa dimenzijama emocionalne inteligencije, mračnih osobina ličnosti i dimenzijama kleronacionalizma; kao i da li je moguće identifikovati određene osobine i ponašanja koja su karakteristične za različite dominantne stilove humora.

Emocionalna inteligencija

Kako u brojnim oblastima, tako su i u psihologiji dugo vremena emocije tretirane kao inferiorne u odnosu na racio. Zahvaljući brojnim teorijskim razmatranjima i empirijskim provjerama danas je prihvaćena ideja o funkcionalnosti emocija kao izvoru motivacije koja pobuđuje, determiniše i reguliše ljudsko ponašanje (Gršković, 2010). Drugim riječima, emocije afirmiraju a ne interferiraju s drugim kognitivnim procesima (Oatley & Jenkins, 2003). Emocije su u prvom redu koristan izvor informacija, ali istovremeno, i struktura koje upravljaju našim životima, poseno našim odnosima s drugim ljudima. Sposobnost da se emocije drugih prepoznaju, da se koriste u socijalnom ponašanju i kontrolišu/regulišu opisuju koncept emocionalne inteligencije. Mayer i Salovey (1997) su formulisali konstrukt emocionalne inteligencije povezujući psihološka saznanja sa modelima obrade informacija. Prema koncepciji tih autora emocionalna inteligencija obuhvata: sposobnost brzog opažanja, procjene i izražavanja emocija; sposobnost uviđanja i generisanja osjećaja koja olakšavaju mišljenje; i sposobnost razumijevanja emocija sa ciljem promocije emocija i intelektualnog razvoja. Model Mayera i Saloveya (1997) dakle definiše emocionalnu inteligenciju kao skup mentalnih sposobnosti. Nakon više provjera prirode strukture emocionalne inteligencije identifikovane su četiri sposobnosti koje ulaze u sastav ovog konstrukta: opažanje, procjena i izražavanje emocija; emocionalna facilitacija mišljenja; razumijevanje i analiza emocija; i refleksivna regulacija emocija. Ove četiri sposobnosti su različitih nivoa složenosti psihičkih procesa. Dok je najprimitivnija sposobnost opažanja emocija, kontrola i regulacija emocija je najkompleksnija. Prema ovom modelu emocionalna inteligencija obuhvata kako emocionalne, tako i kognitivne sisteme (Roberts, Zeidner & Mathews, 2001).

Na bazi ovog modela razvijen je i Upitnik emocionalne kompetentnosti (UEK-45, Takšić, 2002). Razlika u odnosu na izvorni model Mayera i Saloveya (1997) se ogleda u trofaktorskoj strukturi emocionalne inteligencije. Prema ovoj konceptualizaciji emocionalna inteligencija obuhvata: sposobnost uočavanja i razumijevanja emocija, sposobnost izražavanja i imenovanja emocija i sposobnost upravljanja emocijama. U dosadašnjim provjerama verzija upitnika sa 45 i 136 stavke (Takšić, 1998, 2002) potvrđena je zasnovanost trofaktorskog modela emocionalne inteligencije. Nalazi o generalizabilnosti modela potvrđene su kroz validacione studije na više različitih jezika (Faria & Lima Santos, 2005; Molander i sar., 2005; Avsec,

2005; Extremera & Fernández-Berrocal, 2005; Takšić 2005; Toyota, 2005). Trofaktorski model emocionalne kompetencije je korišten je u ovoj studiji.

Ispitivanja emocionalne inteligencije omogućilo su značajne nalaze o njenom odnosu sa različitim psihološkim konstruktima i drugim značajnim varijablama. U odnosu na relacije sa osobinama ličnosti su sprovedene brojne studije u kojima su osobine opisivane u okviru različitih modela ličnosti i u kojima su korištene različite upitničke operacionalizacije emocionalne kompetencije. Del Barrio i saradnici (Del Barrio, Aluja & García, 2004) izvještavaju da emocionalna inteligencija ni u kom slučaju ne može biti konstrukt van prostora opisanog sa pet faktora alternativnog modela ličnosti. Njihovi nalazi sugerišu da je smještena u domenu Neuroticizma kao i da ima značajne odnose sa agresivnosti i ekstraverzijom. Sa druge strane, provjere odnosa emocionalne inteligencije sa osobinama leksičkog modela ličnosti ističu značajne veze sa ekstraverzijom i prijatnosti i (Petrides & Furnham, 2001; Saklofske, Austin & Minski, 2003; Van der Zee, Thijs & Schakel, 2002). Takšić i sar., (2006) su pokazali da se emocionalna kompetencija razvija u funkciji starosti i iskustva, i naglašavaju razliku emocionalne inteligencije kao sposobnosti i kao osobine ličnosti. Kao stalni korelati emocionalne inteligencije se navode konstrukti samopoštovanja, samoefikasnosti, optimizma, zadovoljstva životom, lokusa kontrole,... (Furr, 2005). Brojni nalazi studija emocionalne inteligencije su vrlo značajni i u praksi. Tu svakako spadaju nalazi o značajnoj vezi emocionalne kompetencije sa godinama iskustva medicinskih sestara (Humpel, Caputi i Math (2001), ili nalazi o moderatorskoj ulozi emocionalne inteligencije u odnosu između stresa i mentalnog zdravlja (Ciarrochi, Deane i Anderson, 2002).

Humor prema velikom broju autora ima značajnu ulogu u ostvaivanju socijalnih interakcija, snižavanju tenzije i rješavanju konflikata (Lefcourt, 2001; Long & Graesser, 1988). Sa druge strane, negativni tipovi humora poput sarkazma i provociranja negativno utiču na ostvarivanje socijalnih interakcija (Martin, Puhlik-Doris, Larsen, Gray & Weir, 2003). Tome treba dodati je utvrđena i uloga humora u prevazilaženju stresa i zadržavanju optimističnog pogleda na život (Lefcourt, 2001; Martin, Kuiper, Olinger & Dance, 1993). Vernon i saradnici (2008) su ustanovili da osobe sa dominantnim afilijativnim i samopomažućim stilom humora pokazuju višu emocionalnu inteligenciju, dok su agresivni i samoporažavajući humor prisutni kod individua sa niskim skorovima emocionalnoj inteligenciji. Slične nalaze iznose i druge studije

(Greven, Chamorro-Premuzic, Arteché & Furnham, 2008; Tümçaya, Hamarta, Deniz, Çelik & Aybek, 2007; Yip & Martin, 2006). Generalno gledano, može se zaključiti da postoje relativno stabilni odnosi između humora i emocionalne inteligencije. Na osnovu do sada dobijenih rezultata u ovoj studiji se može očekivati pozitivna odnos emocionalne inteligencije sa aflijativnim i samopomažućim humorom, odnosno negativne relacije sa agresivnim i samoporažavajućim tipovima humora.

Mračna trijada ličnosti

Tri socijalno averzivne osobine ličnosti, konstrukti subkliničke psihopatije, makijavelizma i narcizma, kao i razvoj mjera za procjenu ovih osobina ličnosti u nekliničkoj populaciji, su prvi put opisane u radu Paulhusa i Williamsa (2002). Mračnu trijadu, kako autori nazivaju ovaj konstrukt, čine tri povezane ali konceptualno različite osobine. Iako imaju različite manifestacije, zajedničke su im emocionalna hladnoća, tendencija ka samopromociji, usmjerenost na sebe i agresivnost. Kao dodatak ovoj tvrdnji Jonason i Krause (2013) su pokazali da je svaka osobina u okviru Mračne trijade ličnosti povezana sa određenim tipom emocionalnog deficita, gdje se nedostatak empatije pokazuje kao kritični faktor u okviru sve tri osobine (Jonason, Lyons, Bethell & Ross, 2013).

Crta ličnosti *makijavelizam* je svoje ime dobila po italijanskom diplomati Nikolu Makijaveliju, koji u svojoj knjizi „*Vladalac*“ predstavnicima vlasti, čiji državni interesi treba da stoje iznad moralnih obaveza, savjetuje kako steći i održati moć nad narodom, pri tome često uključujući i manipulativne ili okrutne metode. Christie i Geis (1976) su i prije stvaranja konstrukta Mračne trijade primijetili da postoje određene individualne razlike između pojedinaca koji se slažu i onih koji osuđuju Makijavelijeve ideje. Na osnovu kasnije razvijenih instrumenata za procjenu crta ličnosti Makijavelizam je konceptualizovana kao cinično i neprincipijelno vjerovanje u interpersonalnu manipulaciju kao u ključ životnog uspjeha, te ponašanje u skladu s istim. Osobe sa izraženim skorovima su hladne, pragmatične, nisko prosocijalno orijentisane i manje intrinzički motivisane, usmjereni su ka moći, dugoročnom planiranju i korištenju strategija u svrhu ostvarivanje sebičnih ciljeva (Jones, 2016). Takođe je pokazano da je ova crta ličnosti povezana sa izraženom sklonošću ka manipulaciji (Jonason, Slomski &

Partyka, 2012), neiskrenošću (Lee & Ashton, 2005) i smanjenim osjećajem krivice nakon sebičnih postupaka (Murphy, 2012).

Pojam *narcizma* potiče iz grčkog mita o Narcisu, sebičnom i bezosjećajnom mladiću, koji je život proveo zaljubljen u posmatrajući svoj lik u vodi. Iako je narcizam već opisan u dijagnostičkom i statističkom priručniku za duševne poremećaje, Raskin i Hall (1979) su prvi koji su nastojali predstaviti subkliničku verziju istoimenog poremećaja ličnosti. Narcizam odlikuje grandioznost, dominantnost i superiornost (Corry, Merrit, Mrug & Pamp, 2008). Osobe sa izraženim skorovima na skali narcizma često preuveličavaju sopstvenu vrijednost, nerijetko ponižavaju druge, te smatraju da imaju veće prava u odnosu na druge ljude. Dowgwillo, Dawood i Pincus (2016), pored narcističke grandioznosti koja se manifestuje kroz arogantnost i dominaciju, govore i o terminu narcističke vulnerabilnosti koja se reflektuje kroz gnjev, zavist, bespomoćnost, nisko samopouzdanje, prazninu, izbjegavanje interpersonalnih odnosa, pa čak i suicidalnost (Kohut & Wolf, 1978; Krizan & Johar, 2012; Pincus & Roche, 2011; Dogwillo, Dawood & Pincus, 2016). Kroz empirijska istraživanja se pokazalo da osobe sa izraženim skorovima na narcizmu često brzo stiču popularnost kratkoročnog vijeka (Back, Schmukle & Egloff, 2010), te da nerijetko dostižu visok društveni status (Brunell, Gentry, Campbell, Hoffman, Kuhnert & DeMarree, 2008). Nalazi istraživanja takođe ukazuju da pojedinci sa izraženijim narcizmom ispoljavaju niže nivoe posvećenosti u romantičnim vezama (Campbell & Foster, 2002) i procijenjuju niže zadovoljstvo partnerskom vezom od njihovih partnera (Lam, 2012).

Iako je u okviru konstrukta *Mračne trijade* zapravo riječ o subkliničkoj *psihopatiji*, spektru određenih crta ličnosti koje svako od nas posjeduje u većoj ili manjoj mjeri, pojam proizilazi iz istoimenog poremećaja ličnosti opisanog u okviru dijagnostičkog priručnika za duševne poremećaje. Paulhus i Williams (2002) smatraju kako je psihopatija najpodmuklija od sve tri komponente *Mračne trijade*, dok iz istraživanja naglašavaju da je psihopatija jedina komponenta koja statistički značajno predviđa nasilno ponašanje (Pailing, Boon & Egan, 2014). Centralne karakterne crte koje odlikuju psihopatiju su prema Paulhusu i Williamsu (2002) izražena potreba za senzacijama, impulsivnost i sklonost rizičnim ponašanjima, praćena sniženom anksioznošću i empatijom. Iako istraživanja često pokazuju da se osobe sa izraženom psihopatijom dobro snalaze u različitim radnim kontekstima (Babiak & Hare,

2006), destruktivnost izazvana impulsivnosti je izražena i u odnosu na druge ljude i u odnosu na samog sebe (Neumann & Hare, 2008).

Dosadašnja istraživanja su pokazala relativno stabilne veze između osobina mračne trijade i stilova humora. Psihopatija i makijavelizam su pokazuju korelatima maladaptivnih stilova humora (Vernon et al., 2008; Vernon et al., 2009). Posebno je galašena veza psihopatije i agresivnog stila humora (Mullins-Nelson, Salekin & Leistico, 2006).

Etnička vezanost, etnička otvorenost i religioznost

Velika lepeza varijabli koje su povezane sa odnosom prema vlastitoj i drugim etničkim skupinama je obuhvaćena u okviru etničkog identiteta. Ovaj konstrukt ima svoju složenu strukturu i predstavlja važnu determinantu socijalnog ponašanja (Turjačanin, 2015). Ukoliko se želi preciznije odrediti etnički identitet onda je nužno ukazati na njegovu isprepletenost sa konstruktom religioznosti. Pored nalaza istraživanja koja su utvrdila postojane, pozitivne veze između etničke vezanosti i religioznosti, dobijeni su i rezultati koji sugerišu postojanje jedne opštije, nadređene psihološke varijable koja ih obuhvata, a koja je opisana kao kleronacionalizam (Wolf i Momirović, 1988; Čekrlija i Đurić, 2015). Stoga je vrlo poželjno da studije koje se bave etničkim identitetom uključuju i religioznost kao srodnu varijablu, ne samo radi preciznijeg uvida u njegovu prirodu, nego i radi sticanja uvid u opštije socijalnog ponašanja.

U ovoj studiji je u procjeni etničkog identiteta korišten dvofaktorski model etničke vezanosti i otvorenosti (Čekrlija, 2018). Predloženo dvofaktorsko rješenje prema dobijenim nalazima omogućava interpretaciju različitih oblika etničke vezanosti i otvorenosti. Drugim riječima, čini se da dvofaktorski model etničkog identiteta ima snagu da inkorporira sve druge modele kao svoje podverzije. Etnički identitet je prema ovom modelu opisan na osnovu dimenzija etničke vezanosti naspram etničke odvezanosti, i etničke otvorenosti naspram etničke zatvorenosti. Dimenzije u prostoru svojim polovima tvore četiri tipa etničke vezanosti i otvorenosti kombinacija: centripetalni nacionalizam (etnička vezanost i etnička zatvorenost), centrifugalni nacionalizam (etnička vezanost i etnička otvorenost), etnički autizam (etnička odvezanost i etnička zavorenost) i anacionalizam (etnička odvezanost i etnička otvorenost). Dvodimenzionalni modela etničke

vezanosti i otvorenosti je više puta testiran. Pored nalaza koji govore u prilog dvofaktorskog modela, varijable etničke vezanosti i etničke otvorenosti su se pokazale značajnim korelatima brojnih osobina iz domena autoritarne ličnosti (Turjačanin i Čekrlija, 2006). Kao varijabla koja dodatno opisuje prostor kleronacionalizma u studiju je uključena i religioznost, i to u svom konformističkom obliku. Drugim riječima, uvedena komponenta religioznosti tiče se pokornosti religijskim pravilima, normama i autoritetima koji se ne dovode u pitanje. U istraživanjima konformističke religioznosti koja su prethodila, utvrđena je značajna povezanost sa različitim autoritarnim sklonostima (Čekrlija 2007), ali i sa različim aspektima moralnog ponašanja (Čekrlija, Turjačanin i Puhalo, 2004).

Oblik humora koji se odnosi na etnicitet se u literature jednostavno označava etničkim humorom. Generalno, etnički humor je u velikoj mjeri baziran na etničkim stereotipima. Za ovu vrstu humora dio autora smatra da je izraz hostiliteta prema drugim etničkim grupama i da ima ponižavajuć tretman manjinskih skupina (Billig, 2001; Weaver, 2011). Sa duge strane postoji mišljenje da je etnički humor benignan način ispoljavanja stereotipa (Davies, 1990) koji pripadnike etničke manjine može činiti ponosnim (Rapaport, 2005) ili čak predstavljati oružje u borbi protiv dominirajuće grupe (Boskin & Dorinson, 1985; Mintz 1986). Pored toga etnički humor se može posmatrati i kao miroljubiv način za smirivanje tenzije ili važna komponenta u izgradnji pluralističkog društva (Lowe, 1986; Schutz, 1989). Davies (1990) ističe da se etnički humor mnogo češće odnosi na bliske etničke skupine nego na neke sa kojima etnička grupa nema kontakte i dodirnih tačaka kroz istoriju. Pored toga ovaj autoru ističe da se etničke šale najčešće tiču ili nedostataka dominantne, većinske grupe ili su usmjerene prema grupama na društvenim marginama. Prisustvo etničkih šala se posebno intenzivira prilikom društvenih migracija, u kojima dolazi do miješanja različitih etničkih skupina (Boskin & Dorinson, 1985; Shifman & Katz, 2005).

Cilj istraživanja

Opšteno govoreći veliki broj studija je pokazao pozitivan odnos humora sa mentalnim zdravljem i različitim pokazateljima ili korelatima opšteg zadovoljstva životom (Martin & Lefcourt, 1984). Pozitivan uticaj na razrješenje konflikta (Young & Bippus, 2001), redukciju tenzije (Krokoff, 1991), socijalnu privlačnost (Wanzer, Booth-Butterfield & Booth-Butterfield,

1996) samo su neke od studija koje ukazuju na to. Generalno, humor ima pozitivan efekat na humor na život pojedinca. Sprovedena studija nastoji da doprinese daljem rasvjetljavanju prirode humora. Njen cilj je razmotriti odnos humora sa emocionalnom inteligencijom, mračnom trijadom ličnosti i kleronacionalizmom. U studiji će se ispitati da li su dimenzije emocionalne kompetencije (opažanje i razumijevanje, izražavanje i imenovanje, kontrola i regulacija), mračne osobine ličnosti (makijavelizam, psihopatija, narcizam) i dimenzije kleronacionalizma (etnička vezanost, etnička otvorenost, religioznost) povezane sa različitim stilovima humora. Opšta je pretpostavka da će ispitanici skloni različitim stilovima humora pokazivati značajne razlike u varijablama sva tri ispitivana koncepta.

METOD

Uzorak

U ispitivanju je učestvao 151 ispitanik, od čega su žene činile 51% (74). Starost ispitanika se kretala u rasponu od 19 do 25 godina starosti ($M=21.79$, $SD=1.76$). Kompletno prikupljanje podataka su sproveli studenti druge godine studija psihologija na Filozofskom fakultetu u Banjoj Luci. Sva ispitivanja su obavljena grupno. Istraživanje je u potpunosti bilo na dobrovoljnoj osnovi a ispitanicima je garantovana anonimnost. Kompletan proces prikupljanja podataka je trajao petnaest dana.

Instrumenti

U procjeni dimenzija emocionalne inteligencije je korišten upitnik UEK-45 (Takšić 2002). Sastoji se od 45 stavki i sadrži tri skale kojima se procjenjuju: sposobnost uočavanja i razumijevanja emocija, sposobnost izražavanja i imenovanja emocija i sposobnost upravljanja emocijama. Ispitanici na petostepenoj skali izražavaju procjenjuju saglasnost sa sadržajem tvrdnji (od 1-uopšte NE do 5-u potpunosti DA).

U procjeni osobina mračne trijade je korišten upitnik SD-3 (Jones & Paulhus, 2014). Upitnik sadrži tri skale: psihopatije, narcizma i

makijavelizma. Stepene saglasnosti s stavkama ispitanici daju na petostepenoj skali Likertovog tipa (od 1- uopšte se ne slažem do 5- u potpunosti se slažem).

Adaptacija Upitnika stilova humora (HSQ; Martin & Puhlik-Doris, 1999) koju je priredila Vukobrat (2013) je korištena u procjeni humora. Upitnikom sadrži četiri skale za samoprocjene čiji sadržaj odgovara stilovima humora: afilijativnom, samopomažućem, agresivnom i samoporažavajućem stila humora. Upitnik sadrži 32 stavke uz koje je ponuđena sedmostepena skali saglasnosti sa sadržajem (od 1-u potpunosti se ne slažem, do 7-u potpunosti se slažem).

Kratki upitnik EV-EO-R (Čekrlija, 2018) je korišten u procjeni aspekata etno-religijskog identiteta. Sastoji se od ukupno 19 stavki i sadrži skale za procjenu: etničke vezanosti (EV, 5 stavki), etničke otvorenosti (EO, 5stavki) i konformističke religioznosti (R, 9 stavki). Uz stavke je ponuđena petostepena skala saglasnosti sa odgovorima (od 1- potpuno netačno do 5- potpuno tačno).

Statistička analiza

U analizi podataka su prvo razmotrene mjere deskriptivne statistike za dobijene skorove na dimenzijama emocionalne inteligencije, mračnih osobina ličnosti, aspektima kleronacionalizma i stilovima humora. Odnos ispitivanih konstrukata analiziran je pomoć Pearsonovog koeficijenta lineare korelacije.

REZULTATI

Prvo su analizirane mjere Mjere deksriptivne statistike za sve pojedinačne dimenzije u okviru ispitivanih konstrukata. U obzir su uzeti aritmetička sredina i standardna devijacija, minimalni i maksimalni skorovi, mjere odstupanja raspodjele skorova i pokazatelji pouzdanosti.

Tabela 1. Mjere deskriptivne statistike mjera emocionalne inteligencije, mračne trijade, etničke vezanosti-otvorenosti, religioznosti i stilova humora

	Min	Max	M	SD	S	K	á
Regulacija i kontrola emocija	54	105	81.68	10.76	.07	-.38	.70
Imenovanje i izražavanje emocija	27	70	50.97	10.43	-.12	-.88	.71
Opazanje i razumijevanje emocija	36	75	57.72	8.48	-.01	-.41	.72
Makijavelizam	13	41	24.77	5.73	.42	-.32	.72
Narcizam	10	41	23.99	6.34	.15	-.45	.73
Psihopatija	9	38	26.56	6.72	-.65	-.17	.65
Afilijativni stil humora	20	56	42.59	7.57	-.41	-.08	.75
Samopomažući stil humora	18	56	37.67	7.01	-.03	.03	.70
Agresivni stil humora	11	43	26.66	5.80	.02	-.11	.68
Samoporažavajući stil humora	8	52	28.31	9.49	.06	-.57	.75
Religioznost	9	45	24.36	10.97	.12	-1.46	.88
Etnička vezanost	8	25	17.89	4.39	-.19	-.68	.82
Etnička otvorenost	14	25	22.99	2.45	-1.37	1.40	.78

Tabela 1. prikazuje osnovne deskriptivne parametre za ispitivane konstrukte, odnosno njihove različite mjere. Sve dobijene prosječne vrijednosti ispitivanih varijabli su u saglasnosti sa ranijim rezultatima na koja se ova studija poziva. Koeficijenti pouzdanosti skala se mogu smatrati prihvatljivim i kreću se u rasponu od .68 do .88. Religioznost i Etnička otvorenost su jedine varijable čije raspodjele prema vrijednosti kurtozisa odstupaju od normalne. Dok je raspodjela skorova kod religioznosti platokurtična ($K=-1.46$), kod etničke otvorenosti je izdužena ($K=1.40$). Skorovi ispitanika na etničkoj otvorenosti pokazuju i značajno horizontalno odstupanje raspodjele prema višim skorovima ($S=1.37$).

Tabela 2. Korelacije stilova humora sa emocionalnom inteligencijom, mračnom trijadom, etničkom vezanosti i otvorenosti, i religioznosti

	Afilijativni stil humora	Samopomažući stil humora	Agresivni stil humora	Samoporažavajući stil humora
Religioznost	.00	-.01	-.01	-.03
Etnička vezanost	.13	.33**	.11	.08
Etnička otvorenost	.17	.20*	-.07	.00
Makijavelizam	.00	.14	.31**	.10
Narcizam	-.03	.24**	.37**	.24**
Psihopatija	-.04	.13	.11	.01
Regulacija i kontrola emocija	.24**	.35**	.00	.04
Imenovanje i izražavanje emocija	.23**	.25**	-.09	-.14
Opažanje i razumijevanje emocija	.23**	.30**	.04	.07
Afilijativni stil humora	1	.32**	-.04	-.01
Samopomažući stil humora	.32**	1	.18*	.46**
Agresivni stil humora	-.04	.18*	1	.45**
Samoporažavajući stil humora	-.01	.46**	.45**	1

Rezultati prikazani u tabeli 2 u prvi plan ističu povezanost dimenzija emocionalne inteligencije sa adaptivnim stilom humora, odnosno afilijativnim i samopomažućim humorom. Samopomažući humor u isto vrijeme ostvaruje značajne pozitivne korelacije ($p < .01$) sa narcizmom (.24), etničkom vezanosti (.33), i nešto nižu vezu ($p < .05$) sa etničkom otvorenosti (.20). Agresivni stil humora korelira značajno sa narcizmom (.37) i makijavelizmom (.31), a samoporažavajući sa narcizmom (.24). Veze maladaptivnih stilova humora su značajne na nivou $p < .01$.

Nakon razmatranja vrijednosti korelacija izvršena je faktorska analiza prostora opisanog dimenzijama emocionalne inteligencije, mračne trijade, kleronacionalizma i stilovima humora. U ekstrakciji faktora je korištena

metoda glavnih komponenti a faktori su postavljeni u promax poziciju. Broj značajnih faktora je određen pomoću scree testa. U tabeli 3 su predstavljena faktorska zasićenja veća od .30. Kako se vidi prvi faktor, koji uključuje adaptivne stilove humora, u najvećoj mjeri definišu dimenzije emocionalne inteligencije. Etnička otvorenost se takođe pridružuje prvom faktoru. Maladaptivne stilove humora uključuje treći faktor. Samoporažavajući i samopomažući stil humora ostvaruju najviše korelacije sa faktorom, a vrijedi istaknuti da u sastav ovog faktora ukale i adaptivni stilovi humora. Psihoticizam i izražavanje i imenovanje emocija negativnim vezama ostvaruju slabije učešće u definisanju faktora. Drugom faktoru koji obuhvata makijavelizam i narcizam se pridružuje i agresivni stil humora. Posljednji, četvrti faktor snažno je definisan zanimljivom kombinacijom religioznosti, etničke vezanosti i psihoticizma. Izdvojeni faktori međusobno ne ostvaruju veze jačeg intenziteta (tabela 4). Veze prvog faktora sa drugim i četvrtim faktorom jedva da prelaze zanatsku granicu značajnosti (>.10).

Tabela 3. Matrica faktorske strukture

	1	2	3	4
Religioznost				.82
Etnička vezanost				.79
Etnička otvorenost	.52			
Makijavelizam		.89		
Narcizam		.78		
Psihopatija			-.33	.61
Regulacija i kontrola emocija	.92			
Imenovanje i izražavanje emocija	.65		-.36	
Opazanje i razumijevanje emocija	.88			
Afilijativni stil humora	.49		.36	
Samopomažući stil humora	.52		.61	
Agresivni stil humora		.41	.44	
Samoporažavajući stil humora			.83	

Tabela 4. Interkorelacije faktora

	1	2	3	4
1	1.00			
2	.15	1.00		
3	.08	.01	1.00	
4	.16	.08	.085	1.00

DISKUSIJA

Dobijeni rezultati omogućavaju nekoliko zanimljivih uvida. Prvi interesantan nalaz tiče se prirode humora. Na osnovu uvida u strukturu izdvojenih dimenzija se može pretpostaviti da dominantni adaptivni stilovi humora nemaju potrebu da u ostvarenju redukcije tenzije, kao primarne funkcije, koriste i maladaptivne stilova. Drugim riječima kod osoba sa dominantnim adaptivnim stilovima humora nisu izražene sklonosti maladaptivnom humoru. Nasuprot tome, izgleda da dominantni maladaptivni stilovi humora funkcionišu tako što u svoj sistem uključuju i adaptivne stilove humora. Pretpostavljamo da se na taj način povećava mogućnost korištenja humora kao odbrambene strategije. Pored toga, upotrebom adaptivnih stilova humora se vjerovatno i fokus pomjera sa neprijatnih ličnih doživljaja na spoljni svijet i neugrožavajuće faktore. Jednostavnije rečeno, na ovaj se način osoba udaljava od ličnih karakteristika koje su joj neprijatne na indiferentne karakteristike okruženja. Priroda trećeg izdvojenog faktora koji je i isprovocirao ovakvu pretpostavku takođe ističe mogućnost razlikovanja humora i prema objektu na koji je humor usmjeren. Ističući u prvi plan samopomažući i samoporažavajući stil humora jasno se upućuje na vlastiti self kao primarni objekat humora. Dakle bez obzira da li se radilo o olakšavanju ili otežavanju aktuelne situacije osoba humor usmjerava na vlastiti račun.

Tu su i očekivane veze emocionalne inteligencije sa adaptivnim stilovima humora, i veza agresivnog humora sa makijavelizmom i narcizmom. Srž prvog faktora čine mjere emocionalne inteligencije koje se uparuju sa samopomažućim i afalijativnim stilovima humora. Na osnovu toga moglo bi se pretpostaviti da viši stepen emocionalne inteligencije čini pretpostavku za humor koji se ne zasniva na snižavanje vrijednosti bilo koga i koji je orijentisan ka opuštanju ili napredovanju. Na benevolentnu prirodu ovog faktora dodatno upućuje i značajno uščešće etničke etvorenosti. Osobine makijavelizma i narcizma u okviru drugog faktora su pokazale tendenciju povezivanja sa agresivnim stilom humora što je u skladu sa očekivanim. Osim toga osobine mračne trijade ličnosti su nisu pridružile faktorima u kojima učestvuju stilovi humora. Sa druge strane, korelacije su potvrdile nalaze o pozitivnoj agresivnog stila humora sa makijaavelizmom ali ne i sa psihopatijom (Veselka, Schermer, Martin & Vernon, 2010). Suprotno nalazima ovih autora koji su izvijestili o pozitivnoj vezi afilijativnog stila humora sa narcizmom, u sprovedenoj sudiji narcizam korelira pozitivno sa samopomažućim, agresivnim i samoporažavajućim stilom humora. Poredeći dobijene rezultate sa prethodnim možemo zaključiti da nije potvrđena njihova pretpostavka o impulsivnom humoru kao indikatoru slabe socijalne inhibicije individua sa visokim skorom na psihopatiji. Registrovane veze makijavelizma sa agresivnim humorom i narcizma sa samopomažućim, agresivnim i samoporažavajućim stilom prije ukazuju na instrumentalnu funkciju humora kojem je prvenstveni cilj samopromocija. Konačno, vrlo je zanimljiv sadržaj posljednjeg izdvojenog faktora koji je definisan visokim vezama sa religioznosti, etničkom vezanosti i psihopatije. On direktno sugerše povezanost psihopatije sa subdimenzijama kleronacionalizma, odnosno simptomima autoritarnosti. Međutim, ovakav izdvojen nalaz ipak nije dovoljan za dublju interpretaciju odnosa između osobina mračne trijade i dimenzija kleronacionalizma. Za sada je ispravnije posmatrati ga kao sugestiju da se u narednim istraživanjima detaljno razmotre odnosi između mračnih osobina ličnosti sa religioznosti i etničkom vezanosti i otvorenosti.

Ukupni rezultati u prvi plan ističu povezanost adaptivnih stilova humora sa aspektima emocionalne inteligencije. Opažanje i prepoznavanje emocija, sklonost ka njihovom ispoljavanju i sposobnost kontrole vlastitih emocija

omogućavaju korištenje humora kao afirmativne snage ličnosti, odnosno kao zdravog mehanizma odbrane. Registrovane su samo niske korelacije samopomažućeg humora sa dimenzijama etničke vezanosti i etničke otvorenosti. Pored toga nisu dobijena značajnija preklapanja stilova humora sa dimenzijama kleronacionalizma. Na osnovu pregleda dostupnih studija koji se bave odnosom humora i etničkog identiteta čini se da je bolje vršiti direktna ispitivanja kakvo je istraživanje Takovskog (2016). Među osobinama mračne trijade se izdvaja narcizam koji korelira sa svim stilovima humora osim afilijativnog, kao i potvrda povezanosti makijavelizma i agresivnog stila humora. Iznesena pretpostavka o mogućoj prirodi vezi osobina mračne trijade ličnosti i stilova humora instrumentalnoj ulozi humora će biti provjerena u narednim studijama.

LITERATURA

- Avsec, A. (2005, July). Emotional Skills and Competence Questionnaire: Reliability and validity of a Slovene version. In V. Takšič (Chair), *Cross-cultural validation of Emotional Skills and Competence Questionnaire (ESCQ)*. Symposium conducted at the 9th European Congress of Psychology, Granada, Spain.
- Babiak, P. i Hare, R. D. (2006). *Snakes in Suits: When Psychopaths go to work*. New York: Harper Collins Publishers.
- Back, M. D., Schmukle, S. C. i Egloff, B. (2010). Why are narcissists so charming at first sight? Decoding the narcissism-popularity link at zero acquaintance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(1), 132-145.
- Boskin, J. & Dorinson, J. (1985). Ethnic humour: subversion and survival. *American Quarterly* 37(1), 81-97.
- Brunell, A. B., Gentry, W. A., Campbell, W. K., Hoffman, B. J., Kuhnert, K. W. i DeMarree, K. G. (2008). Leader emergence: The case of the narcissistic leader. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(12), 1663-1676.

- Campbell, W. K., & Foster, C. A. (2002). Narcissism and commitment in romantic relationships: An investment model analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(4), 484-495.
- Chen, G.H. and Martin, R.A., 2007. A comparison of humor styles, coping humor, and mental health between Chinese and Canadian university students. *Humor: International Journal of Humor Research*, 20(3), 215–234.
- Christie, R., & Geis, F. (1970). *Studies in Machiavellianism*. New York, NY: Academic Press.
- Ciarrochi, J., Deane, F. P., & Anderson, S. (2002). Emotional intelligence moderates the relationship between stress and mental health. *Journal of Personality and individual differences*, 32(2), 197-209.
- Corry, N., Merritt, R. D., Mrug, S. i Pamp, B. (2008). The factor structure of the Narcissistic Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 90(6), 593- 600.
- Čekrlija, Đ. (Ur.)(2018). *Ličnost i društvo IV*. Filozofski fakultet u Banjoj Luci i Friedrich Ebert Stiftung BiH. Sarajevo: Amosgraf.
- Čekrlija, Đ. (2017) (Ur). *Ličnost i društvo III: Autoritarna ličnost i društvo*. Banja Luka: Filozofski fakultet
- Čekrlija, Đ., & Đurić, D. (2015). Kleronacionalizam kao zajedničko ishodište nacionalne vezanosti, nacionalne isključivosti i religioznosti. *Radovi*, 21, 55-64.
- Davies, C. (1998). *The Mirth of Nations*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Del Barrio, V., Aluja, A., & García, L. F. (2004). Relationship between empathy and the Big Five personality traits in a sample of Spanish adolescents. *Social Behavior and Personality*, 32(7), 677-681. doi:10.2224/sbp.2004.32.7.677.
- Dowgwillo, E.A., Dawood, S., & Pincus, A.L. (2016). The dark side of narcissism. In V. Zeigler-Hill & D. Marcus (Eds.), *The dark side of personality: Science and practice in social, personality, and clinical psychology* (pp. 25-44). Washington, DC: American Psychological Association.

- Extremera, N., and Fernández-Berrocal, P. (2005). Perceived emotional intelligence and life satisfaction: predictive and incremental validity using the Trait Meta-Mood Scale. *Personality and Individual Differences* 39, 937–948. doi: 10.1016/j.paid.2005.03.012
- Eysenck, H. J. (1972). Foreword. In J. H. Goldstein & P. E. McGhee (Eds.), *The psychology of humor* (pp. 13-17). New York: Academic Press.
- Faria, L., & Lima Santos, N. (2005). Adaptation of the Emotional Skills and Competence Questionnaire (ESCQ) to the Portuguese context. Oral presentation in the Symposium *Cross-cultural validation of Emotional Skills and Competence Questionnaire (ESCQ)*, at the 9th European Congress of Psychology, Granada, Spain.
- Faria, L., Lima Santos, N., Takšić, V., Raty, H., Molander, B., Holmstrom, S., Jansson, J., Avsec, A., Extremera, N., Fernández-Berrocal, P., & Toyota, H. (2006). Cross-cultural validation of the Emotional Skills and Competence Questionnaire (ESCQ). *Psicologia*, 20(2), 95–127.
- Freud, S. (1928). Humour. *International Journal of Psychoanalysis*, 9, 1–6
- Furr, R. M. (2005) Differentiating happiness and self-esteem, *Individual differences research*, 3,
- Greven, C., Chamorro-Premuzic, T., Arteche, A., & Furnham, A. (2008). A hierarchical integration of dispositional determinants of general health in students: The big five, trait emotional intelligence and humour styles. *Personality and Individual Differences*, 44(7), 1562–1573.
- Gršković, V. (2010). *Ispitivanje odnosa emocionalne inteligencije i emocionalna kreativnost*. Diplomski rad. Sveučilište u Zadru.
- Humpel, N., Caputi, P., Math, G.D. (2001) Exploring the relationship between work stress, years of experience and emotional competency using a sample of Australian mental health nurses, *Journal of Psychiatric and Mental Health nursing* 8(5), 399-403.
- Jonason, P. K., & Krause, L. (2013). The emotional deficits associated with the Dark Triad traits: Cognitive empathy, affective empathy, and alexithymia. *Personality and Individual Differences*, 55(5), 532-537.

- Jonason, P. K., Lyons, M., Bethell, E. J., & Ross, R. (2013). Different routes to limited empathy in the sexes: Examining the links between the Dark Triad and empathy. *Personality and Individual Differences, 54*(5), 572-576.
- Jones, N. D. (2016). The nature of Machiavellianism: Distinct patterns of misbehavior. In V. Zeigler-Hill and D. Marcus (Eds.) *The Dark Side of Personality*(87-109). American Psychological Association.
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2014). Differentiating the Dark Triad within the interpersonal circumplex. In L. M. Horowitz & S. Strack (Eds.), *Handbook of interpersonal psychology: Theory, research, assessment, and therapeutic interventions*. New York: WileyKalliny, Cruthirds, & Minor, 2006.
- Jonason, P. K., Slomski, S., & Partyka, J. (2012). The Dark Triad at work: How toxic employees get their way. *Personality and Individual Differences, 52*, 449–453.
- Kazarian, S.S. & Martin, R.A. (2004). Humor styles, personality and well-being among Lebanese University students. *European Journal of Personality, 18*, 209-219.
- Kohut, H. Wolf, E. (1978). The disorders of the self and their treatment: An outline. *International Journal of Psychoanalysis, 59*, 413-425
- Krizan, Z., & Johar, O. (2012). Envy divides the two faces of narcissism. *Journal of Personality, 80*, 1415-1451.
- Krokoff, L. J. (1991). Communication orientation as a moderator between strong negative affect and marital satisfaction. *Behavioral Assessment, 13*, 51-65.
- Lam, Z. K. W. (2012). *Narcissism and romantic relationship: The mediating role of perception discrepancy* (Outstanding Academic Papers by Students (OAPS)). Retrieved from City University of Hong Kong, CityU Institutional Repository.
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2005). Psychopathy, Machiavellianism, and narcissism in the five-factor model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences, 38*, 1571–1582.

- Lefcourt, H. M. (2001). *Humor: The psychology of living buoyantly*. New York: Kluwer Academic.
- Lefcourt, H. M. (Ed.). (1983). *Research with the locus of control construct: Vol. 2. Developments and social problems*. San Diego, CA: Academic Press.
- Long, D. L., & Graesser, A. C. (1988). Wit and humor in discourse processing. *Discourse Processes, 11*, 35–60.
- Lowe J (1986) Theories of ethnic humor: How to enter, laughing. *American Quarterly, 38*(3), 439-460.
- Martin, R. A., Puhlik-Doris, P., Larsen, G., Gray, J., & Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality, 37*, 48-75. doi:10.1016/S0092-6566(02)00534-2
- Martin, R. A., Kuiper, N. A., Olinger, L. J., & Dance, K. A. (1993). Humor, coping with stress, self-concept, and psychological well-being. *Humor: International Journal of Humor Research, 6*, 89–104.
- Martin, R. A., & Lefcourt, H. M. (1983). Sense of humor as a moderator of the relation between stressors and moods. *Journal of Personality and Social Psychology, 45*, 1313-1324. doi:10.1037/0022-3514.45.6.1313
- Martin, R. A., Puhlik-Doris, P., Larsen, G., Gray, J., & Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the humor styles questionnaire. *Journal of Research in Personality, 37*, 48–75.
- Mayer, J., and Salovey, P. (1997). "What is emotional intelligence?," In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.) *Emotional Development and Emotional Intelligence: Implications for Educators* (ppg. 3–31). New York, NY: Basic Books.
- Molander, B., Holmström, S., & Jansson, J. (2005). ESCQ-45 as related to self-rated job stress and health. Oral presentation in the Symposium *Cross-cultural validation of Emotional Skills and Competence Questionnaire (ESCQ)*, at the 9 th European Congress of Psychology, Granada, Spain.

- Mullins-Nelson, J. L., Salekin, R. T., & Leistico, A.-M. R. (2006). Psychopathy, empathy, and perspective-taking ability in a community sample: Implications for the successful psychopathy concept. *International Journal of Forensic Mental Health, 5*, 133-149.
- Murphy, P. R. (2012). Attitude, Machiavellianism, and the rationalization of misreporting. *Accounting, Organizations and Society, 37*, 242-259.
- Neumann, C. S. i Hare, R. D. (2008). Psychopathic traits in a large community sample: Links to violence, alcohol use, and intelligence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 76*(5), 893-899.
- Oatley, K. & Jenkins, J.M. (2003). *Razumijevanje Emocija*. Naklada Slap: Zagreb.
- Pailing, A., Boon, J., & Egan, V. (2014). Personality, the Dark Triad and violence. *Personality and Individual Differences, 67*, 81-86.
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of research in personality, 36*(6), 556-563.
- Petrides, K. V., & Furnham, A. (2000). Gender differences in measured and self-estimated trait emotional intelligence. *Sex Roles, 42*, 449-461.
- Pincus, A. L., & Roche, M. J. (2011). Narcissistic grandiosity and narcissistic vulnerability. In W. K. Campbell & J. D. Miller (Eds.), *Handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatment* (pp. 31-40). New York, NY: Guilford.
- Raskin, R. i Hall, C. S. (1979). A Narcissistic Personality Inventory. *Psychological Reports, 45*(2), 590.
- Ruch, W., Kohler, G., & van Thriel, C. (1996). Assessing the humorous temperament: Construction of the statetrait-cheerfulness-inventory—STCI. *Humor: International Journal of Humor Research, 9*, 303-339.
- Ruch, Willibald; Ott, Christiane; Accoce, Jeannine; Bariaud, Françoise (1991). Cross-national comparison of humor categories: France

- and Germany. *HUMOR: International Journal of Humor Research*, 4(3-4):391-414. DOI: <https://doi.org/10.1515/humr.1991.4.3-4.391>
- Roberts, R.D., Zeidner, M., Matthews, G. (2001) Does Emotional Intelligence Meet Traditional Standards for an Intelligence? Some New Data and Conclusions, *Emotion*, 1(3), 196-231.
- Saklofske, D. H., Austin, E. J., & Minski, P. S. (2003). Factor structure and validity of a trait emotional intelligence measure. *Personality and Individual Differences*, 34, 707-721.
- Salovey, P. i Mayer, J.D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 3, 185-211.
- Saroglou, V., & Scariot, C. (2002). Humor Styles Questionnaire: Personality and educational correlates in Belgian high school and college students. *European Journal of Personality*, 16, 43-54. doi:10.1002/per.430
- Schutz, C. (1989). 'The sociability of ethnic jokes'. *Humour: International Journal of Humour Research* 2(2), pp. 165-177.
- Shifman, L & Katz, E (2005) 'Just call me adonai': A case study of ethnic humor and immigrant assimilation. *American Sociological Review* 70(5). doi 843-859. doi:10.1177/000312240507000506.
- Takovski, A. (2018). Extending ethnic humour theory: Genuine vs. functional ethnic joke scripts. *European Journal of Humour Research*, 6. 10.7592/EJHR2018.6.2.takovski
- Takšić, V. (1998) *Validacija konstrukta emocionalne inteligencije*, Neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Takšić, V. (2002) Upitnici emocionalne inteligencije (kompetentnosti). U K. Lacković-Grgin, A. Bautović, V. Ćubela i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika* (str. 27-45), Zadar, Filozofski fakultet u Zadru.
- Takšić, V.(2005). Basic psychometric properties of Emotional Skills and Competence Questionnaire (ESCQ) in Croatian samples. In V. Takšić (Chair), *Crosscultural validation of Emotional Skills and*

- Competence Questionnaire (ESCQ)*. Symposium conducted at the 9th European Congress of Psychology, Granada, Spain.
- Takšić, V., Mohorić, T., Munjas, R. (2006) Emocionalna inteligencija: teorija, operacionalizacija, primjena i povezanost s pozitivnog psihologijom. *Društvena istraživanja*, 4-5, 729-752.
- Toyota, H. (2005, July). Emotional Skills and Competence Questionnaire: Development of a Japanese version. In V. Takšić (Chair), *Cross-cultural validation of Emotional Skills and Competence Questionnaire (ESCQ)*. Symposium conducted at the 9th European Congress of Psychology, Granada, Spain
- Tümekaya, S., Hamarta, E., Deniz, M. E., Çelik, M., & Aybek, B. (2008). Duygusal zeka mizah tarzı ve yaşam doyumunu: Üniversite öğretim elemanları üzerine bir araştırma, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3, 1-18.
- Turjačanin, V. (2015). Socijalna psihologija etničkog identiteta. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Turjačanin, V., i Čekrlija, Đ. (2006). *Ličnost i društvo II; Etnički, državni i evropski identitet*. Banja Luka: Art print.
- Van der Zee, K., Thijs, M., & Schakel, L. (2002), The relationship of emotional intelligence with academic intelligence and the Big Five European. *Journal of Personality*, 16, 103-125.
- Vernon, P. A., Martin, R. A., Schermer, J. A., & Mackie, A. (2008). A behavioral genetic investigation of humor styles and their correlations with the big-5 personality dimensions. *Personality and Individual Differences*, 44, 1116-1125.
- Vernon, P. A., Villani, V. C., Schermer, J. A., Kirilovic, S., Martin, R. A., Petrides, K. V., et al. (2009). Genetic and environmental correlations between trait emotional intelligence and humor styles. *Journal of Individual Differences*, 30, 130-137.
- Veselka, L., Schermer, J. A., Martin, R. A., & Vernon, P. A. (2010). Relations between humor styles and the dark triad traits of personality. *Personality and Individual Differences*, 48, 772-774. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.01.017>.

- Volin, S. DŽ., & Volin, S. (1996). *Rezilijentna ličnost-kako preživeli iz problematičnih porodica prevazilaze teškoće*. Beograd. IP "Prosveta".
- Vukobrat, S. (2013). Inkrementalna valjanost zadovoljstva životom u odnosu na osobine ličnosti u predikciji stilova humora. *Primenjena psihologija*, 6(2), 121-138.
- Wanzer, M.B., Booth-Butterfield, M. & Booth-Butterfield, S. Are funny people popular? An examination of humor orientation, loneliness, and social attraction. *Communication Quarterly*, 1996, 44(1), 42-52.
- Wolf, B., & Momirović, K. (1988). Metrijske karakteristike skale stavova prema kleronacionalizmu. *Primijenjena psihologija*, 9(1) 239-43.
- Yip, J. A., & Martin, A. M. (2006). Sense of humor, emotional intelligence, and social competence. *Journal of Research in Personality*, 40(6), 1202-1208
- Young, S. L., & Bippus, A. M. (2001). Does it make a difference if they hurt you in a funny way? Humorously and non-humorously phrased hurtful messages in personal relationships. *Communication Quarterly*, 49, 35-52.

UDK 741.5(497.6)
Originalni naučni rad

Status karikature u Bosni i Hercegovini

Dragan Dragomirović*, Marko Ačić*, Dorđe Čekrlija*

** Filozofski fakultet, Univerzitet u Banjoj Luci*

APSTRAKT

U domenu javne komunikacije karikatura predstavlja vrlo moćno sredstvo. Bez obzira na to da li se radi o dnevnim novinama ili magazinima, štampanim ili online izdanjima, karikatura predstavlja medij kojim se prenosi vrlo jasna poruka i kojim se na duhovit način komunicira sa velikim brojem ljudi. Međutim, u Bosni i Hercegovini karikatura je vrlo malo zastupljena u medijima. U ovom radu se u prvom redu ispituje prisustvo karikature u Bosni i Hercegovini kao i vrste karikature koje su zastupljene. Pored toga razmotriće se i utisak o Bosni i Hercegovini kao državi koji izazivaju analizirane karikature.

Ključne riječi: karikatura, Bosna i Hercegovina.

UVOD

Karikatura se može opisati kao crtež, plastični prikaz ili opis objekta ili situacije koji kroz pretjerivanje u prikazima različitih karakteristika predmeta karikature čime se dati objekt ili situaciju predstavljaju smiješnim ili apsurdnim. Karikatura tako predstavlja komentar određenog objekta ili situacije čiji je cilj kritika ili zabava. Riječ karikatura potiče od talijanskog glagola *caricare* (natovarivati, pretjerati). Takođe se

pretpostavlja da je pojam karikature povezan s talijanskom riječi *carattere* (karakter), odnosno španskom riječi *cara* (lice). Prva upotreba riječ karikatura se vezuje za ime Đovanija Atanazija Mozinija (Giovanni Atanasio Mosini) u djelu *Diverse figure* (Bologna, 1646.). Vrlo blizak pojam karikaturi je satira, kao hiperbolizirani prikaza čiji je cilj ismijavanje i ukazivanje na različite ljudske gluposti i zla i može se smatrati njenom podvrstom. Karikatura je vezana uz crtež i grafiku, a od drugih oblika likovnog izražavanja se razlikuje po naglašenoj angažovanosti i tematskoj raznovrsnosti (Dulibić, 2005b). Sa druge strane, karikatura kao i satira predstavlja i literarnu figuru ili čak žanr.

Karikatura se u širem smislu posmatra kao situacijska figura pri čemu se naglašava apsurdnost kompletne situacije. U užem smislu se radi o portretnoj gdje se razlikuju dva tipa, karikatura lica i karikaturu cijele figure (Chadburn, Ford i Dredge, 2009). Portretna karikatura izdvaja i naglašava pojedine karakteristike lica. Time ukazuje na određene životne navike i sklonosti, i komentariše osobu koja se prikazuje. Situaciona karikatura predstavlja humoristički ili satirički prikaz ljudi, njihova izgleda, ponašanja i navika kao i savremenih događaja, sastavljena katkad i od dvaju ili više crteža (Dulibić, 2005a). Kod situacione karikature razlikuju se društveno angažovana karikatura, koja se odnosi na određene ljude i događaje, i karikatura svakodnevice u kojoj je akter samo bezimni predstavnik veće grupe u nekoj od socijalnih situacija.

Danas možda najvažniju ulogu u javnom životu imaju upravo društveno angažovane karikature. One se od karikatura svakodnevice razlikuju po sadržaju i cilju. Cilj društveno angažovane karikature je otkrivanje društveno negativnih pojava koje se izvrću ruglu i podsticanje društvenih promjena. Humor u ovom slučaju ima prvenstveno instrumentalno sredstvo. Po tome se društveno angažovane karikature razlikuju od situacionih karikatura kojima je cilj zabaviti čitaoca. Konačno treba dodati da karikature mogu da budu isključivi likovni iskazi, ali i da budu kombinovani sa kraćim tekstualnim sadržajem. Na taj način se sadržaj karikature usmjerava i intenzivira njena poruka.

Balkanske zemlje su prilično kasnile sa korištenjem karikature i to u prvom redu zbog snažne cenzure koja je postojala u okviru različitih društvenih sistema i imperija kojima su balkanske zemlje pripadale. Bosna i Hercegovina prvu je karikaturu dobila tek nakon Prvog svjetskog rata.

Radilo se o situacionoj karikaturi. U okviru Kraljevine Jugoslavije i Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije prisutna je snažna cenzura, mada se iz tog perioda mogu izdvojiti vrlo kvalitetni karikaturisti poput: Petra–Pjera Križanića, Brane Cvetković, Bete Vukanović, Nikole Tiščenka, Ive Kušanića, Zuke Džumhura, Ismeta Voljevića, Otona Reisingera. Od savremenih karikaturista svakako vrijedi istaći: Predrag Koraksića–Coraxa, Jugoslava Vlahovića, Dušana Petričića, Borivoja Dovnikovića, Srećka Puntarića, Hasana Fazlića, Bože Stefanovića i Đoke Ninkovića.

U zemljama bivše Jugoslavije karikature su relativno redovne jedino u dnevnim novinama u Srbiji (Blic, Danas, Politika, Večernje novosti). Objava karikature u Hrvatskoj zavisi od spremnosti izdavača i karikature se kao redovne mogu naći u izdanjima Večernjeg lista i 24 sata. U Bosni i Hercegovini samo Dnevni avaz objavljuje karikature dok druge dnevne novine ne. Razlozi koji se navode su različiti: trenutni nedostatak mlađih i kvalitetnih karikaturista, urednička politika, nizak stepen ostvarenosti ljudskih prava, zloupotreba karikature, nedostatak kvalitetnih karikaturista društvene svijesti. Ukoliko u dodir dovedemo značaj karikature u modernoj istoriji (Obrenović, 2016) i kompleksnost društvenog sistema kakav je Bosna i Hercegovina jasno je da postoji ogromna količina mogućnosti za korištenje karikature kao izraza društvene misli, stava ili kritike. Cilj ovog rada je da izvrši pregled karikatura u dnevnim novinam i magazinima u Bosni i Hercegovini da ispita u kojoj mjeri su karikature zastupljene u štampanim i online medijima. Pored toga analiziraće se i sadržaj dostupih karikatura u nastojanju da se ustanovi koje vrste karikature se najčešće objavljuju. Na osnovu ostvarenih uvida će se pristupiti i analizi utiska koji se o BiH stiče na osnovu dostupnih karikatura.

METOD

Nakon prvog pregleda je ustanovljeno da u Bosni i Hercegovini ne postoje novine ili magazini koji u svakom svom izdanju sadrže karikature. Stoga su u provedenoj studiji analizom obuhvaćene dnevne i sedmične novine i periodični magazini. U analizu su uvrštena i štampana i online izdanja.

Nakon prvog pregleda ustanovljeno da je se karikature relativno učestalo pojavljuju samo u Dnevnom avazu i magazinu Buka.

Što se tiče sadržaja karikatura analiza je izvršena na osnovu nekoliko bazičnih kriterija. Prvo je izvršena podjela karikatura u odnosu na vrstu humora koja je u njima zastupljena (agresivni, seksualni i iznenadni humor) a zatim na osnovu tipa kojoj data karikatura pripada (portretna, situaciona i društveno angažovana). Analizirane karikature, prema humoru i tipu, su protumačene u svjetlu aktuelne društvene situaciju u Bosni i Hercegovini.

REZULTATI I DISKUSIJA

Prva stvar koja se primijećuje je mali broj novina i magazina koji se svojoj publici obraćaju i putem karikatura. Bez obzira na to da li se radi o dnevnim ili sedmičnim novinama, ili sa druge strane o magazinima koji se bave politikom, društvenim pitanjima ili zabavom karikatura gotovo da i nema. Ličnosti ili dešavanja iz javnog prostora se javnosti predstavljaju kroz fotografije koje su praćene bombastičnim naslovima ili uvodne rečenice koje treba da privuku pažnju i naglase važnost same teme. Isticanje i karikiranja određenih karakteristika objekta ili situacije je isključivo verbalno. S obzirom na to zaista se vrijedi potruditi da se ustanovi glavni uzrok ovakvog položaja karikature u BiH. Da li se radi o kombinaciji više navedenih faktora ili postoji neka opšta prepreka koja onemogućava šire prisustvo karikature u novinama i magazinima?

Jedine dnevne novine koje imaju „stalnog“ karikaturistu i koje relativno redovno objavljuju karikature jesu Dnevni avaz. Ove dnevne novine od svoga nastanka objavljuju karikature Đorđa Ninkovića. Ono što je zanimljivo u vezi karikatura u Dnevnom avazu je da su one nedostupne u njihovom online izdanju. Drugim riječima, ne postoji odjeljak u kome bi se mogli pogledati svi radovi ovog autora, odnosno sve karikature objavljene u Dnevnom avazu. Time je i njihova dostupnost smanjena, a mogućnost sistematske analize veoma otežana. Što se tiče sadržaja objavljenih karikatura u prvom redu se može reći da one odgovaraju opštem stilu

samog autora, odnosno nisu diktirane uredničkom politikom novina ili aktuelnim dnevno-političkim potrebama. Najveći dio karikatura ovog autora se može svrstati u situacione karikature. U njima se ističu i ismijavaju apsurdni socijalne situacije u Bosni i Hercegovini. S obzirom da autor nastoji ukazati na negativne društvene pojave i probudi svijest o njihovom stvarnom značaju karikature se mogu označiti i društveno angažovanim. Međutim mora se navesti i činjenica da su karikature u Dnevnom avazu u najvećem broju slučajeva usmjerene na neimenovanog pojedinca koji predstavlja aspid društvenog sistema ili negativnu karakteristiku određene grupe. Generalno se može reći da se putem ovih karikatura kritikuje vlast, ali ne konkretni političari ili konkretni događaji.

Sa druge strane, karikature u okviru online magazina *6yka*¹ se mogu naći na stranici. Tu se nalazi skup od 24 karikature za koje se prema orijentaciji može reći da su opozicione. One u gotovo svim slučajevima obrađuju predstavnike aktuelne vlasti, odnosno lidere nacionalnih stranaka. Društvena angažovanost putem karikature je potpuno jasna. Karikature su uglavnom nastale kao reakcija na određene društvene događaje i često ih direktno obrađuju. Iz tog ugla gledano karikature se mogu opisati kao situacione. Pri tome ipak treba naglasiti da gotovo sve karikature sadrže i elemente portreta. Prvi utisak koji se na osnovu pregleda karikatura stiže je autoritarna orijentacija predstavnike vlasti. Kult vođe je takođe jedan od motiva koji se može primijetiti u više navrata. Sadržaj karikatura sa jedne strane upućuje na bahat i ponižavajući odnos prema građanima kojima na nivou BiH upravljaju, a sa druge strane, na ponizan i vazalski odnos prema političarima iz zemalja Evropske unije, Amerike ili Rusije. Iz ovog ugla gledano radi se o samoodmažućem stilu humora (Martin, Puhlik-Doris, Larsen, Graz i Weir, 2003) koji se koristi u karikaturama. Time se dodatno naglašava nezadovoljavajući ili čak bezizlazan položaj građana kao manje vrijednih. Agresivni tip humora koji se zasniva na dominaciji jedne strane nad nekom drugom se takođe može vrlo jasno prepoznati u karikaturama magazina *Buka*. Jedan od takvih primjera, koji se često pojavljuje, je dovođenje fizioloških potreba političara sa građanima. Generalni je utisak da su karikature magazina *Buka* jasno artikulisane prema određenoj grupi političara, sa vrlo jasnom, direktnom porukom. Pitanje koje se može postaviti je; da li je ovakav stil karikatura

¹ <https://www.6yka.com/kategorija/buka-karikature-lat>

magazina Buka uzrokovan sklonosti autora direktnom i oštrom obliku javnog komuniciranja? Ili je situacija u Bosni i Hercegovini toliko loša da autori ne vide mogućnost da se ona drugačijeg predstavi javnom mnijenju? Ili je stvar u prostoj sklonosti autora određenom vidu projektovanja kroz karikaturu i potcjenjivanje kognitivnih kapaciteta čitalačke publike?

ZAKLJUČNI OSVRT

Na osnovu izvršenog pregleda dostupnih karikatura u novinama i magazinima može se zaključiti je karikatura u Bosni i Hercegovini vrlo malo prisutna. Gotovo da ni ne postoji kao oblik izražavanja u sredstvima javnog informisanja, bez obzira da li se radilo o štampanim ili online medijima. Ne postoje niti jedne dnevne novine ili periodični megazin u kojem se katikature redovno objavljuju. Gledano iz drugog ugla takođe se može reći da novine i magazini ne njeguju karikaturu kao oblik izražavanja, niti nastoje da je razviju.

Rečeno je već da se karikatura kasno pojavila kao oblik izražavanja u Bosni i Hercegovini. Činjenica da je BiH do kraja prvog svjetskog rada postojala prvenstveno u okviru drugih imperija svakako da je odredila dinamiku i tok razvoja karikature. Kratak period između dva svjetska rada takođe tek je omogućio prostor i kontekst za njeno etabliranje kao sredstvo javnog izražavanja stavova ili komentara. Međutim, ubrzo nakon završetka drugog svjetskog rada dolazi do revolucije u ovom području i karikatura postaje snažno sredstvo za ukazivanje na društvene događaje i uloge, i priznat njihovog komentarisanja, odnosno interpretiranja. Iako se mora podvući da je prostor za karikaturno izražavanje bio rigidno definisan društvenim smjernicama i cenzurom, slobodno se može reći da je došlo do procvata karikature i pojave velikog broja priznatih karikaturista (Jergović, 2018). Upravo u ovom poslijeratnom periodu je nastala i najpoznatija bosansko-hercegovačka karikatura pod nazivom Marx i Lenjin, autora Zuke Džumhura (1949). Iako ne postoji jedinstvena arhiva karikatura u Bosni i Hercegovini, na osnovu dostupnih, a razbacanih, informacija se može zaključiti da je do devedesetih godina XX

vijeka razvijena respektabilna karikaturna scena. Sa druge strane, aktuelni trenutak bi trebao da obiluje mogućnostima za dalji razvoj i napredak na polju karikature. Rat i njegove tekovine koje su obilježile Bosnu i Hercegovinu u zadnjih tridesetak godina predstavljaju nepresušan izvor motiva za karikaturno predstavljanje. Pored toga, savremena tehnologija omogućava daleko jednostavnije bavljenje karikaturnom. Dostupnost informacija, brza komunikacija i tehnički olakšano konstruisanja karikatura trebalo bi da su faktori koji doprinose popularizaciji karikature. Međutim, ono što je karikatura u prostoru javnog komuniciranja u BiH danas jednostavno ne odgovara opisanom naslijeđu, širokoj lepezi društvenih uloga i dešavanja koja mogu biti obrađeni karikaturnom i savremenim tehničkim uslovima.

Ono što danas postoji u novinama i magazinima u Bosni i Hercegovini se svelo na karikature u Dnevnom avazu i magazinu Buka. Zanimljivo je da u periodu nakon rata novinske kuće nisu zadržale ni kulturu karikature naslijeđenu iz prethodnog oblika Bosne i Hercegovine. Takav je primjer Glasa Srpske, banjalučkih dnevnih novina. David Štrbac kao simbol naroda Bosanske krajine (kojem su novine četrdeset godina bile prvenstveno namijenjene) koji je predstavljao redovan karikaturni osvrt na društvenu situaciju jednostavno je nestao. Nije čak ni iskorištena mogućnost da se njegova zaostavština (ili savremenim riječnikom rečeno *brand*) iskoristi kroz prilagođavanje novoj uredničkoj politici. Na ovom primjeru možemo pretpostaviti da je jedan od uzroka male zastupljenosti karikature nastojanje vlasti da se distanciraju od vrijednosti i simbola bivše države. U skladu sa opštim društvenim trendom kakav spominje Živanović (2015) nastoje se proizvesti novi simboli i nove tradicije. Na ovakav uvid se nadovezuje i urednička politika novina i magazina. Savremeni trendovi nalažu orijentaciju na sadašnji momenat i ne stimulišu dugoročne projekte. Razvoj ozbiljne scene u oblasti karikature podrazumijevao bi obrazovanje i vaspitanje kako novih karikaturista, tako i građana u Bosni i Hercegovini. S obzirom na promociju drugog tipa vrijednosti kakve se promovišu u medijima korištenje fotografije uz provokativan naslov je ekonomičnije iz svih uglova. Dugoročno ulaganje u karikaturu je akcija koja ne donosi trenutni benefit i kao takvo nema svoje opravdanje. Karikaturno govoreći, karikatura ne ide ruku pod ruku sa obrisima nove dominantne religije o Svetom Tržištu Rada. Osim toga, razvojem karikature direktno bi se ulagalo u razvoj nezavisne kritičke misli. U

pogledu društvene angažovanosti, karikaturisti bi za vlast ili urednike koji ulažu u njih bili zalutala đulad. Pojedinci koji samostalno donose odluke i stavljaju se u poziciju kritičara društvenih nepravilnosti nisu poželjni vlasti koja ima autoritarne karakteristike. Prema tome, u Bosni i Hercegovini je teško očekivati sistematski rad na etabliranju karikature. Jedna od prvih posljedica koja slijedi iz ovakvog društvenog tretmana karikature je i manja zainteresovanost mlađih generacija za ozbiljno bavljenje karikaturom. Međutim, iako nema opšteg pozitivnog podsticaja kroz različite manifestacije i nezavisna izdanja se može vidjeti da postoji zainteresovanost među mladim likovnim stvaraocima za karikaturu. Istina, karikatura je danas manje uniformna nego u prošlom vijeku i mladi je autori promovišu kroz različite forme poput stripa i crtnog filma ili kroz drugačiji pristup u kombinovanju slike i teksta. Međutim, time samo naglašavaju mogućnosti karikature i ukazuju na to da postoji interes mladih autora za kulturu. Stoga se prije može zaključiti da nedostatak interesa autora za karikaturu ili izostajanje mladih karikaturista nisu uzroci lošeg položaja i slabe zastupljenosti karikature u Bosni i Hercegovini.

Kako je karikatura uvijek usmjerena ka velikom broju ljudi vrijedi analizirati i same konzumente karikature u Bosni i Hercegovini. Pretpostavljamo da bi najjednostavnije bilo reći da je interes građana usklađen sa aktuelnom ponudom novina i magazina, odnosno da ne postoji opšta zainteresovanost građana za karikature kao oblik javnog izražavanja. Međutim, osim što bi bio prejednostavan, ovakav zaključak bi bio i pogrešan. Za potpuno razumijevanje karikatura potrebno je predznanje kakvo se ne stiče kroz čitanje žute štampe i baratanje instant informacijama kakve danas dominiraju. Za razumijevanje karikatura, uživanje u njima i pogotovo njihovo stvaranje potrebno je poznavati sociologiju i filozofiju, istoriju i geografiju, psihologiju i pedagogiju, imati opšte znanje šire od onog koje se promoviše u danas dominantnim novinskim izdanjima i TV emisijama. Pjesnički rečeno poželjno je poznavati knjige barem onoliko koliko se poznaju mobilni telefoni. Stoga se nameće pitanje da li su građani BiH sposobni pojmiti karikaturu? Da li su podložni kritičkom promišljanju o sadržaju karikature koristeći pri tome validne i relevantne činjenice a ne kriterij plemenske pripadnosti i bezvrijedne informacije koje dobijaju u paketu zvanom „hljeba i igara“? Na ovo pitanje se nameće i pitanje kvaliteta karikatura koje su diskutovane.

Koji je stvarni razlog za dominaciju agresivnih i ponižavajućih karikatura? Da li se radi o nemogućnost autora da se odmakne od primitivnih poriva i najjednostavnijeg pristupa humoru? Ili se možda radi o nesposobnosti opšteg auditorijuma da primi karikaturu kompleksnijeg sadržaja? Ili konačno, autori smatraju da je situacija toliko loša da se samo na tako grub i sirov način može predstaviti? Ova pitanja trebalo bi razmotriti u detaljnijoj studiji koja bi u obzir uzela brojne psihološke i sociološke varijable. Odgovori na njih bi dali korisne informacije o pravcu budućeg djelovanja za one kojima je stalo do karikature u Bosni i Hercegovini pa i do Bosne i Hercegovina koja sama po sebi ne bi bila karikatura nefunkcionalne države.

LITERATURA

- Chadburn, S., Ford, N, & Dredge, P. (2009). *Crtanje karikature: tehnike/osnove lice/projekti*. Rijeka, Zagreb: Leo-Commerce.
- Dulibić, Frano (2005a) Definiranje karikature kao likovne vrste. U: Brnčić, Jadranka (ur) *Karikatura: zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća: zbornik znanstvenih radova* (str. 11- 33). Zagreb: Filozofski fakultet.
- Dulibić, Frano (2005b) Teorijske i povijesne značajke karikature: uvod u metodologiju istraživanja. U: Brnčić, Jadranka (ur) *Karikatura: zagrebački pojmovnik kulture 20. stoljeća: zbornik znanstvenih radova* (str. 81-108). Zagreb: Filozofski fakultet
- Džumhur, Z. (1949). *Marx i Staljin*. Politika. Preuzeto sa stranice <http://www.klix.ba/vijesti/kultura/prije-25-godinanapustio-nas-je-zuko-dzumhur-covjek-s-bezbro-jzavicaj/141127023>
- Jergović, M (2018). *Sarajevski karikaturisti*. Preuzeto sa <https://www.jergovic.com/ajfelov-most/sarajevski-karikaturisti/>
- Obrenović, M. (2016). *(Ne)moć karikature u suvremenim medijima*. Neobjavljena magistarska teza. Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, BiH.

Martin, R., Puhlik-Doris, P., Larsen, G., Graz, J., & Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality, 37*, 48-75.

Živanović M. (2015). Nemušti govor/jezik politike i političara: Pokušaj jednog socio-psihološkog eksperimenta U Đ. Čekrljija (Ed.), *Ličnost i društvo: Poželjne osobine političara i društvene vrijednosti* (str. 22-28). Banja Luka: Filozofski fakultet.

УДК 061.1:[343.85:343.352](497.6)

Оригинални научни рад

Неколико примјера “корупције” и “присвајања туђе имовине” у историји Босне и Херцеговине

Бошко М. Бранковић*

** Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци*

АПСТРАКТ

У прошлости је, као и данас, у Босни и Херцеговини, много примјера „корупције“ и „присвајања туђе имовине“. И тада, као и данас, „корупција“ и „присвајање туђе имовине“ нису познавали националне и вјерске ознаке, већ само материјалну добит. У раду је приказано неколико примјера „корупције“ и „присвајања туђе имовине“ у османском и аустроугарском периоду окупације Херцеговине и Босне, у којем су учествовали Срби и муслимани (данас Бошњаци), али и чиновници окупационих власти.

Кључне ријечи: историја, корупција, присвајање туђе имовине, Босна и Херцеговина.

У Босни и Херцеговини термини „корупција“ и „присвајање туђе имовине“ нису нови, већ су кроз историју познати, не само ближу, већ и даљу, од османске преко аустроугарске окупације до данашњег времена. Такође, налогодавци, учесници и извршиоци „недозвољених“ радњи нису много марили за вјерске и националне интересе или гледали на вјерску или националну припадност „сарадника“ у извршењу недозвољене или радње на граници закона, већ су се искључиво водили својим материјално-финансијским интересима и крајњој личној материјално-финансијској добити.

„Корупција“ и „присвајање туђе имовине“ били су јако изражени у Босанском пашалуку, у времену османске управе. Много је примјера на цијелој територији Босанског пашалука који то доказују. Што је Османско царство више тонуло у политички, финансијски и војни амбис, нарочито после 1699. године, у самом Царству је корупција узимала све више маха и постајала „средство“ функционисања политичке, вјерске и војне елите. Такво стање пренијело се на све провинције, па и на Босански пашалук, најистуренију европску провинцију Царства. Неријетки су примјери да су се државни закони кршили од стране локалних и покрајинских политичких, војних и вјерских функционера, на штету раје – становништва. Нарочито су аге, бегови и капетани били подложни „корупцији“ и „присвајању туђе имовине“. Најчешће су били оштећени кметови, посебно кметови православни Срби. Али, било је и супротних примјера, да су се путем „корупције“ валије, уз помоћ кадија, обрачунавали са неподобним великашима – капетанима.

Пошто су почетком 19. вијека капетани, у својим управним областима – капетанијама, чинили политичку и друштвену снагу у Босни, у периоду од 1832. до 1851. године овај простор се понашао као да је засебна република у Османском царству. Властодршци су упркос прогонима, убиствима и одузимању имовине стално остајали бунтовни у односу на валијину власт.² Осим тога што су чинили окосницу власти и друштва уопште, капетани су били и покретачи честих немира, било да се радило о сукобу са рајом, пограничним и међусобним сукобима или сукобима са валијом и самом државном владом. Један од таквих сукоба јесте и сукоб Хасан-аге Пећког са валијом Веџихи Ибрахим-пашом,³ у којем имамо један примјер политичког обрачунавања путем корупције:

Босански везир Веџихи-паша био је, како је познато велики крволок – попут Целалије и Абдурахман-паше. И он као многи његови претходници, утамничу ради ништа, за свог везировања у Травнику, између осталих Х. Мустај-бега Куленовића Шиникчића и Х. Кади-бега Куленовића из Петроваца. Обичај му је био затворене великаше,

² Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Sarajevo, 1953, 170; Бошко М. Бранковић, *Петровац од 1700. до 1918. године*, Бања Лука, 2016, 49–50.

³ Веџихи Ибрахим-паша био је босански валија од 2.8.1831. до средине октобра исте године.

потплаћеним муфтијом и кадијом осудити на разне казне, некога на губитак имања, а некога на губитак живота или на прогонство. Једног дана осуди и горе споменуто двојицу на смрт. Чувши то Хифзи еф. Ђумишић из Бања Луке, да му је зет Х. Кади-бег осуђен на смрт, похита у Травник и замоли везира за опрост смрти обојице горњих босанских племића и ајана, али му Веџихија не хтједе удовољити, изговарајући се, да се заклео, да ће их погубити. Хифзи еф. полети у Крајину Хасан-аги Пећком и замоли га, да он што учини код везира, на што Хасан-ага, и онако зловољан на Османлије, пристаје и Веџихији пише, да се нипошто не усуди смакнути Х. Мустај-бега и Х. Кади-бега, јер да ће им он доћи с 40 хиљада Крајишника фатиху на гробу учинити, на што Веџихија збиља одустане од смакнућа и пусти их на слободу.⁴

Истовремено, средином 19. вијека честа је била појава масовног изгона православних сељака – Срба, са њихових имања. Развлашћивање сељака вршило се у клими жестоког притиска на Србе да остану мирни и да се не буне. Аге и бегови српским сељацима често су отимали земљу и присвајали је себи, иако на то нису имали право. Начин на који су то радили био је скоро идентичан у свим нахијама, уз употребу силе:

Кад бегенише неку земљу, какву луку, или ће су кметови, он ономе господару нађе неку кривицу, па ту кривицу увелича стоструко, метне га у тешку тамницу, метне му ноге у кладе, а синџир (ланац) на врат; а капетанов момак, или син, изнесу сужњу сва могућа страшила и пред очи доказујући: седам глава да има, да ће му отићи. За главу ће човјек прегорети сав иметак; зато овај замоли тог субашу, или сина капетанова, да моли за њега; овај донесе му вијест да капетан иште толико и толико новца, отприлике колико земља вриједи. Сужањ га понуди да му прода земљу и погоде се, а овај донесе од капетана новце, преда сужњу, он њему тапију и потврду на земљу, а новце капетану; те тако капетан добије земљу потврђену и новце назад.⁵

За вријеме аустроугарске окупације „корупција“ и „присвајање туђе имовине“ у покрајинама Босни и Херцеговини, нису нестали, већ су

⁴ Vedad Bišević, *Bosanski namjesnici osmanskog doba (1463–1878)*, Sarajevo, 2006, 391–392, Бошко М. Бранковић, *Петровац од 1700. до 1918. године*, 50.

⁵ Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, Београд – Нови Сад, 1994, 45; Бошко М. Бранковић, *Петровац од 1700. до 1918. године*, 61.

само добили нову (другу) димензију – прилагодили су се управи која је била законски доста уређенија него османска. Такође, „корупција“ и „присвајање туђе имовине“ и у аустроугарском периоду нису мимоишли политичке, вјерске, судске, привредне и војне власти. Примјери ова два „феномена“ прожимали су се кроз све поре друштва у окупираним покрајинама. Неријетко су се и саме окупационе власти користиле „корупцијом“ како би одржале контролу над незадовољним становништвом. Један такав примјер је директно мијешање управника котара Босански Петровац у локалне изборе у овом котару 1907. године.

Приликом локалних избора 21. јануара 1907. године на локалне изборе у Босанском Петровцу је изашао велики број чиновника и народа. Међутим, због саботаже коју су чиниле окружне и општинске власти, на изборе није могао изаћи велики број Срба и муслимана опозиционо оријентисаних. Ово је урађено на начин да им нису послане испуњене гласовнице неопходне за гласање. Према резултатима гласања изабрана су три Србина у општинско вијеће. Изабрани српски вијећници тражили су од окупационе Владе да се не врши именовање вијећника док се не ријеша питање приговора. Влада је у кратком року одбила све приговоре и извршила именовање изабраних вијећника. Два од три изабрана српска вијећника одбила су именовање, за што их је управник котара Теобалд Рабатић новчано казнио са по 200 К.⁶

Нови локални избори одржани су на јесен, 13/26. септембра 1907. године. Начелник Босанског Петровца Мухамед-бег Куленовић Буковача и управник котара Теобалд Рабатић, видјевши да ће Буковача изгубити, донијели су одлуку да затворе гласачку салу. Увидјевши да им физичка сила не може помоћи, Рабатић се одлучио ставити изнад државног изборног закона, те је донио одлуку да је за побједу потребна већина од 60% добијених гласова. Опозиционе снаге оштро су се успротивиле таквој одлуци. На њихове приговоре Рабатић је деспотски одговорио: *Ко хоће да ради по статуту нека иде кући.*⁷ Бројање гласова је показало да је Мухамед-бег Куленовић Буковача

⁶ *Српска ријеч*, бр. 48, 1. март 1907; Бошко М. Бранковић, *Петровац од 1700. до 1918. године*, 110.

⁷ *Српска ријеч*, бр. 223, 15/28. октобар 1907; Бошко М. Бранковић, *Петровац од 1700. до 1918. године*, 110.

изгубио изборе. Међутим, изборни резултати нису ништа значили управнику котара Рабатићу, који је за изборног побједника прогласио дотадашњег начелника, изборног губитника, Мухамед-бега Куленовића Буковачу.⁸

Сарадње у „присвајању туђе имовине“ у аустроугарском периоду било је много и у тој сарадњи учесници нису обраћали пажњу на вјерску, националну и политичку припадност иако је то било вријеме активног националног буђења и националне борбе за политичка и вјерска права и ослобођење. Примјери „сарадње“ најочљивији су у већим градовима окупираних покрајина: Сарајеву, Мостару, Тузли, Бањој Луци, Бихаћу или мањим мјестима која су се економски развијала захваљујући својим природним богатствима или саобраћајним укрштањима. Истовремено, постојали су и многи примјери правне борбе ради признавања власништва, али и опстукција судских процеса, у највећој мјери недостављањем ваљане или уопште недостављањем тражене документације ради окончања или ваљаног окончања судског спора. Често је суд морао и по неколико пута да интервенише и тражи потребну документацију. Неријетко су институције давале одговор да не посједују тражену документацију и тако покушавале да утичу на судске процесе. Такође, дешавало се и да суд доноси пресуде без ваљане документације и тако оштети, најчешће, исправну страну у спору. Један од примјера заташкавања документације јесте судски спор који се односио на тужбу Земаљског вакуфског повјеренства за Босну и Херцеговину (предмет Иса-бегов вакуф) против хафиза Хусејина Исламовића и Глигорија Јефтанивића ради признавања власништва.

У наведеном спору, Врховни суд за Босну и Херцеговину је 31. августа 1892. године послао захтјев Земаљском вакуфском повјеренству (комисији) за Босну и Херцеговину, у којем је тражен спис: *гледе тога да је Мустај-бег (...) одбијен са молбом за надзорника Иса-бегова вакуфа.*⁹ У допису, Врховног суда писало је: *У парбеном предмету тужитељице Земаљске вакуфске комисије за БиХ проти туженика хафиза Хусејина Исламовића и Глигорија Јефтанивића из Сарајева ради*

⁸ Српска ријеч, бр. 223, 15/28. октобар 1907; Бошко М. Бранковић, *Петровац од 1700. до 1918. године*, 110–111.

⁹ ZVP-47, Орџи spisi 2843-3000, 1892. година, 2933, L:2, Arhiva Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu.

признавања права власништва, допустио је врховни суд за БиХ закључком од 17. августа 1892. (...) такођер доказу сврху околности, да син Фазлипаше Мустајбег Филиповић, када је његов отац из Босне проћеран био, замолио отоманску владу, да погледом на то, да су његов отац и дјед били надзорници упитног вакуфа, те пошто Фазлипаша кроз 16 година у име награде за надзорништво није примио од упитног вакуфа никакве награде, да му (Фадилпашићу) подиели влада берет, који би га овластио да и он буде надзорником, те да му се наплати награда за горњих 16 година, која би оцу му Фазлипаши припадала, са којом молбом је био Фадилпашић одбијен. Услјед тога умољава се, све списе, тичуће се ових околности чим скорије овамо припослати.¹⁰ Захтјев је примљен 4. септембра. Одговор који је услиједио из Земаљског вакуфског повјеренства негирао је постојање таквих података.¹¹ Нова опомена из Врховног суда, да се тражена документација достави, стигла је 21. септембра 1892. године: Умољава се земаљска вакуфска комисија да овострану замолницу од 31. августа 1892. (...) у парбеном предмету исте проти хафиз Хусејина Исламовића и др. ради признања права власништва, што скорије ријешити изволи.¹² Међутим, одговор Земаљског вакуфског повјеренства од 24. септембра позива се на ранији допис у којем је одговорено да не посједују такве документе.¹³

Првостепено рјешење суда стигло је у јануару 1893. године, а средином априла и другостепено. И једно и друго рјешење ишло је у корист тужених хафиза Хусејина Исламовића и Глигорија Јефтановића.¹⁴ Да ли је суд исправно пресудио и да ли су актери (тужитељ и тужени), достављали или заташкавали валидне документе и доказе, тешко је процијенити на основу данас доступне архивске грађе, али је евидентно да је судски спор у великој мјери ријешен на основу свједочења, а у недостатку докумената.

¹⁰ Исто.

¹¹ Исто.

¹² ZVP-48, Opći spisi 3011-3160, 1892. godina, 3074, L:1, Arhiva Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu.

¹³ Исто.

¹⁴ ZVP-61, Opći spisi 1877-2031, 1893. godina, 2010, L:14, Arhiva Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu.

ЛИТЕРАТУРА

Берић, Душан, *Устанак у Херцеговини 1852–1862*, Београд – Нови Сад, 1994.

Вишчевић, Vedad, *Bosanski namjesnici osmanskog doba (1463–1878)*, Sarajevo, 2006.

Бранковић, Бошко М., *Петровац од 1700. до 1918. године*, Бања Лука, 2016.

Архивска грађа:

- 1) Arhiva Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu.

Објављени извори:

- 1) Jukić, Frano Ivan, *Putopisi i istorisko-etnografski radovi*, Sarajevo, 1953.

Штампа:

- 1) *Српска ријеч*, бр. 48 и 223, 1907. година.1

Politička trka u nadrealnom diskursu – humor kao proizvod političkog djelovanja i javnog objašnjenja

Saša Čekrlija*

* *Nezavisni univerzitet, Banja Luka*

APSTRAKT

Generacije koje su Jugoslaviji odrasle gledajući *Nadrealiste* danas su u zreлом životnom dobu, u snažnoj reproduktivnoj fazi i kao takvi kreiraju mnoge elemente naših života. Jesu li zaboravili nadrealiste ili u značajnom dijelu naše svakodnevice prepoznaju ono nadrealno čemu smo se smijali do suza? Jesu li nam danas smiješne scene za koje smo krajem osamdesetih i početkom devedesetih tvrdili da je nemoguće da nam se dese? Koliko su te scene danas smiješne i pretvaramo li se da ih ne vidimo? Imamo li danas „Istočno Sarajevo“, imamo li fabrike za proizvodnju ničega, imamo li „Klub ljubitelja inflacije“? Nadrealisti su ostali važan dio istorije jer se oko tog dijela ne vode polemike šta se desilo i da li se desilo. Nadrealiste ili znate napamet ili nikada niste čuli za Top listu nadrealista pa se sam pojam u uvodnom dijelu teksta vjerovatno trebao dodatno pojasniti kroz fus notu.

Ključne riječi: TNL, humor, političko djelovanje, Bosna i Hercegovina

SMIJEŠNO, ALI ISTINITO

Humor Nadrealista je sve vrijeme nailazio na plodno tlo i matrica obesmišljavanja i razotkrivanja najstrašnijeg i najpogubnijeg mogućeg scenarija je vrlo plastično pokazivala svu nemoć političkih elita da svoje

političke ciljeve ostvare nakon uvođenja višetranačkog sistema. Danas se često postavlja pitanje jesmo li tada shvatali poruku koja je do nas dolazila kao nadrealna. Očigledno ne, jer poruka je sadržavala snažnu dozu istine, sirove istine. One istine od koje svi okreću glavu. Okretanjem glave dokazali smo dvije Šopenhauerove tvrdnje (1992). Prva je da svaka istina prolazi kroz tri faze. Prva faza je smiješna faza spoznaje istine i čini se daleka hiljadama godina. Nakon smijeha dolazi faza kada svi osporavaju istinu, dok u trećoj fazi istina prihvaćena sama po sebi. Pokazali smo da se stvarnost ne može racionalno shvatiti jer je ona u osnovi iracionalna što je druga Šopenhauerova tvrdnja.

Nadrealna akcija trebala je rezultirati realnom reakcijom ali ona nije uslijedila kao takva. Jesu li Nadrealisti uspjeli nasukati brod „nadrealne realnosti“ na političku pozornicu Bosne i Hercegovine koji danas služi kao matrica političkim elitama? U političkom životu Bosne i Hercegovine definitivno živi snažna doza nadrealizma kojeg pamtimo iz Top liste što je teško objasniti. Teško je objasniti da neko radi trideset šest ili četrdeset osam mjeseci u preduzeću bez plate i da kao uslov obustavljanja štrajka postavi zahtijeva isplatu jedne plate i toplog obroka. Kupovina aviona, helikoptera i drugi oblici bahaćenja nad stanovništvom najnižeg životnog standarda u Evropi danas je stvarni momenat nadrealne privatne radne akcije gdje nezaposleni dobrovoljno rade na izgradnji kuće lokalnom tajkunu. Sličnih primjera je mnogo i vjerovato će se primjeri i dalje nizati. Zašto? Dominantni politički diskurs ukazuje da su etničke podjele u BiH danas jednako prisutne kao i tada i “paravan nacionalnog pitanja” je očigledno dovoljno širok da od očiju javnosti skloni sav lični interes i bogatsvo političkih elita, dok u vidokrugu ostaju polemike koliko se jezika govori na prostoru koje je razumio srpsko-hrvatski, odnosno hrvatsko-srpski jezik. Jedina dilema je da li je ovo danas više smiješno ili žalosno. Diskrepanca u političkom djelovanju je očigledna. Ideologije koje promovišu političke elite imaju za cilj skupljanje glasova koji generišu političku moć, što je konačni cilj. Suprotnost političkih programa i političke moći pojedinca pokazuje svu suštinu današnjeg bavljenja politikom u Bosni i Hercegovini. Djelovanje prema političkim uvjerenjima uključuje izražavanje interesa određenih socijalnih aktera (socijalnih grupa, klasa), te nastojanje da se tim interesima osigura prevlast u javnosti i političkom procesu. Političke ideje koje dominiraju u

bosanskohercegovačkom političkom prostoru su u svojoj suštini mahom nadrealne i kao takve privlače veliku pažnju .

Postavlja se logično pitanje, da li u politici treba biti humora i, ako da, kada je dovoljno. U Bosni i Hercegovini na političkoj sceni humora ne manjka. Dobri primjeri su svečano otvaranje trotoara ispred zgrade Predsjedništva Bosne i Hercegovine kao i svečani početak radova na uklanjanju pograšno i bespravno postavljenih naplatnih kućica na brznoj cesti na izlazu iz Banjaluke. Ako ne najupečatljiviji, onda je vjerovatno (bar u trenutku pisanja) najsvježiji primjer novembarsko hapšenje igračaka u Banjoj Luci. Humor u politici je "teži" od klasičnog humora jer sam čin koji postaje predmet humora nije osmišljen kao humorističan. Smatralo se da se radi o podvigu koji je samo dobro ismijan i često nepotrebno skup. Bez obzira na dozu humora, u politici Bosne i Hercegovine sve dobije nacionalni predznak pa je zbog toga pametnije ne izlaziti iz zone ozbiljnog bavljenja politikom. Međutim, Nadrealisti su redom kao objekte karikiranja u focus postavljali sva tri konstitutivna naroda i ni jedan skeč nije izazvao političku lavinu gdje se neko osjetio pod posebnim udarom. Naprotiv, svakodnevno smo svjedoci da, koristeći fraze iz skečeva Nadrealista, ljudi proizvode humor na svoj račun odnosno na račun naroda kojem pripadaju. Teško je pronaći običaj nekog od naroda koji nije bio predmet humora Nadrealista, direktno ili manje direktno. Međutim, kada javna osoba danas ispriča vic na račun neke etničke grupe moguće je i da padnu čitave vlade i koalicije. Veliki skandal je u Britaniji je izazvao Boris Džonson upoređujući žene koje nose burke sa poštanskim sandučićima. Iako je ponudio objašnjenje da se radi o humoru a ne o vrijeđanju britanska javnost, politički oponenti iz laburističke stranke, pa čak i kolege iz konkervativnog bloka su zauzeli negativan stav. Jednostavna poruka je bila da bivši gradonačelnik Londona i ministar inostranih poslova, (i kasniji premijer) ne može dopustiti sebi takvu vrstu humora čak i ako je ona primjerena njegovim ličnim kriterijuma. Interesantno je da jedini koji je stao u odbranu Džonsona i koji nije video ništa uvredljivo u takvom humoru bio glumac **Rovan Atkinson (poznatiji kao Crna Guja i Mr. Bean)**. Veliki buru zazvali su i pripadnici grupe Monti Pajton, koji su vjerovatno najpoznatija grupa humorist koje u prvom redu karakteriše činjenica da u svome humorističkom nisu vidjeli potrebe da ikoga ili išta poštede kritičke analize zasnovane na humoru. Nakon što je jedan od voditelja BBC-jevog humorističkog programa izjavio kako su bijeli Oxbridge

muškarci (studenti Oksforda i Kembridža, koje su članovi trupe Monti Pajton pohađali) izvan koraka s modernom televizijom, Teri Giliam koji je odgovorio humorom koji jeprema kriterijima javnosti bio izvan granica pristojnosti "*Ubuduće više neću biti bijeli muškarac, ne želim više biti krivac za sve loše na svijetu. Zato sada kažem da sam crna lezbejka! Moje ime je Loreta i crnka lezbejka u tranziciji*". Ipak, zahvaljujući brojim drugim humorističkim djelima trupe koja su imala srodan humor ova epizoda nije ostala zabilježena kao uvreda na račun određene populacije već kao humoristički izraz.

Politička realnost i humor kao njen neizostavni dio su najpriustniji u vrijeme izbora u Bosni i Hercegovini, bilo da se radi o lokalnim ili opštim izborima. Načini privlačenja pažnje birača, kupovina glasova ili etiketiranje protivnika su odavno prešli granicu pristojnog i korektnog političkog manifestovanja na koje načešće kažemo "da nije žalosno bilo bi smiješno". Dobar primjer je jedno selo u centralnom dijelu Bosne i Hercegovine gdje je lokalni lovac predlagao predstavniku političke partije da im partija izgradi osmatračnicu za lov, a da će on zauzvrat obezbjediti više stotina glasova za tu političku partiju. Na konstataciju predstavnika političke partije da bi to bilo nemoguće iz razloga jer su u selu ranije na izborima pobjeđivale sve druge političke partije osim njegove, lovac je rekao kratko i jasno: "*Ja sam ovo selo okretao do sada šest puta kao palačinku, okrenuću ga i sedmi put za tu osmatračnicu*". Nadrealno? Potpuno realno.

LITERATURA

Šopenhauer, A. (1992). *O slobodi volje*. Novi Sad: Svetovi.

Zaključni osvrt

Bez obzira na brojne značajne rezultate dobijene u ovom istraživanju autorski tim kao najznačajnije ishode provedenog projekta „Afirmativni faktori društvenih izbora“ želi da istakne dva aspekta. Kao prvo, provedeni projekat je rezultirao petim brojem zbornika naučnih radova *Ličnost i društvo*. Imajući u vidu veliki broj nepovoljnih faktora koji u Bosni i Hercegovini otežavaju provođenje i publikovanje naučnih radova smatramo da je održavanje naučnog zbornika veliki uspjeh. Stoga koristimo priliku da se zahvalimo: istraživačima, koji su dali veliki doprinos kvalitetu samih radova; Filozofskom fakultetu, kao matičnoj instituciji koja nam je uveliko olakšala rad; i posebno, fondaciji Friedrich Ebert Stiftung BiH, kao partneru koji je prepoznao vrijednost naših istraživanja i svojom podrškom omogućio produkciju zavidnog broja istraživačkih radova. Drugi aspekt koji želimo da istaknemo je preusmjeravanje istraživačkog interesa na faktore koji imaju blagotvoran uticaj na socijalne izbore pojedinca i omogućavaju mu da razvije otvorenost, sklonost ka univerzalnim humanističkim vrijednostima, optimističan pogled na budućnost i odgovarajuće zadovoljstvo životom. U dosadašnjim istraživanjima vrlo su detaljno ispitivani najrazličitiji aspekti autoritarnosti i opterećenosti ponašanja istorijskim naslijeđem i nepovoljnim socio-ekonomskim faktorima. Etnički identitet, religioznost, autoritarne sklonosti, socijalna marginalizacija i traume su, kroz prethodne studije objavljene u zbornicima *Ličnost i društvo 1-4*, do tančina analizirani kao faktori koji determinišu socijalno ponašanje pojedinca. Bez obzira na vrlo vrijedne nalaze i uvide time je akcenat stavljen na negativne socijalne aspekte, nepoželjne oblike ponašanja i pesimističnu budućnost. Mogućnost identifikovanja i aktiviranja pozitivnih potencijala pojedinca u ostvarivanju ličnih ciljeva i formiranju otvorenijih i progresivnijih društvenih stavova, koji nisu opterećeni stereotipima i istorijom, time je u potpunosti zanemarena. Slijedeći takvu paradigmu nesvjesno smo se pridružili pesimističkom viđenju budućnosti i promociji doživljaja opšte besperspektivnosti, negativnih socijalnih ponašanja i retrogradnih društvenih vrijednosti. Preusmjeravanje istraživačkog interesa ka psihološkim variablama iz oblasti pozitivne psihologije, koje u Bosni i

Hercegovini zaslužuju pažnju, samo po sebi predstavlja dobit. U prvom redu se ukazuje na njihovu egzistenciju ili, bolje rečeno, na postojanje mogućnosti da se vlastiti potencijali koriste u ostvarivanju ličnih ciljeva i formiranja zadovoljavajućeg društvenog okruženja.

U definisanju konkretnijih istraživačkih problema iz domena pozitivne psihologije koji bi bili relevantni za razumijevanje socijalnog ponašanja u BiH pošli smo od zadovoljstva životom. Ovaj konstrukt je identifikovan kao direktan pokazatelj opšteg utiska pojedinca o kvalitetu vlastitog života. Razmatranje zadovoljstva životom stoga predstavlja uvodnu studiju u okviru koje se identifikuju njegove primarne determinante. Dobijeni rezultati jasno pokazuju dva osnovna faktora koja su značajnoj vezi sa zadovoljstvom života. Njegov primarni prediktor je finansijski status, što je saglasno sa velikim brojem istraživanja (Arthaud-Day, Rode, Mooney, & Near, 2005; Diener & Biswas-Diener, 2002; Headey, Muffels & Wooden, 2008). Materijalno stanje i zadovoljstvo finansijama je u direktnoj vezi sa generalnim zadovoljstvom života jer u prvom redu obezbjeđuje bazičnu egzistenciju, a zatim i omogućava usmjeravanje vlastitih potencijala ka ostvarenju drugih, viših ciljeva. Ortodoksnost i relativizam se nameću kao dimenzije religioznosti koje su u vezi sa zadovoljstvom života. Njihove veze su nešto niže u odnosu na finansijski status ali su njihova moguća tumačenja vrlo zanimljiva. Dok se ortodoksnost odnosi na viši stepen religiozne posvećenosti, literarniju interpretaciju religijskih smjernica i viši stepen religijske submisivnosti, relativizam obuhvata niži stepen religioznosti, sklonost simboličkoj interpretaciji i kritičkoj analizi religijskih sadržaja. Međutim, iako su po svojoj prirodi suprotstavljene, obje dimenzije religioznosti ostvaruju pozitivnu vezu sa zadovoljstvom života. Drugim riječima, bez obzira da li kod pojedinca bila zastupljena sklonost doslovnoj saglasnosti sa religijskim smjernicama ili sklonost kritičkoj analizi i simboličkoj interpretaciji religije, možemo reći da je religioznost pozitivno povezana sa zadovoljstvom života. Posebno je zanimljivo sveobuhvatno tumačenje dobijenih nalaza. Rezultati sugerišu da je finansijski status primarna determinanta zadovoljstva životom, dok sekundarni doprinos objašnjenju zadovoljstva životom pruža religioznost. Kao prvo, logično je očekivati da će briga za egzistenciju biti primarna i da je njen uticaj na doživljaj životnog zadovoljstva najvažniji. Ostale varijable koje omogućavaju zadovoljenje viših psiholoških ili duhovnih potreba dobijaju na značaju tek nakon zadovoljenja primarnih

potreba. Što je stepen zadovoljenja primarnih potreba viši to i potreba višeg reda postaju artikulisanije. U slobodnijoj interpretaciji dobijeni rezultati su kompatibilni sa opisom odnosa finansijskog statusa i životnih potreba u kontekstu nacionalizma koji je predložio Rambo Amadeus (2015). Sa željom da izbjegnemo pokušaj osmišljavanja originalne interpretacije dobijenih rezultata u situaciji kada zadovoljavajuća već postoji, u konačnom osvrtu ćemo se poslužiti njegovim poučkom. *"Nacionalizam je tema za one do 300 evra prihoda mesečno. Njima se servira ta priča. Kada plata pređe 500 evra, onda počinje razgovor o garderobi i kafićima. Kada pređe 1.000, onda je top-tema zdrava hrana, letovanja i zimovanja, a kada se popne na više od 3.000 onda prestaje svako palamuđenje. Ljudi onda pričaju o vremenskoj prognozi i ljubavi"*¹⁵. Dodajmo tom još da će zadovoljstvo životom u narednim istraživanjima predstavljati jednu od osnovnih psiholoških varijabli na osnovu koje će se tumačiti uticaj različitih faktora linosti i socijalnog okruženja.

U okviru sprovedene studije humor je označen kao osnovni istraživački problem koji će biti razmatran iz više uglova. U prvom istraživanju humor je analiziran kroz prizmu odnosa sa opštom psihološkom rezilijentnosti mladih u Bosni i Hercegovini. Brojna istraživanja označavaju humor generalno kao pozitivnu strategiju suočavanja sa narazličitijim stresorima i pokazuju da je sklonost određenom tipu humora povezana sa većom otpornosti na svakodnevne distraktore (Besser, Luyten & Mayes, 2012; Cameron, Fox, Anderson & Cameron, 2010; Martin, 2007). Rezultati aktuelnog istraživanja ukazuju na direktnu vezu afilijativnog i samopomažućeg stila humora sa višim stepenom opšte otpornosti mladih. Priroda dobijene veze jasno sugeriše da ispitanici sa izraženijom sklonosti afilijativnom i samopomažućem stilu humora sposobni da se na adekvatniji način susretnu sa faktorima koji im ugrožavaju zadovoljstvo životom. Gledano zdravorazumski, afilijativni i samopomažuci stil humora omogućavaju pojedincu da ili provodi ugodno vrijeme bez prisustva stresora ili da u susretu sa različitim situacionim faktorima traga za mogućnostima uspješnog razrješenja date situacije. U oba slučaja humor je zasnovan na zdravim mehanizmima odbrane i povezan sa stilovima odbrane koji najščešće upućuje da se svode na usmjeravanje problemu a ne njegovo negiranje ili potiskivanje (Vaillant, 2000). Usmjeravanje ka

¹⁵ <http://rs.n1info.com/Showbiz/a118563/Rambo-Amadeus-o-plati-i-nacionalizmu.html>

problemu i proaktivno djelovanje pojedinca generalno umanjuje mogućnost kumuliranja stresa i njegovog pretvaranja u nerazriješenu traumu. Direktna posljedica toga je viša generalna otpornost pojedinca, kao i veća mogućnost adekvatnog pristupanja aktualnim problemima. Drugim riječima, pojedinac je sposoban da uloži veću količinu energije u ostvarenje vlastitih ciljeva ukoliko nije opterećen stresom ili traumom (čije prevazilaženje ili držanje pod kontrolom značajno narušavaju opštu otpornost osobe). U ovom slučaju je teško govoriti o tome šta je uzrok a šta posljedica u odnosu adaptivnih stilova humora i psihološke rezilijentnosti. Rezilijentnost mladih bi lako moglo biti pretpostavka koja omogućava razvoj sklonosti ka afilijativnom ili samopomažućem humoru. Međutim, ne može se zanemariti niti pozitivan povratni uticaj koji sklonost afilijativnom i samopomažućem stilu humora, kao izrazima nadređenih opštijih strategija za prevazilaženje stresa na opštu otpornost mladih. Ono u šta se može biti siguran je poželjnost sklonosti da se u susretu sa stresorima i konfliktima djeluje proaktivno sa ciljem njihovog adekvatnog prevazilaženja. Pored toga što omogućava trenutno razrješenje problemske situacije ovaj pristup ne ostavlja dugoročnu traumu koja opterećuje naredne životne faze. Iz tog ugla proaktivne strategije prevazilaženja stresa imaju dvojak pozitivan efekat: omogućavaju unapređenju psihološke rezilijentnosti sticanjem direktnog pozitivnog iskustva iz ad hoc problemske situacije; omogućavaju očuvanje psihološke rezilijentnosti na duge staze. Imajući to u vidu pretpostavljamo da bi bilo od velike koristi posvetiti se poučavanju mladih kako da razviju takve praktične psihološke vještine.

Stilovi humora su ispitivani i kroz odnose sa dimenzijama kleronacionalizma (etničku vezanost, etničku otvorenost i konformističku religioznost). Obzirom da istraživanja pokazuju da je etnocentriizam u vezi sa agresivnim stilom humora i uvredljivim šalama na račun drugih etničkih grupa (Takovski, 2018), interesovalo nas je da li je moguće identifikovati opštiju vezu između stilova humora i dimenzija kleronacionalizma. Dobijeni rezultati su pokazali da je samo izražena sklonost samopomažućem stilu humora povezana i sa izraženom etničkom vezanosti i sa izraženom etničkom otvorenosti. Iako etničku vezanost i otvorenost često tumačimo kao suprotstavljene, one to po svojoj prirodi ne moraju nužno biti. Istraživanja pokazuju da unutar etničkog identiteta, kao opštijeg koncepta, nerijetko grade iste ili slične

odnose sa drugim psihološkim crtama i ponašanjima. Naime opšta strategija prevazilaženja stresa koja stoji u osnovi samopomažućeg stila humora ima za cilj uspješno razrješenje problemske situacije a ne nefunkcionalno podređivanje spolja nametnutim smjernicama. Stoga je moguće da i upotpunjavanje ličnog identiteta pomoću etničke vezanosti, kao i otvorenost prema drugima imaju isti opšti cilj. Zanimljivo je da etnička otvorenost zajedno sa samopomažućim i afilijativnim (kao adaptivnim stilovima humora) zajedno sa dimenzijama emocionalne inteligencije ulazi u sastav jedinstvene nadređene dimenzije. Razmatranje njene strukture omogućava zaključak da se radi o opštijoj dimenziji srodnoj emocionalnoj stabilnosti. Suprotno njima, etnička vezanost i religioznost čine opštiju dimenziju sa psihopatijom, kao mračnom crtom ličnosti. Gledano u cjelini, istraživanje je pokazalo sljedeće: etnička otvorenost je jedina subdimenzija kleronacionalizma koja je kompatibilna sa crtama ličnosti koje determinišu socijalno poželjno ponašanje; etnička vezanost i religioznost su izraženiji kod ispitanika sa izraženom crtom psihopatije; dimenzije kleronacionalizma nisu povezane sa agresivnim i samoporažavajućim stilom kao oblicima maladaptivog stila humora.

Humor je dalje razmatran kao oblik kritičke analize i strategija ispoljavanja socijalnih stavova. Mogućnosti humora kao sredstva kojim se tumače društveni događaji i vrijednosti je analizirana na primjeru pokreta *New primitives*, koji se na području bivše Jugoslavije smatra jednim od najdominantnijih i najproduktivnijih. Dodatnu vrijednost provedene analize, koja je u mnogo čemu pomogla artikulaciju istraživanja, dala je činjenica da je za analizu bio zadužen jedan od osnivača pokreta, Zenit Đozić. Na osnovu više primjera je istaknuta mogućnost korištenja humora u analizi socijalnih događaja i ličnosti, i demistifikaciji postulata na kojima počivaju autoritarne vlasti. Pozitivan uticaj humora na dalju produkciju kreativnog rada članova pokreta *New primitives* je analiziran i kroz disperziju kreativnosti, odnosno daljeg rada pripadnika pokreta u drugim domenima i sa drugim saradnicima ali na bazi izvornog pristupa čije je osnovno sredstvo humor. Naročitu pažnju je privukla mogućnost primjene humora u vaspitno-obrazovnom radu. Analizirani skečevi kao primjeri promovisanja istinskih humanističkih vrijednosti, razvijanja zdravih i socijalno poželjnih ponašanja i ukazivanja na negativne

društvene pojave kroz skečeve iz obrazovne emisije „*Tragom ptice dodo*“¹⁶ direktno su ukazali na mogućnost unapređenja vaspitno-obrazovnog pristupa. Kako u okviru vaspitno-obrazovnih institucija, tako i u okviru medijskih kuća.

Uloga humora kao afirmativnog sredstva u socijalnoj interakciji je analizirana na osnovu karikatura dostupnih na javnoj sceni u BiH. Prvi nalaz do kojeg su autori došli govori da u Bosni i Hercegovini ne postoje novine koje u svim svojim brojevima ili izdanjima uključuju karikature. U odnosu na sve ostale dnevne novine u BiH prisustvo karikature je jedino zabilježeno u *Dnevnom avazu*, ali uz obaveznu konstataciju da se ne radi o redovnoj rubrici. Interesantno je i to da u online verziji *Dnevnog avaza*, u domenu arhive izdanja, nema karikatura koje su objavljene u štampanom izdanju. Drugim riječima, situacija u sa karikaturama Bosni i Hercegovini je takva da čak i jedine dnevne novine koje objavljuju karikature prema njima imaju nipodaštavajući odnos. Jedini online medij koji koristi karikature u interakciji sa čitaocima je *byka magazin*¹⁷. I ovdje se može reći da se radi o sporadičnom objavljivanju karikatura. Njih karakteriše agresivan stil humora i prilično direktna poruka, za razliku od *Dnevnog avaza* čije su karikature u većoj mjeri indirektnije u svome obraćanju čitaocima. Ukupno gledano slaba zastupljenost karikatura u javnom prostoru Bosne i Hercegovine se može dovesti u vezu sa nekoliko mogućih uzroka. Sa jedne strane savremeni trendovi diktiraju brz protok informacija i sadržaja za čiju percepciju nisu potrebni šire predznanje i više kognitivne sposobnosti. Dalje, karikatura predstavlja kompleksnu formu koja zahtijeva određenu obrazovanost čitaoca i usmjerenost na kvalitetnije i kompleksnije sadržaje od onih koji danas omogućavaju rasprodaju tiraža. Jedan dio odgovornosti za ovakvu situaciju sa karikaturama nose vlasnici i urednici medija ali drugi dio odgovornosti nesumnjivo pripada samim čitaocima. Oni svojim izborom tema i sadržaja koji ih zanimaju, stepenom opšte prosvijećenosti i pokazanom sklonosti ka promišljanju u jednostavnijim kategorijama definišu ponudu kakva im se od strane medija potom servira. U vezu sa profilom čitaoca se može dovesti tip karikatura magazina *byka*¹⁸ kod kojih su poruke u prvom redu direktne i sirove. Agresivni stil humora dominira u ovim karikaturama i

¹⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=66olvQp-mv8>

¹⁷ <https://www.byka.com/>

¹⁸ <https://www.byka.com/kategorija/buka-karikature-lat>

često je na granici pristojnosti. Jedan od mogućih razloga je nastojanje autora da istaknu ozbiljnost socijalne situacije i da smatraju da je socijalne probleme moguće adekvatno prikazati samo na takav način. Druga mogućnost je da autori karikatura procjenjuju da je upravo ovo nivo na kome razmišljaju građani Bosne i Hercegovine i da im se na takav način treba obraćati. Posljednja mogućnost je da se radi o ličnom stilu autora karikatura i afinitetu prema ovakvoj vrsti ispoljavanja socijalnih stavova. Kako god bilo, činjenica je da je u Bosni i Hercegovini karikatura na veoma niskom nivou i da se gotovo ni ne koristi kao ozbiljno sredstvo komunikacije ili javne kritike.

Politikološka studija u okviru projekta se pozabavila aktuelnim političkim dešavanjima u Bosni i Hercegovini koji su analizirani i protumačeni prema kriterijima u metodologiji *Top liste nadrealista*, kao poznatijeg djela nastalog u okviru pokreta *New primitives*. Pri tome je posebno naglašeno da aktuelna politička situacija, na žalost, obiluje sadržajima koji zaslužuju da budu karikirani i koji ne mogu biti dijelom zdravog političkog društva. Sličan osvrt je napravljen i u okviru istorijske analize u okviru koje su navedeni primjeri korupcije ili nezakonitog uvećavanja imovine od strane političara u Bosni i Hercegovini u vrijeme turske i austro-ugarske okupacije. Najvažniji zaključak istorijskog osvrta je da su karikiranje i socijalna osuda, na žalost, u Bosni i Hercegovini kroz istoriju daleko češće socijalne reakcije na nepoželjno ponašanje političara nego dosljedno sudsko procesuiranje. Obe studije naglašavaju da je humor u Bosni i Hercegovini često korištena strategija u političkoj borbi. Jedini praktični problem koji se pri tome može uočiti je činjenica da se humor u tim situacijama uvijek primijenjuje kao strategija prevazilaženja negativnih situacija a gotovo nikada aktivno sredstvo koje se preventivno primijenjuje u cilju redukcije konflikata i neprijatnosti.

Naposlijetku možemo zaključiti kako dobijeni rezultati mogu poslužiti u prvom redu za potpunije razumijevanje prirode humora i njegove uloge uformiranju i artikulisanju socijalnih stavova. Pored toga dobijeni nalaz su iskoristivi i u praktičnom djelovanju koji za cilj ima dostizanje poželjnijeg stepena zadovoljstva životom u Bosni i Hercegovini. Konačno, sprovedena istraživanja su otvorila dalja istraživačka pitanja i obezbijedila dovoljno materijala za dalje projekte koji će razmatrati humor i afirmativne faktore koji determinišu drštvene stavove i izbore.

LITERATURA

- Arthaud-Day, M. L., Rode, J. C., Mooney, C. H., & Near, J. P. (2005). The subjective well-being construct: A test of its convergent, discriminant, and factorial validity. *Social Indicators Research*, 74(3), 445-476.
- Besser, A., Luyten, P., Mayes, L. C. (2012). Adult Attachment and Distress: The Mediating Role of Humor Styles. *Individual Differences Research*, 10(3), 153-164.
- Cameron, E. L., Fox, J. D., Anderson, M. S., Cameron, C. A. (2010). Resilient Youths Use Humor to Enhance Socioemotional Functioning During a Day in the Life. *Journal of Adolescent Research*, 25(5), 716-742.
- Diener, E., & Biswas-Diener, R. (2002). Will money increase subjective well-being?. *Social indicators research*, 57(2), 119-169.
- Dušanić, S, Lakić, S. i Turjačanin, V. (2017). Građansko i političko učešće mladih: psihološki pristup. Banja Luka: Friedrich Ebert Stiftung.
- Headey, B, Muffels, R, & Wooden, M. (2008). Money does not buy happiness: Or does it? A reassessment based on the combined effects of wealth, income and consumption. *Social Indicators Research*, 87(1), 65-82.
- Martin, R.A. (2007). *The psychology of humor: An integrative approach*. Burlington, MA: Elsevier Academic Press.
- Takovski, A. (2018). Extending ethnic humour theory: Genuine vs. functional ethnic joke scripts. *European Journal of Humour Research*, 6. 10.7592/EJHR2018.6.2.takovski
- Vaillant, G. E. (2000). Adaptive Mental Mechanism - their role in a positive psychology. *American Psychologist*, 55(1), 89-98.

Online izvori

<http://rs.n1info.com/Showbiz/a118563/Rambo-Amadeus-o-plati-i-nacionalizmu.html>

<https://www.youtube.com/watch?v=660lvQp-mv8>.

<https://www.6yka.com/>

<https://www.6yka.com/kategorija/buka-karikature-lat>

Umjesto plakete zahvalnosti: Malo i Ozbiljno o Humoru sa Zenitom Đozićem

U pripremanju studije i definisanju konkretnih istraživačkih problema, pored različitih psiholoških i socioloških teorija koje se bave humorom i empirijskih rezultata dobijenih ispitivanjem humora, posebna pažnja je posvećena autorima koji su u opisu i analizi društva koristili humor kao primarno sredstvo izražavanja. Posebno važnu ulogu u tome je imao Zenit Đozić, čija su direktna iskustva značajno olakšala i unaprijedila studiju. Pored toga, dobijena je i vrlo vrijedna mogućnost da se iz praktičnog iskustva (stečenog u realnom životu) validiraju empirijski nalazi do kojih se u studiji došlo. Kao dodatak studiji, predstavljamo i nekoliko direktnih odgovora i smjernica koje su pomogle u pripremi istraživanja i interpretaciji dobijenih rezultata.

1) Obzirom na opšte društvene uslove karikatura u Bosni i Hercegovini je u drugoj polovini XX vijeka predstavljala značajan stil identifikacije, izražavanja ili kritikovanja. Iako današnji uslovi (daleko veći broj novina i magazina, tehnološki razvoj, dostupnost publike, brzina komuniciranja, modernizacija karikature i njeno kombinovanje sa drugim umjetničkim izrazima poput stripa ili crtanog filma) pružaju značajno prevazilaze okvire i ograničenja bivšeg socijalističkog sistema karikatura u BiH gotovo da ne postoji. Šta mislite da je moguće identifikovati kao uzrok retardacije karikature u BiH?

Karikatura, humor u jezgrovitom obliku, je prva žrtva pada tiraža novina i smanjenja troškova u printanim medijima. Unificiranja publike i banalizacije njenih kulturnih potreba, kao opšti proces, takođe je dodatno degradirao karikaturu. Često govoreći ono o čemu svi šute, karikatura je bila odbačena od vlasti pa onda i od urednika, a zatim je nestala iz srca čitalaca i gledalaca (mislim na web). Smanjena prisutnost karikature uzrokovana je i poplavom sličnih sadržaja koje neumorno izbacuju anonimusi na internetu. Neki od ovih radova imaju kvalitet i to umanjuje spremnost urednika da plaćaju ovaj sadržaj kad ga mogu imati for free.

2) Nasilje muškarca/muškaraca nad ženom/ženama je jedan od čestih motiva koji je obrađivan od strane pripadnika pokreta New primitives? Obzirom na potpuno poremećene društvene vrijednosti, eroziju opštih humanističkih vrijednosti i promociju kvaliteta koji su često na granici ukusa ili zakona, šta mislite da li je veća mogućnost da se takva vrsta humora u BiH prije shvati kao ukazivanje na ozbiljan društveni problem koji zahtijeva angažovanje i rješenje ili kao zabavu na račun slabijeg koja se toleriše ili odobrava?

Nikada ne bi smo mogli prihvatiti zabavu na račun slabijeg, to je zakonitost koja je duboko usađena u sve naše TLN principe. Ako nekad imamo takvu sliku onda je to isključivo radi ukazivanja na taj problem, to se konkretno odnosi na neke naše pjesme, poput pjesme E. J. Kurtovića „Kad se babo vrati kuci p'jan“, gdje smo na uspješan način privukli pažnju slušalaca i ukazali na problem. Inače, TLN je, kroz svoje skečeve, uspjela postići da mnoge delikatne teme dođu do najšireg kruga gledalaca. To je postignuće na koje smo ponosni.

3) Podsjećanje na emisije obrazovnog karaktera kao uvod u pitanje (Tragom ptice do-do, Nedeljni zabavnik, Neven,...) Na koji način ste vi prilazili razvijanjem duhovitog pristupa vaspitavanja i obrazovanju mladih po pitanju opštih društvenih vrijednosti i sadržaja koje bi, generalno gledano, trebalo da omoguće sretniji život?

Sjećam se kada smo 80-tih snimali dječiji serijal Tragom ptice do-do koja je imala, čak i iz današnje standarde, zapanjujuće aktuelne poruke mladima. Vjerovatno zato što je režiser Timoti Johon Bayford bio BBC-jev kadar. Imali smo pristup koji je obećavao uspjeh. Naš pristup zahtjevnoj publici (djeci) se sastojao u tome da lik Dr. Neleta bude neko ko daje savjete i uvijek nešto zabranjuje, a ja sam glumio problematičnog buntovnika, čiji nestašluci uvijek krše pravila koje stariji (Dr. Nele) uspostavljaju. Tako da sam odmah dobio simpatije mladih gledalaca i mogao sam prenositi važne poruke na njih. Na žalost, danas ni jedna od postojeće 42 registrovane TV u BiH ne nalazi za bitno snimiti nešto vrijedno dječije pažnje.

4) Pokret New primitives kome ste pripadali ni u jednom obliku izražavanja (Top lista nadrealista, Zabranjeno pušenje, Elvis. J. Kurtović, Crvena Jabuka,...) nije štedio autoritete niti na jednom polju (političari,

sveštena lica, umjetnici, naučnici, sportisti, estradne ličnosti). Takođe niste štedili ni bilo koje društvene tekovine, naslijeđa i vrijednosti. **1) Šta je pri tome bio Vaš opšti cilj i osnovna ideja vodilja?; 2) da li mislite da u humoru i javnoj misli smiju postojati nedodirljivi autoriteti (lični ili institucionalizirani)?**

Vjerovali smo u ideju da je najbolji put da nešto ispravimo da to osvjetlimo i izložimo pogledu. Kao u onoj maksimi Castigat ridendo mores, ili laughing corrects morals. Ipak moram reći da je naša namjera bila da se prije svega dobro zabavimo, nismo željeli da upadamo u klopku humora kao propagande. U našem humoru nema nedodirljivih, pravili smo šale i na svoj račun. Što je neki autoritet „nedodirljiviji“ to raste i njegov potencijal za humor.

5) 1) Da li uopšte postoji mogućnost da se humor ispituje kao naučni konstrukt ili se radi o specifičnoj i neuhvatljivom fluidu?; i, na osnovu Vašeg ličnog iskustva 2) da li je moguće unaprijediti humor kroz učenje i iskustvo?

Ljudi se jako trude da shvate šta je to humor, kažu da postoji preko sto teorija koje pokušavaju definisati humor. Ja znam nekoliko, od one popularne na glumačkim akademijama o „iznevjerenom očekivanju“ do recimo „sistematskog izuzeća smisla“ kao su opisivali humor u našim emisijama. Ipak, još nema teorije humora koja bi dala odgovor na sva postavljena pitanja. Mislim da je prva prepreka tome što samo smisao riječi „humor“ previše toga obuhvata. Kad kažete „humor“ to je isto kao da kažete „matematika“, riječ koja obuhvata ogromno polje ljudskog znanja. Zato dati odgovor na to šta je humor znači obuhvatiti sve njegove pravce i više, a to nije jednostavno. Iako nista ne ubija humor tako efikasno kao njegovo definisanje, ljudi se ipak ne odriču stvaranja formula i definicija humora. I u tome dosta uspijevaju, evo recimo primjer holivudskih scenarista, njih 18 ce vas uspjati dobro nasmijati u seriji Prijatelji. Međutim, postavlja se pitanje koliko je to u stvari humor. Sama činjenica da svake subote u 20h u terminu emitiranja morate nasmijati ljude i biti duhoviti kosi se sa stvarnom prirodom humora, a to je da je neprirodno da ste uvijek duhoviti, bez obzira koliko holivudski scenaristi željeli zanemariti tu činjenicu. Dakle oni nas na neki način uspijevaju nasmijati svake subote u 20h i to pokazuje da je moguće ovladati humorom, i kroz racionalan način uz pomoć raznih alatki, tehnika itd, dovesti nas do reakcije tj. smijeha. Šta je ta reakcija, je li to

humor, je pitanje koje treba ispitati. Vjerovatno jeste neka vrsta, koju vrstu mi tražimo zavisi od našeg odgoja, sredine i potreba...

Za pokušaj shvatanja humora možemo krenuti od dvije osobine koje su karakteristične. Prvo, kad recimo ispričate neki dobar vic dobijemo salvu smijeha. Kad ponovimo taj isti vic istim ljudima, dobit cemo malo manje smijeha, ako to ponovo uradimo na kraju doći cemo do toga da ljudi više uopšte ne reaguju, kaže se da je magija negdje isparila, istrošila se ...

Ili recimo komedija ili humor imaju dvije strane medalje. Nasmijati će vas nečija britka, briljantna i oštroumna reakcija na neki događaj ali isto tako imate iste šanse da se jako nasmijete na nečije gluposti, nespretnosti, zatucanosti. U oba slučaja rezultat je smijeh bez obzira što je izazvan potpuno različitim uzrocima.

